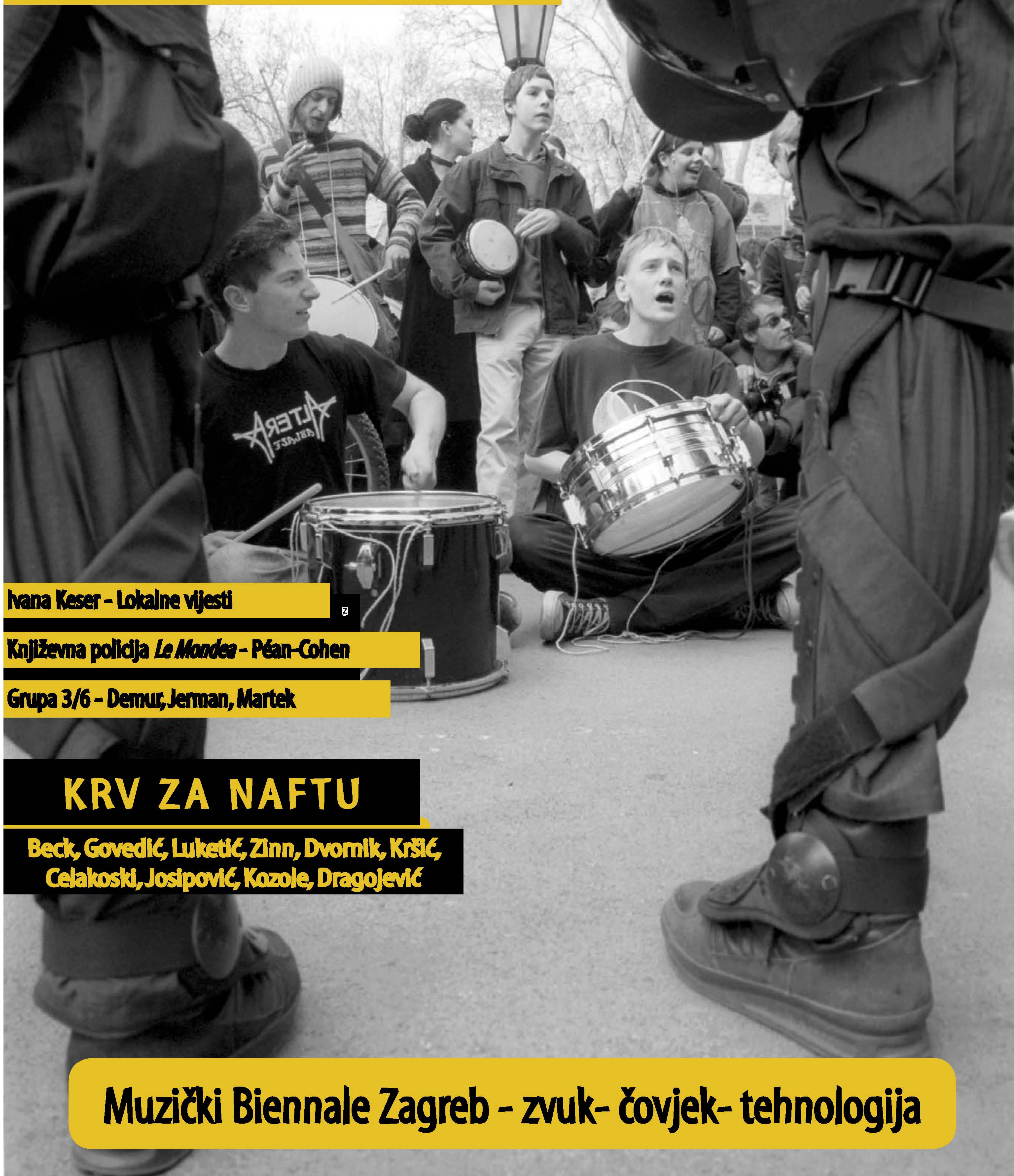


# zarez



dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 10. travnja 2.,3., godište V, broj 102  
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit



Ivana Keser - Lokalne vijesti

Književna policija *Le Monde* - Péan-Cohen

Grupa 3/6 - Demur, Jerman, Martek

## KRV ZA NAFTU

Beck, Govedić, Luketić, Zinn, Dvornik, Kršić,  
Celakoski, Josipović, Kozole, Dragojević

Muzički Biennale Zagreb - zvuk- čovjek- tehnologija

## Gdje je što?

### Info i najave 4-5

Priredio *Milan Pavlinović*

### U žarištu

Posljednji "junaci" Yu-priče *Andrea Dragojević* 3  
 Osloboditi ulice *Agata Juniku* 6  
 Najvrjednije kulturno naslijeđe čovječanstva *Biserka Cvjetičanin* 7  
 Dogovorene štete *Grozdana Cvitan* 7  
 Razgovor s Ivanom Keser *Nataša Ilić* 8-9  
 Književna policija ili *Le Monde des Livres Pierre Péan i Philippe Cohen* 10-11  
 Razgovor s Veranom Maticem *Nataša Petrinjak* 12  
 Prepoznavanje *Nataša Petrinjak* 13  
 Kako odgojiti odgojitelje ili Romi ne spadaju u Lepoglavu *Bojan Munjin* 14-15  
 Kritika ciničkog *humanizma Dejan Kršić* 20

### Vizualna kultura

Virtualni igrokaz *Željko Jerman* 16  
 Grupa 3/6 16-17  
 Privrženost i otuđenje *Marina Gržinić* 18  
 Ususret novom aktivizmu *Srećko Horvat* 18-19

### Glazba

Redatelji – dirigent 1:0 *Trpimir Matasović* 29  
 Ružnoća i besmisao *Zrinka Matić* 30  
 Na pola puta *Trpimir Matasović* 30  
 U vlastitoj pratnji *Dina Puhovski* 31

### Kazalište

Performativna pedagogija i politike izvedbe *Charles R. Garoian* 32  
 Deipetalna i deifugalna pitanja *Nataša Govedić* 33  
 Laganje u zdrav mozak *Bojan Munjin* 34

### Kritika

London uz pet-šest ljubavnika *Ivo Vidan* 35  
 Razlijevanje crne boje *Olga Majcen* 35  
 Menstrualna zavist *Kim Cuculić* 36  
 Lunapark očaja *Martina Aničić* 37  
 Pravda za Maxima Billera *Feridun Zaimoglu* 38-39  
 Prema granicama podnošljivosti *Karsten Herrmann* 39

### Proza

Krijumčar nevidljivih stvari *Tanja Tarbuk* 40  
 Ispovijest starog Portugalca *Mia Couto* 40-41

### Poezija

Pokušavam biti ozbiljan *Vlado Bulić* 43

### Reagiranja

*Borivoj Radaković* 36  
*Damir Radić* 44

### Riječi i stvari

Rat *Neven Jovanović* 45

### Svjetski zarez

*Gioia-Ana Ulrich*

### Queer portal

Razgovor sa Zvonimirom Dobrovićem *Agata Juniku* 47

### TEMA BROJA:

#### KRV ZA NAFTU

Rat je lijep *Boris Beck* 21  
 Vijetnamske pogibelji, imperijalistički snovi *Nataša Govedić* 22  
 Spektakl ili zločin *Katarina Luketić* 23  
 Razgovor s Howardom Zinnom *Anthony Arnove* 24-25  
 Razgovor s Ivom Josipovićem *Trpimir Matasović* 26  
 Razgovor s Teodorom Celakoskim *Rade Dragojević* 26  
 Antiamerikanizam nije odgovor *Srdan Dvornik* 27  
 Spomenici – legitimni vojni ciljevi *Lovorka Kozole* 28  
 Ratom protiv Sadamova horora *Rade Dragojević* 28

naslovnica: Zagreb, subota, 05. 04. 2003., protest Bukom protiv rata,  
 ispred veleposlanstva SAD-a, foto: **Tanja Silipetar**

# impresum

## zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja  
 adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb  
 telefon: 4855-449, 4855-451  
 fax: 4813-572  
 e-mail: zarez@zg.tel.hr  
 web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati  
 nakladnik: Druga strana d.o.o.  
 za nakladnika: Boris Maruna  
 glavna urednica: Katarina Luketić  
 zamjenica glavne urednice: Nataša Govedić  
 izvršna urednica: Lovorka Kozole  
 poslovna tajnica: Dijana Cepić  
 uredništvo:

Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić, Agata Juniku, Trpimir Matasović,  
 Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,  
 Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

#### suradnici:

Boris Beck, Karlo Nikolić,  
 Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srdan Rahelić,  
 Sabina Sabolović, David Šporer  
 grafički urednik:  
 Željko Zorica  
 lektura: Žana Mihaljević  
 priprema: Davor Milašinčić  
 tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:  
 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske  
 Ured za kulturu Grada Zagreba  
 Institut Otvoreno društvo Hrvatska

# zarez

#### PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:  
 dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja  
 10000 Zagreb, Vodnikova 17  
 Želim se pretplatiti na zarez:  
 6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn  
 12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn  
 Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu  
 koristiti popust:  
 6 mjeseci 85,00 kn  
 12 mjeseci 170,00 kn  
 Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,  
 za ostale kontinente 100,00 USD.  
 PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: \_\_\_\_\_  
 adresa: \_\_\_\_\_  
 telefon/fax: \_\_\_\_\_  
 vlastoručni potpis: \_\_\_\_\_

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:  
 2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno  
 poslati na adresu redakcije.

## kolumna

Na meti

## Posljednji "junaci" Yu-priče

Andrea Dragojević

Konačna smrt Jugoslavije odigrava se upravo ovih dana, kada umire i jugoslavenski kriminal

Uhićenje Ivica Rajića, časnika HVO-a i osumnjičenika za likvidaciju muslimanskih civila u bosansko-hercegovačkom selu Stupni Dol prije ravno deset godina, zasad je posljednje u nizu bombastičnih privođenja pravdi članova ratno-mafijaškog klana s prostora ex-Jugoslavije. Kažemo zasad jer, kako se najavljuje, svoje bi ćelije na duže vrijeme vrlo brzo mogli zauzeti i *most-wanted* zločinci Mladić & Karadžić.

Odakle ta nenadano iskazana politička volja ovdašnjih vlasti da odradi od Europe davno zapovjeden posao, u zadnjih se mjesec dana već više puta analiziralo. Inicijalna kapisla za val uhićenja bio je, nesumnjivo, atentat na srbijanskog premijera Zorana Đinđića. Nakon ubojstva premijera susjedne države, kao u dominu počele su padati mafijaško-ratne poglavice, političke figure i osumnjičenici za ratne zločine, likovi koji su sve do jednoga samo prije kojeg tjedna smatrani praktički nedodirljivima.

Neki su već zaključili da je kriminalna mreža koja prekriva ovaj dio Europe, a čije su koordinate postavljene u osamdesetim, da bi *koča* ovdašnjeg kriminala svoje najgušće tkanje postigla za vrijeme nedavnih ratova, bila ujedno i posljednja kohezijska sila koja bi mogla nositi jugoslavenski atribut. Davno prije negoli je Europa odlučila konačno razbucati tu podzemnu balkansku kooperativu – čiji je dio bio i Rajić, ali i čitav vrh nekadašnje Herceg-Bosne – započela je disolucija ostalih, legalnih i nadzemnih južnoslavenskih integracija.

## Opasne veze totalitarizma

Tamo negdje šezdesetih, kada su postupno počele popuštati steege sovjetizirane monokulturne vizije jugoslavenskog društva, jedan od prvih društvenih stratuma koji je počeo izmicati ispod plašta jugoslavenskog integralizma bila je kultura. Ideološki normativizam prvi su počeli načinjati upravo kulturnjaci, oni su među prvima počeli rogorbiti protiv nametanja homogenosti, prvi su počeli prezentirati nevoljku suradljivost s kolegama iz drugih republičkih jedinica. Iako su se nominalno zalagali za dijalog, zapravo su ti isti kulturnjaci, što će se kasnije jasno vidjeti, zdušno radili samo na jednome – multipliciranju monologa. Jedan su totalizirajući monolog zamijenili nizom sitnih, partikularnih autoreferencija. Iako su se na papiru zalagali za pluralizam – a neki su to doista i htjeli – većina je završila u reprovincijalizaciji kulture, posljedice čega susrećemo i danas. Inače, mit o navodnoj raširenoj kulturnoj suradnji među kulturnjacima iz republika bivše Jugoslavije vrlo će lako opovrgnuti sami akteri tih spajanja. Naime, većina njih – bilo da je riječ o Igoru Mandiću, Branimiru Donatu, bilo Rajku Grliću – reći će kako je suradnja bila čisto individualna stvar, nikako sistemska, barem što se tiče zadnjih dvadesetak godina Jugoslavije. Ona je, paradoksalno, zapravo bila izlaz u nerijetkim slučajevima političko-kulturne represije (ne možete li snimiti ovdje film ili objaviti knjigu, to ćete uspjeti u drugoj sredini), suradnja je bila, dakle, antisistemska, svojevrsna naša supstitucija za samizdate u ostalim zemljama istočnoga bloka.

Mudriji ekonomski stratum, iako je tražio *čiste račune i hrvatsku lisnicu u hrvatskom džepu*, ipak nikada nije zapao u vrućicu inzularnosti, znajući bolje od samih pjesnika da *nitko nije otok*, s obzirom na to da su itekako bili svjesni toga što znači veliko tržište. Pobornici fragmentacije, ti fetišisti retribilizacije društva, kakvu-takvu zadovoljštinu, uz određene žrtve, dobili su i u Ustavu iz 1974. godine. Taj je dokument crmo na bijelo ozakonio novu političku arhitekturu, onu u kojoj lift među etažama uglavnom ne

vozi, gdje svaki stan ima poseban ulaz i gdje je utjecaj kućnog savjeta (partije) manji od utjecaja današnjeg UN-a. Jedna biološka činjenica, smrt predsjednika kućnog savjeta 1980. godine, samo je bjelodano pokazala koliko je nova politička armatura bila krhka.

Najkasnije se suradnje, pak, odrekao vojni blok. Nažalost, armijske sveze održale su se dovoljno dugo da JNA sa sobom u smrt povede dobar dio stanovnika bivše zemlje.

Više puta je konstatirano kako problem zadnjih godina Jugoslavije uopće nije bila disolucija, nego činjenica što se taj raspad odvijao presporo, što se secesija nije odigrala kao jednokratna, ili barem kratkotrajna epizoda, umjesto što se oduljila do desetljećnog serijala.

## Konačna smrt Jugoslavije

Posljednji koji su uvažavali jugoslavensku logiku – ovo se sigurno neće svidjeti lijevim nostalgijarima – bili su kriminalci, šverceri naftom, duhanom, oružjem i autima. Posljednji junaci Yu-priče zapravo su lica s potjernica, bivši legionari (kapetan Dragan, Gotovina), avanturisti, psi rata, vođe klanova. Cijela stvar možda i nije neobična, ako se u obzir uzme da mafiju na djelovanje tjera svrhovito-racionalni princip (i ekonomski rezon ima istu logiku, ali se u našem slučaju, barem na neko vrijeme, službeno izdalo tržište da se ne bi izdala domovina).

Konačna smrt Jugoslavije odigrava se upravo ovih dana, kada umire i jugoslavenski kriminal, onaj kojem je suradljivost *condicio sine qua non*. Uostalom, o tome je u jednoj od posljednjih epizoda najbolje posvjedočio korpulentni Tony Soprano, u svom kratkom ekspezeu nakon indijansko-talijanskog sukoba zbog slavljenja Kolumba (u seriji ga čak uspoređuju s Miloševićem), objašnjavajući svojim mafijašima kako kriminal ne mari za pitanja identiteta. I ostavivši sve etno-prijepore po strani, talijanski mafijaši krenuše u nove poslove s Indijancima. Baš kao što je naš primjerak nečudoredne inteligencije oličan u Ivici Rajiću kolaborirao s protivničkim ratno-mafijaškim klanom, s bosanskim Srbima. ■



Daljinski upravljač

## Dogovorene štete



Grozdana Cvitan

Vještim ucjenjivanjem HSS se odjednom počeo prepoznavati kao respektabilna stranka. To što njegova respektabilnost nije utemeljena na glasovima birača nego na vještom ucjenjivanju SDP-a, uzbuđuje još samo Zlatka Šešelja

Saborsko zasjedanje koje traje nešto dulje zbog nepoznatih razloga, raspravilo je brdo prijedloga raznih stranaka i zastupnika, a prihvatilo ono što se vladajućoj koaliciji učinilo ili primjerenim za opstanak u mirnim vodama ili ono što nije moralno upitno, kao primjerice HSP-ov prijedlog Zakona o sprječavanju sukoba interesa koji je u međuvremenu postao Vladin i HSP-ov prijedlog. Uostalom, prešavši tek prvo čitanje prijedlog bi mogao postati zakon i obvezivati one na koje se odnosi upravo u trenutku kad budu raspisivali sljedeće izbore. A tko kaže da sljedeći saziv Sabora sljedeće hrvatske vlade ne bi mogao početi upravo izmjenom tog zakona u slučaju da zaista stane na kraj onima koji bi trebali raspraviti osobne sukobe interesa pa se odrediti gdje pripadaju.

## Malo respekta molim!

U saborskoj predizbornoj kampanji zastupnici jedanaeste izborne jedinice (dijaspore) uglavnom su se trudili izjaviti kako oni svojim izborom predstavljaju sve Hrvate odnosno građane Hrvatske. Prijedloge koji dolaze iz dijaspore, a

prema kojima iseljeni Hrvati predlažu da ih predstavlja pet kandidata s pet kontinenata (svi osim Azije) za koje bi uvjet bio da trajno žive na kontinentima na kojima su izabrani i da zaista predstavljaju dijasporu – nitko nije imao interesa ni spomenuti u raspravi. Jer se zastupnici iz podsljemenske zone i dalje mogu dogovoriti s ostalim hrvatskim političarima (u Hrvatskoj) da predstavljaju one koje predizborno posjete za njihove novce i s kojima nemaju većih političkih poslova.

To što je Zlatko Šešelj osjetio potrebu da se riješi svoje saborske plaćice i poda je stranci, Saboru i svekolikom pučanstvu, ostavku na mjesto zastupnika ponajprije je izazvalo komentar činjenicom da je on tek druga osoba koja se ostavkom na zastupničko mjesto odrekla nečega, a da za to nije dobio nešto drugo, bolje, da mu tim činom nije rasla ni moć ni materijalni status. U Hrvatskoj malo tko vjeruje u principijelnost, posebice kad se ona pojavi u "sredini stvari", odnosno kad je se odjednom sjeti i za njom posegne netko tko je već itekako pristajao na kompromise. A Zlatka Šešelja naljutili su upravo kompromisi na koje je opet pristao SDP da bi udovoljio HSS-u. Kao da ta činjenica više nekoga uzbuđuje. Vještim ucjenjivanjem HSS se odjednom počeo prepoznavati kao respektabilna stranka. To što njegova respektabilnost nije utemeljena na glasovima birača nego na vještom ucjenjivanju SDP-a uglavnom, pokazalo se, uzbuđuje još samo Zlatka Šešelja. Koji je uzbuđen jer je Ivica Račan mrtav-hladan na činjenice koje ugrožavaju samo njegov premijerski kredibilitet. Ali ne i samo premijersko mjesto. On je odlučio izdržati mandat do

kraja, a to hoće li za to vrijeme njegovi koalicijski partneri nametati udžbeničke standarde ili reformu školstva od kojih se grozi prof. Šešelj i nije toliko bitno.

## Kriminalci u lovu na kriminalce

Nametnuto je već toliko toga ispod standarda, a u mnoge standardizacije nije se ni išlo – usprkos svim očekivanjima birača. Zato je i moguće da zastupnici koje narod prepoznaje kao kriminalce sve češće i sve žešće raspravljaju upravo o – drugim kriminalcima. Jedan od takvih u raspravi o pomorskom dobru obvezao se prijaviti i procesuirati sve koji su posljednjih dvije tisuće godina loše gospodarili tim dobrom!

Uostalom, Sabor je mjesto u kojem nitko ne može protumačiti proceduralnu statutarnu sitnicu kroz nekoliko minuta, nego se zasjedanje prekine na cijeli dan da bismo sutra ujutro čuli kako će tumačenje određenog članka stići tijekom dana. To hoće li zastupnici javno reći jednu ili dvije rečenice mimo statutarnih pravila, koštalo bi mnogo manje. A štete od izgovorenog ne bi bilo jer tamo više nije moguće ni napraviti štetu. Ona se uglavnom dogovori unaprijed i odglašuje prema očekivanju. Što nas opet vraća na začuđenog Zlatka Šešelja. Što nije ništa prema čuđenju jednog Ivića Pašalića, koje je jednako legitimno jer nije procesuirano.

Nismo mi licemjerniji od drugih. Naš amaterizam je duhovit prema onom američkom. Prošlog tjedna čuli smo vijest da je u New Yorku javno popušena posljednja cigareta bez sankcija. O ispaljivanju američkih raketa nije još ništa konačno rečeno. ■

## Maajke ti!

**U povodu koncerta Ede Maajke i grupe Leksaurini, 10. travnja 2003. u klubu Močvara**

**E**do Maajka ili Edin Osmić rođen je 1978. u Brčkom (BiH). Poznavati Edu Maajku slično je kao da se upoznaje cijeli kraj u kojem je rođen, ono što su ljudi tamo voljeli i vole. Edo voli ribičiju i dobru zabavu, voli sport, dobru muziku i dobro popiti. Utjelovljuje dobar duh bosanskog naroda i kraja otkud je potekao. Njegov život vjerojatno se nikada ne bi isprepleo s našim da nesretnog 4. svibnja 1992. rat nije zahvatio i njegov kraj, pa je Maajka bio prisiljen pobjeći u selo Ograđenovac nadomak Brčkom. Kamionom, kao i mnoštvo ljudi zahvaćeni ratom, prelazi u Hrvatsku gdje najprije u Prevlaci kraj Zadra, a zatim i u Zagrebu pronalazi svoje mjesto pod suncem.

Kako sam kaže: "Došo sam u Zagreb prije devet godina i ovaj grad prihvaćam kao svoj."



Imam purgerski naglasak, volim *Dinamo*, skandiro za Radio 101, skandiro za sindikate. Bio sam tu kad se mijenjala vlast, kad je *Dinamo* tokno *Partizan* 5:0..."

Ipak, vraća se u Bosnu kako bi studirao strojarstvo i kriminalistiku. Za vrijeme boravka u Tuzli, Edo postaje jedan od članova hard core grupe Diskord koja kasnije mijenja ime u Defence. Grupa postaje jedna od boljih u Tuzli i BiH. Njihov demo singl *Obrana 99* postaje hit godine na radio Hitu u Brčkom. Iako izgleda kao teži hardkoraš, bar po masi, Edina ljubav ipak je hip-hop i rep. Edo s lakoćom radi tekstove i najprije nastupa na radio postaji Kameleon, gdje izvodi prvi bosanski *freestyle*. Emisija

se zove FMJAM, dan danas je omiljena Edina radio emisija, i okuplja mlade neafirmirane umjetnike koji zajedno čine grupu Disciplina komisija, čiji je Edo član.

Nakon godinu, dvije, Edo odustaje od fakulteta zbog financija i drugih stvari, vraća se u Zagreb gdje ide do Shota (Elemental) i moli ga da mu posudi jednu podlogu na veresiju (dug, demdo). Edo i Shot su se uvezali i snimaju *Minimalni rizik*, a nakon mjesec dana i pjesmu *Mahir i Alma*. Pjesme su snimljene u studiju 25 kod Maleka za sitne pare, a prvi put su se zavrtila na emisiji *Blackout*. Demo pjesma *Mahir i Alma* je bila po izboru slušatelja radio Kameleona hit 2001. godine... Edin talent prepoznaju izdavačke kuće. Maajka se odlučuje za Menart, koji mu izdaje prvi studijski album *Šušaj maajku*. Producenti na albumu su Dash, Koolade i Shot, a za one koji su čuli samo nekoliko stvari s albuma, nema dvojbe tko će u budućnosti biti broj jedan hrvatske, bosanske i šire hip-hop scene.

Maajka je i dalje član grupe Defense i Disciplina komisija, oženjen je, živi i radi u Zagrebu, ima vlastitu web stranicu, [www.edomaaajka.com](http://www.edomaaajka.com), a na stranici [www.lupiga.com](http://www.lupiga.com) piše i kolumne.

## Transformacija kao nužnost

**U povodu plesno-kazališne predstave Žabokrečina iliti babina kaša u Teatru EXIT, 13. i 14. travnja 2003.**

**O**snovna ideja plesno-kazališne predstave *Žabokrečina iliti babina kaša* autorice Ive Pavičić a u izvedbi grupe TO prikaz je procesualnosti i transformacije. Transformacija se događa na nekoliko razina: na razini radnje – prijelaz iz realno izgrađenog svijeta u imaginarnu svjetovnu;

na razini izvođača – koji su prvo predstavljeni svojom vanjskom pojavnošću, da bi postepeno njihova fizička pojavnost postala samo medij kroz koji se probija i iskazuje njihov unutarnji svijet i njihova reakcija na nužnošću nametnut prolaz kroz neočekivane okolnosti.

Paralelno uz osobne transformacije kroz koje prolaze izvođači javljaju se i tema rođenja,



žabokrečina iliti babina kaša

te tema sudbinom uvjetovanog tijeka života (simbolično prikazana Moirama), isprepleteni s izgrađenim zbivanjem na sceni. Taj simultaniteta radnji istaknut je i prostorno – istovremeno se odigravaju različita zbivanja unutar kompleksne scenografije.

Predstavu možete pogledati u Teatru EXIT, 13. travnja u 21 sat i 14. travnja u 20 sati.

## Priče u flešu

**Web stranice Priče iz davnine u konkurenciji kanadskog festivala animacije FlashintheCan**

**W**eb stranice međunarodnog multimedijalnog projekta *Priče iz davnine* (*Croatian Tales of Long Ago*), radenog prema slavnoj zbirci bajki Ivane Brlić Mažuranić u produkciji ALT F4-Bulaja naklada iz Zagreba, postigle su još jedan značajan međunarodni uspjeh: nominirane su za nagrade na festivalu FlashintheCan, u kategoriji *Story* (Priča).

Festival se održava od 14. do 16. travnja ove godine u Torontu. Nagrada u kategoriji *Story* dodjeljuje se za najuspjelije korištenje pripovjednog predloška u multimediji i jedna je od desetak kategorija festivala. Projekt *Priče iz davnine* nominiran je zajedno s četiri druge web stranice. Osim po kategorijama, na festivalu se dodjeljuje nagrada prema glasanju korisnika weba, te za ukupno najbolji projekt.

Festival FlashintheCan održava se tek dvije godine u Torontu, ali se u kratkom razdoblju izborio za status drugog najvažnijeg festivala flash multimedije na svijetu i po važnosti je odmah iza festivala FlashForward koji se održava u New Yorku i San Franciscu, a na kojemu je naš projekt prošle godine osvojio nagradu, također u kategoriji *Story*.

Na prošlogodišnjem festivalu FlashintheCan animirana priča *Kako je Potjeh tražio istinu* (*How Quest Sought the Truth*) autora Nathana Jureviciusa iz Australije, također dio ovoga projekta, bila je nominirana u kategoriji Animacija.

Festival je specijaliziran za web sadržaje izrađene u programu Macromedia Flash, koji se potvrdio kao dominantni standardni alat za izradu grafički i animacijski "bogatih" Internet sadržaja.

Web stranice festivala nalaze se na adresi [www.flashintheCan.com](http://www.flashintheCan.com). Nominirane web stranice projekta *Priče iz davnine* na engleskom jeziku nalaze se na adresi [www.bulaja.com/fairytales](http://www.bulaja.com/fairytales), a na hrvatskom jeziku na adresi [www.bulaja.com/bajke](http://www.bulaja.com/bajke).

## Labirintske priče

**Katarina Luketić**

**Nataša Jovičić/Bogdan Bogdanović, *Apsolutno paf*, Meandar, Zagreb, 2002.**

**A**psolutno paf je knjiga razgovora koje su tijekom prošle godine – točnije od travnja kada je održana komemoracija žrtvama logora Jasenovac – vodili Bogdan Bogdanović, arhitekt, filozof gradova i autor spomenika žrtvama ustaških zločina *Kameni cvijet*, i Nataša Jovičić, povjesničarka umjetnosti i ravateljica Spomen područja Jasenovac. Premda je povod njihova susreta *služben*, dijalozi zapisani u ovoj knjizi sasvim su drukčije naravi – prisni, otvoreni, po formi prije poetski negoli informativni, a po apoteozni imaginacije i dosljednom zastupanju vrijednosti urbaniteta gotovo zavjerenički. Umjesto pitanja, autorica razgovora pred Bogdanovića postavlja različite slike/znakovne, odnosno sintagme, fotografije, artefakte i memorabilije kao što su fotografije s početka stoljeća, dio fasade srušene palače u Vukovaru, komadiće cigle kao ostatka neke građevine u Cissi na Pagu, katalog Rebecce Horn u kojemu je prikazan njezin rad s klavirnom obješenim naopake, slike srušenih njujorških nebodera blizanaca... Pritom se među sugovornicima razvija svojevrsna dijaloška igra asocijacija, ideja i imaginacija; dolazi do miješanja stvarnoga i izmaštanoga te mjestimičnog otvaranja ka magiji oblika i metafizički arhitekture i urbaniteta, toliko karakterističnim za mnoge Bogdanovićeve tekstove. Te fragmentarne ili kako se u knjizi navodi "labirintske priče", zapravo i ovako ukoričene zadržavaju svoju usmenu



neposrednost i slijede onu *višu* komunikacijsku formu, *potpunu* međuljudsku interakciju, u kojoj riječi jednoga govornika obogaćuju/oslobađaju/kreativno potiču drugoga.

Pripovijedajući o svom radu na jasenovačkom spomeniku, susretu s Krležom, predgrađima Beograda, vlastitu *šetalačkom mentalitetu*, mačkama..., Bogdanović se stalno vraća na one opsesivne teme o kojima je pisao u svojim brojnim knjigama, među posljednjim na hrvatskom objavljenim – *Ukletom neimaru* (2001.), *Gradu i budućnosti* (2001.), *Gradu kenotafu* (1993.)... Zapravo, na razmišljanja o suvremenom urbanitetu, mentalitetu došljaka i njihovu razaranju gradova ("mislim da se iz toga međuprostora, nekog međusloja, nečeg što se otkočilo od sela a nije stiglo do grada, iz toga *ni-ni* vrbovalo sve ono što je pravilo čudo i zločine u ratu, sudjelovalo u uništavanju gradova i ubijanju ljudi"), o simbolima i jeziku arhitekture, traganju za *sretnim* gradovima... i, osobito, o pravu na kontemplaciju, imaginaciju i kreaciju... (jer "cela moderna civilizacija ide na to da uguši u čoveku pravo na njegov interni monolog"). Premda opsegom nevelik a sadržajno oslonjen na druge autorove knjige, *Apsolutno paf* je *apsolutno inspirativan* zapis o jednom susretu i osobitu komunikacijskom kodu; inspirativan jer sadrži tragove onih profinjenih i bogatih tekstura koje karakteriziraju Bogdanovićevo spisateljsko i neimarsko djelo.

Među dosadašnjim uspjesima projekta posebno se ističe nagrada za najbolju Flash multimediju u kategoriji *Story* (korištenje narativnog predloška za izradu multimedijalnog sadržaja), prestižnog festivala *FlashForward2002* u San Franciscu. Uzme li se u obzir da su, primjerice, konkurenti bili web stranice Benetonova magazina *Colors* ili web stranice Međunarodne organizacije za borbu protiv nuklearnog oružja, tada je značenje ove nagrade još veće. Narančasti *Oscar* Flash multimedije svrstao je ovaj projekt i njegove autore u sam vrh svjetske produkcije ovakvih sadržaja.

CD-ROM *Priče iz davnine* – *II. dio*, s preostale četiri interaktivne bajke, bit će objavljen sredinom 2003. Sadržat će priče *Ribar Palunko* i *nje-*

*gova žena* autorice Laurence Arcadias iz Sjedinjenih Američkih Država, *Neva* autora Edgara Bealsa iz Kanade, *Jagor* autora Mireka Nisenbauma iz Sjedinjenih Američkih Država te *Regoč* autorice Helene Bulaja iz Hrvatske, ujedno glavne urednice projekta.

ALT F4-Bulaja naklada CD-ROM će pokušati plasirati na inozemna tržišta, za početak na englesko i njemačko govorno područje i tako obnoviti interes za "hrvatskog Andersena". Tijekom 2003. priprema se objavljivanje projekta i na DVD-u i VHS-u, dodatni prijevodi na strane jezike te izdavanje knjige/slikovnice *Priče iz davnine* na stranim jezicima, s ilustracijama preuzetim iz animacija.

## info/najave

## Mali izvedbeni stroj

Predstave skupine BADco. tijekom travnja u Zagrebu

Kazališna skupina BADco. 28. ožujka u Močvari premijerno je izvela prostenu i antiratnu predstavu *Rebro kao zeleni zidovi*. Ukupni prihod od predstave išao je u korist inicijative *Dosta je ratova*. (www.dostajeratova.net.). U ovoj verziji predstave autori glazbe, surf band Moon s Trip, svirao je uživo.

Sljedeća izvedba bit će 23. travnja na Akademiji dramskih umjetnosti. Predložak predstavi je tekst Ivane Sajko, a autori i izvođači su Pravdan Devlahović, Oliver Frlić, Tomislav Medak, Goran Sergej Pristaš, Nikolina Pristaš, Ivana Sajko i Marko Sančanin. Scenograf je Goran Petercol.

Predstava je zamišljena kao mali izvedbeni stroj koji se uključuje u druge strojeve poput rata, terorizma, nuklearnih strategija, zatvora, rock glazbe... Istražujući tekst Ivane Sajko, temeljni princip rada zasnivao se na otkrivanju mehanizama inteligencije drame, namjesto njezine interpretacije ili situacioniranja. Mehanizmi dramske kompozicije ulaze u odnose s događajima na sceni, ali ne tako da tekst imenuje pojedinačne situacije, nego razotkriva sustave kazališne represije i disciplinone ponavljanja već autoriziranog teksta, tzv. teksta-radnje.

Predstava je nastala u potpunoj autorskoj kooperaciji svih članova BADco. i pridruženih umjetnika, radeći kako na produkciji događaja tako i na iznalaženju drukčijeg modela kazališne samoorganizacije. U Kulturnom centru Centra Kaptol skupina će 24. i 25. travnja izvesti *Solo Me*, a dan kasnije u Tvornica Jedinstvo predstavu *Čovjek. Stolac*. ☐



## Trinaesti Marul

Festival *Marulićevi dani*, od 22. do 29. travnja 2003., Split

Manifestacija s međunarodnim obilježjem posvećena domaćoj drami i djelu Marka Marulića održava se od 1991. godine. Sastoji se od dva dijela, Festivala hrvatske drame i autorskog kazališta i znanstvenog, književnog i nakladničkog programa.

Festival hrvatske drame i autorskog kazališta natjecateljska je smotra uprizorenih hrvatskih dramskih tekstova u izvedbi profesionalnih kazališta iz Hrvatske. Uz tradicionalnu nagradu publike, ocjenjivački sud Festivala najboljim ostvarenjima dodjeljuje nagrade *Marul* u devet kategorija.

Na početku Festivala objavit će se i dobitnici nagrade Ministarstva kulture *Marin Držić* za najbolji novi dramski tekst godine. Dobitnik ovogodišnje prve nagrade je Milko Valent za tekst *Ground zero Aleksandra*, druge Predrag Raos za tekst *Zdrav razum*, a treću nagradu su ravnopravno podijelili Omer Rako za *Pupak u sridu* i Ivana Sajko za *Misa za predizbornu šutnju, mrtvaca iza zida i kopita u grlu*.

O nagrađenim autorima odlučilo je povjerenstvo za nagradu u sastavu Ivica Buljan, predsjednik, Arijana Čulina i Zoran Mužić. Ove godine prirudit će se prvi put i scensko čitanje prvonaagrađenog teksta. Na

## Mamino izdavaštvo

Klub mama pokrenuo biblioteku

U novopokrenutoj *maloj maminoj biblioteci* klub planira objavljivati i tekstove najvažnijih socijalnih i medijskih teoretičara koji su gostovali u Zagrebu, u organizaciji Multimedijalnog instituta. Prva knjižica je odabir tekstova Saskije Sassen, istaknute američke sociologinje i naslovljena je *Protugeografije globalizacije*.

Sassen je, prema ocjeni velikog broja kritičara, najpoznatija teoretičarka globalizacije, a u prevedenim esejima govori o raspadu suverenosti, novim političkim prostorima i utjecaju informacijske tehnologije na suvremeni svijet. ☐



ovogodišnjem Festivalu hrvatske drame i autorskog kazališta bit će izvedeno deset predstava, a nastupit će kazališta iz Zagreba, Rijeke, Pule, Osijeka, Dubrovnika i Splita. Selektor Festivala je Hrvoje Ivanković. U sklopu programa održat će se 13. međunarodni znanstveni skup o Marku Maruliću (24.-25. travnja) na kojem će, uz hrvatske, sudjelovati i znanstvenici iz Španjolske, Francuske, Mađarske, Italije i BiH. ☐

## Program Filmskog centra

Kinoteka, od 10. do 22. travnja 2003., Zagreb

Četvrtak, 10. travnja  
Ciklus Istvana Szaboa  
21 sat: *Povjerenje* (1979.)  
Subota, 12. travnja  
Ciklus Michelangela  
Antonionija  
16 sati: *Avantura* (1960.)  
Utorak, 15. travnja  
Ciklus Vatroslava Mimice  
17 sati: *Banović Strahinja*  
Ciklus Michelangela  
Antonionija  
19 sati: *Noć* (1961.)  
21 sat: *Pomračenje* (1962.)  
Subota, 19. travnja  
Ciklus Michelangela  
Antonionija  
15 sati: *Crvena pustinja* (1964.)  
17 sati: *Krik* (1957.)  
Utorak, 22. travnja  
Ciklus Fadila Hadžića  
17 sati: *Abeceda straha* (1961.)  
Ciklus Michelangela  
Antonionija  
19 sati: *Dolina smrti* (1970.)  
Ciklus Petera Sellera  
21 sat: *Dr. Strangelove* (1963.), režija Stanley Kubrick

## Program kluba Attack!

Od 11. do 27. travnja 2003., Zagreb

**petak, 11. travnja**  
Psy trance & goa party presents  
*Alien vs Predator*:

DJs:  
Vox (retrodelica)  
Psyha (disconnected)  
Stiven Ruvčevski (astralis)  
Extra chillout floor: Food by Psyfry + psihodelične animacije i projekcije.

**subota, 12. travnja**  
Roots + dancehall reggae party  
*Dancehall Attack*:

Line up: DJ Soljah, DJ Daweed feat. MC Sel (ruffbeats sound-system) + selecta Almighty Eye (100,5 Mhz FM) with visuals+deco+fruitbar+production by Fist (Zg).

**četvrtak, 17. travnja**  
Međunarodni punk koncert:  
Unison (Beograd, Srbija; više hard core nego punk; sa svojim moćnim His hero is gone dijelovima po drugi put u Attacku).

Rahela Ferari (Banja Luka, BiH; najveće face banjalučke scene, jedini, najbolji i najgori emo punk hard core bend drugi put u Attacku).

Senata Fox (Zg; legende brzog punka).

**petak, 18. travnja**  
Benefit koncert za antifašističku akciju:  
Jack (Mađarska; angažirani hard core punk).

Indignity (Bugarska; hard core punk) www.indignity.hit.bg  
No Values (Bugarska; hard core punk).

Više o bugarskoj hard core sceni na: www.angelfire.com/ok/HungPunk/bghe.html

**subota, 19. travnja**  
Techno party *Monotrain*:  
Basstard (contrast soundsystem; Austrija)

Neven Bučević (Theories of techno)  
Denton (Theories of techno)  
Erik (Theories of techno)

**nedjelja, 20. travnja**  
Mini grind core festival:  
Cerebral Turbulency (Češka; grind core/death razbijanje. Brutalni vokali s brzim bubnjarenjem). http://cerebral.webpark.cz  
Poppy Seed Gronder (Češka; samo ime govori. Žestoko i moćno. Češka grind scena jedna je od jačih.). www.psg.zde.cz  
Tenascios Zghanci (Brežice, Slovenija; dva bolesna brata, originalni članovi Dickless tracy).

**četvrtak, 24. travnja**  
Otvorenje izložbe + prigodna slušaona + program iznenađenja-crteži:

Nenad Vukmirović-Neša (Sombor, Srbija; relativno mlad i sve poznatiji nadolazeći autor velikih brutalnih slika i kaotične kasirane brutalije iznad šanka u Attacku, predstavlja svoje nove radove). www.lambiek.net/vukmirovic\_nenad.htm

Septic (Subotica, Srbija; kultni underground umjetnik) www.cyberrex.org/-+--+Septic/Septic\_atori.htm.

Dva osebjuna autora koji ovom izložbom predstavljaju svoje recentne radove u kojima se odražava specifičnost njihovih halucinantnih vizija u kojima su inkorporirani podjednako mračno distopijski apokaliptični fleševi naše industrijske civilizacije kao i staroslavenski mitološki fantastični elementi. Njihova forma su crteži i slike, a u posljednje vrijeme u Nešinom radu i kompjutorski izmanipulirane i izgenerirane fotografije i grafike.

**petak, 25. travnja**  
Dobar koncert *Od oluje obozavatelja*:

Godscard (Slovenija; new age thrash metal u stilu Sepulture i Machine heada). www.geocities.com/ovcabrezzob/godscard.html

E.N.D. (Zadar; thrash death metal u stilu At the gates).  
Naelc Wonk (Karlovac; nu-metal/new breed sa ženskim vokalom). http://free-ka.hinet.hr/naelcwonk

Good Day To Die (Zagreb; žestoki nu metal).

**subota, 26. travnja**  
Trance partijanje *Tribes Against War-Tribalizer*:

Još jedno plemensko okupljanje i psihodelično (druženje u svima nam dragom i milom podrumu).

DJ Tommy Wonder (*Acrobatic trance*; Ljubljana, Slovenija; DJ i organizator party-ja sve aktivnije slovenske acrobatic trance ekipe, priuštiti će nam svoj full power progressive set uz izvanrednu tehničku vještinu mixanja).

DJ Hrvoje Golubić (Mokk; Zagreb; DJ polovica zagrebačkog producerskog dua Mokk koji se već mogu pohvaliti izdanjima na Hadshot haheizar i Balloon records. Jedan je od najjačih mladih producerskih snaga na sceni. Izvrtit će nam svoj set moćne nove psihodelije).

DJ Nathany (Free spirit; Zabok; prije nekog vremena ugodno iznenadio publiku na jednom od Tribalizer partija; nadamo se da će to i ponoviti sa svojim prijatnim mračno-psihodeličnim zvukovljem).

**nedjelja, 27. travnja**  
SF večer

Kako je staro doba gledalo na novo, te kako novo vidi još novije moći će se vidjeti kroz izložbu umjetnina zemaljskog i vanzemaljskog porijekla, kroz muziku i isječke iz legendarnih SF filmova, a u jednom trenutku će sletjeti i svemirci. A uz sve to, i mali književni presjek od Julesa Vernea do Isaaca Asimova.

Autonomni kulturni centar-ATTACK!

Klub: Trnjanski nasip bb, Zagreb

Ured: Budmanijeva 12; tel. 01 60 55 438

Mailing lista: attack@zamir.net  
http://www.attack.hr



# Platforma 9.81

## Osloboditi ulice

U jednom od prethodnih brojeva započeli smo predstavljanje *3D Žurnala* – projekta što ga je platforma za medije i arhitekturu *9.81* pokrenula i koncipirala kao medijski prostor za proizvodnju stanja povišene svijesti i skretanje pažnje javnosti na probleme prostora. *3D žurnal* je ujedno i akcija koja želi govoriti o prostoru kroz druge i različite medije te tako privući i u raspravu uvući ljude iz što više disciplinarnih područja. Krovna tema prvog broja *Žurnala* bila je “kapital u prostoru”, tj. njegove manifestacije na arhitektonski i urbanistički, kao i urbani pa i širi društveni kontekst Hrvatske. O istraživačkom projektu Stogo kontrolirani okoliš koji se bavio sudarom krupnog kapitala i konsumerizma – naime prostornom analizom šest shopping centara u Zagrebu – već smo govorili, a ovaj put predstavljamo drugi projekt u sklopu *Žurnala* radno nazvan Sitni kapital i transformacija fizičke strukture Trešnjevke. Autori, a ujedno i naši sugovornici, su Katarina Luketina, Jure Glasinović i Antun Sešek.

– Odmah treba reći da se mnogo ljudi prije nas bavilo problemom Trešnjevke, samo u devedesetim napravljeno je bar deset planova i istraživanja na tu temu. Naša ideja, međutim, bila je skrenuti pozornost šire javnosti.

### Podizanje svijesti o urbanitetu

**Zašto ste se odlučili baviti baš Trešnjevkom, uz toliko drugih primjera?**

– Stara Trešnjevka nije izolirani primjer, a ni opseg devastacije javnog prostora nije najveći. Međutim, s obzirom na to da ona zauzima središnji položaj u gradu – a razina urbane razvijenosti nije u skladu s time – i da se odlikuje iznimnom komprimiranošću, svaki eksces je mnogo vidljiviji nego drugdje. Kolokvijalni značaj tog dijela grada, gotovo mit o Trešnjevci, nerazdvojiv je od slike jednokatnica s predvrtovima. Trešnjevka je oduvijek, od dvadesetih, tridesetih godina prošlog stoljeća, bila prostor radničkih naselja i privremenih objekata koji su dugotrajnim procesom sitnog nadograđivanja i produljivanja dozvola – čime se gradska vlast pokušavala prilagoditi realitetu – prisutni i danas. Ali ta stara Trešnjevka počela je nestajati početkom devedesetih, začecima tržišne ekonomije koja potiče gospodarsku aktivnost i ustoličuje

privatni interes kao dominantan kriterij utvrđivanja odnosa u prostoru, kao i u društvu općenito. Dovedeni su u pitanje ili ukinuti postojeći zakoni i instrumenti kontrole koji su regulirali odnose, zastupanje i provođenje javnog interesa nije zaživjelo i mijenja se demografska struktura.

To je ujedno, u zadnjih deset godina u Zagrebu, bio prostor najvećih promjena koji je doživio naglu ekspanziju stambenim zgradama. Time se drastično smanjio javni prostor s obzirom na gustoću stanovnika i stambeno-poslovnih prostora. Zapravo, ostala je jednaka površina javnih prostora, ali su ovi drugi mutirali u ponekad i trostruko veće. Priča postaje zanimljivija, i zamršenija, ako se konzultira statistika koja kaže da se – usprkos vizualnim dokazima – broj stanovnika nije povećao.

**Kada je riječ o sitnom kapitalu, na što u konkretnom slučaju mislite?**

– Kapital na Trešnjevci je prvenstveno građevinska ili slična inicijativa pojedinaca i manjih organizacija, koji ostvaruju vlastiti interes na štetu javnog prostora. S obzirom na to da se sva “aktivnost” zbiva na razini pojedine parcele ili sklopa nekoliko njih, teško ju je pratiti i kontrolirati. Urbanizmu se pristupa *iznutra* a ne *odozgo*. Širenje svijesti o problemima koji će nastati, ili već postoje, treba provesti počevši od pojedinačnih situacija. Buduća slika Trešnjevke, odnosno kvaliteta življenja, ovisit će o načinu na koji se sprječava ponavljanje ekscesa zabilježenih ovom analizom.

### Okupirane ulice

**Kako ste pristupili problemu?**

– Analiza je koncipirana kao slobodno strukturiran katalog pojava oblika ili specifičnih kutova gledišta. Jednostavnije, dajemo prikaz stanja s kratkim osvrtom na zadnjih 10 godina. S obzirom na to da se proces transformacije koji je zahvatio polovicu Trešnjevke nastavlja, tražimo prostor djelovanja, odnosno upletanja u proces, s namjerom njegova usmjeravanja. S estetsko-kreativne analize, naglasak smo pomaknuli na sferu javnoga i privatnoga, njegove manipulacije u prostoru.

Krenuli smo gotovo metodom pokušaja i pogrešaka – pokušali smo uočiti stvari koje nas se najviše doimaju pa smo ih za početak fotografirali. Konzultirali smo se s ljudima na fakultetu, i u sklopu radionice

### Agata Juniku

O projektu kojim se nastoji ukazati na probleme urbanog planiranja i izgradnje na Trešnjevci

u klubu mama i Kaptol centru, što nam je ukazalo na neke bitne stvari. U tom smislu, mi ovo i ne smatramo nekim autorskim radom. U početku smo, dakle, izašli na teren i počeli otkrivati fenomene i probleme.

**Možete navesti neke od ekscenčnih primjera?**

– Zbog karakteristične agrarne parcelacije, većina urbanističkih odredbi se utemeljuje na veličini, širini, jedne parcele i odnosu sa susjednom. Nama najdraži primjer je zgrada nastala okrupnjavanjem niza parcela, koja je prešla preko jedne postojeće ulice. Urbanizam, inače, uvijek govori o jednom sloju, o jednom vlasništvu. Ovdje je privatno vlasništvo prešlo preko javnog, što je u teoriji zapravo nemoguće. U praksi, najbanalniji primjer je već okupacija automobilima, tamo gdje ulice to širinom ne dopuštaju. Ili, imate ulice koje nigdje ne počinju i nigdje ne završavaju. Tako, nađe se puno pikanterija...

**Istraživali ste na području što ga definiraju kraj naselja prve stambene štedionice, Krapinska ulica, Tratinška i parkiralište hotela Panorama. U čemu je specifikum baš tog “klina”?**

– Taj isječak uzeli smo kao referentni uzorak tkiva. Ali i najbolji pokazatelj brzine razvoja tih problema na Trešnjevci. Taj klin bio je do početka devedesetih zaštićen detaljnim urbanističkim planom. Do 1989. tamo je bila samo jedna dvokatnica, a otvaranjem tržišta nastaje kaotičan prostor gdje se ne poštuju ni ograničenja visine, ni širine, ni ulica ni zgrada. Zgrade izgledaju kao da su za ljude, a ulice kao za patuljke. Naglašavamo, ovo nije izoliran primjer. Dio konačne prezentacije bit će i pokušaj da taj klin usporedimo s kontekstom, primjerice, Kajzerice i Vrbika. Veza nije izravna, ona je gotovo metaforička – agrarna parcelacija, niski objekti, slabo razvijena infrastruktura... Kajzerica bi u tom smislu bila neki stadij prije, dok je Vrbik stadij nakon Trešnjevke.

**Može li se novim GUP-om proces transformacije Trešnjevke modificirati?**

– Djelomično. Mogli bismo povući paralelu s tridesetim godinama prošlog stoljeća. Tada grad isto nije reagirao na vrijeme. U tom smislu, *trešnjevčki proces* se nastavlja. Grad sigurno neće ništa rušiti, niti će otkupljivati parcele u privatnom vlasništvu i graditi dječja igrališta. Jedino se još može djelovati kroz prostore koje još nije



zahvatio proces narušavanja. A zapravo govorimo o, u gruboj procjeni, trećini ukupne površine. GUP radi ono što se još jedino može: definira pravila po kojima se može graditi na postojećoj parcelaciji i vlasničkim odnosima.

### Legaliziranje nelegalnoga

**A može li se, i kako, preventivno djelovati na neki drugi dio grada, kojemu prijete “slučaj Trešnjevka”?**

– Trn u oku Zagreba je Trnje. Tamo su svi ti problemi prisutni, ali nisu još toliko vidljivi. Mnogo je truda ulagano svih ovih godina u saniranje tog područja, ali teško je reći koji bi financijski, ekonomski ili politički moment bio presudan ta se to riješi. Tamo je, ali i drugdje, paradoks sljedeći: Grad, to jest lokalne jedinice uprave, uvodile su struju i plin, asfaltirale ceste koje su naprosto preuske i koje ni po kojem pravilu te intervencije ne mogu “izdržati”. Time se zapravo legaliziralo ono što u samom početku ne valja. A novom infrastrukturom se, naravno, potaknula transformacija privatnog prostora. O prigradskim naseljima i cijeloj podsljemenskoj zoni, gdje stvari izmiču kontroli, da se i ne govori.

Treba imati na umu da ne postoji nova aparatura koja bi omogućila da se dosad učinjeno izbrise i da se sve napravi onako kao bismo htjeli. Na svim tim područjima ne može se više djelovati globalno, nego samo kroz parcelu, odnosno kroz neka urbana pravila. Cjelovito urbano djelovanje moguće je eventualno još na neizgrađenim područjima – npr. bivših vojarni ili drugih većih kompleksa – gdje je osigurana jedinstvena, ili bar jednostavnija, vlasnička struktura nad nekom parcelom.

**Kada ćete i na koji način prezentirati konačne rezultate istraživanja?**

– Pripremit ćemo jednu publikaciju za internu upotrebu i za kontakte s medijima, od čega ćemo eventualno dio objaviti negdje. Probleme pokušavamo plasirati, s idejom da mediji onda o njima počnu pričati. Inače, napravljeno je dosad već mnogo publikacija o Trešnjevci, ali zbog toga što su pomalo nekomunikabilne, služile su samo struci, a ne i široj javnosti. Ovo što mi radimo je zapravo pripremanje terena svima nama, da bismo zajedno mogli adekvatno pričati o problemu. ▣

Stara Trešnjevka počela je “nestajati” začecima domaćeg modela tržišne ekonomije koja ustoličuje privatni interes kao dominantan kriterij utvrđivanja odnosa u prostoru, kao i u društvu općenito

## kolumna

## Kulturna politika

## Najvrjednije kulturno nasljeđe čovječanstva



Biserka Cvjetičanin

Uz siromaštvo i obrazovanje za sve koji opominju na stalno rastući jaz između bogatih i siromašnih, u središtu su dvije teme koje danas dominiraju u svjetskoj komunikaciji – kulturna raznolikost i informacijsko društvo

Sredinom svibnja ove godine održat će se u Stockholmu međunarodna konferencija o kulturnim politikama za razvoj koju organizira Unesco kao nastavak konferencije održane 1998. godine, također u Stockholmu. S konferencije iz 1998. upućen je poziv svim zemljama članicama Unesca za njegovanjem kulturne raznolikosti i kulturnog stvaralaštva suočenih s procesima globalizacije te za zaštitom našeg planeta od ekološke katastrofe. Tada je kao osnovni dokument poslužilo izvješće Svjetske komisije za kulturu i razvoj *Naša stvaralačka raznolikost* u kojem su naglašeni novi izazovi za kulturne politike, prije svega kako se sam pojam kulturne politike mijenja i proširuje, od tradicionalnog instrumenta definiranja i provedbe jedne politike do njezina razvojnog značenja.

Dvije velike teme konferencije u 1998. bile su kulturna raznolikost i novo promišljanje kulturnih politika. Kulturna raznolikost definirana je kao najvrjednije kulturno nasljeđe čovječanstva, ali se postavilo pitanje kako u vrijeme brojnih napetosti društva njeguju pluralizam i dijele osjećaj pripadnosti istoj državi, kako različite kulturne zajednice uspostavljaju međusobnu komunikaciju i komunikaciju s državom. Naglašena je potreba razvijanja "duha interkulturalizma" koji odgovara svijetu u stalnom pokretu, kontaktima i razmjeni. Novi pristup kulturnim politikama i njihovoj razvojnoj važnosti odnosio se, prije svega, na njihovo povezivanje s drugim sektorima, odnosno na koncipi-

ranje kulturnih politika kao transsektorske razvojne djelatnosti te na jačanje njihove uloge u međunarodnoj suradnji i komunikaciji.

## Nove zadaće

Na taj je način kulturnim politikama dana u budućnosti velika zadaća: u završnom dokumentu Akcijskog plana iz Stockholma kulturna politika definirana je kao jedna od glavnih sastavnica endogene i održive razvojne politike. Prihvaćanje pet glavnih ciljeva značilo je za zemlje članice Unesca (1) uložiti napor i učiniti kulturnu politiku jednim od ključnih komponenti razvojne strategije, (2) unaprijediti stvaralaštvo i sudjelovanje u kulturnom životu, (3) očuvati i zaštititi kulturnu baštinu, (4) promicati kulturnu i jezičnu raznolikost, (5) namijeniti više financijskih sredstava za kulturni razvoj (uz poziv vladama za porednim olakšicama u kulturi i većim ulaganjima sponzora i donatora u kulturu).

Konferencija u Stockholmu 1998. naglasila je promjene koje se zbivaju na globalnoj razini i označila strategijske pravce o kojima kulturne politike moraju voditi računa kako bi doista postale kulturne politike za razvoj. Točno pet godina kasnije održava se *follow-up* ove konferencije kako bi se razmotrilo što se u proteklom razdoblju učinilo (ili nije učinilo), kakav je bio utjecaj Akcijskog plana iz Stockholma i koji su načini poboljšanja sadašnje situacije. Organizatori smatraju da su neka pitanja danas od veće važnosti nego što su to bila 1998. te će konferencija obuhvatiti četiri osnovne teme: kulturne politike i iskorjenjivanje siromaštva; kulturne politike i kulturna raznolikost; kulturne politike i program *Obrazovanje za sve*; kulturne politike u informacijskom društvu.

Uz siromaštvo i obrazovanje za sve koji opominju na stalno rastući jaz između bogatih i siromašnih, u središtu su dvije teme koje danas dominiraju u svjetskoj komunikaciji – kulturna raznolikost i informacijsko društvo,

oboje obilježeni intenzivnom aktivnošću svjetskih mreža za kulturni razvoj, kulturne politike i kulturnu raznolikost. U razdoblju između dvije konferencije, Unesco i Vijeće Europe donijeli su svoje Deklaracije o kulturnoj raznolikosti, proširujući ovo pitanje na potrebu zaštite kultura, posebno u kontekstu liberalizacije trgovine kulturnim dobrima i uslugama.

## Kulturna raznolikost i informacijsko društvo

U Hrvatskoj će se ove godine održati dva međunarodna skupa na ove teme, jedan krajem ovog mjeseca u Zagrebu, posvećen informacijskom društvu, tj. *e-culture*, a drugi u listopadu u Opatiji, posvećen kulturnoj raznolikosti. Sama konferencija u Stockholmu prigoda je da se ispita u kojoj su mjeri u proteklih pet godina realizirani u Hrvatskoj akcijski ciljevi koje je Unesco preporučio zemljama članicama. Primjerice, hrvatska kulturna politika i strategija kulturnog razvitka dio su cjelovite Strategije razvitka Republike Hrvatske u 21. stoljeću i istaknuti kao važan element održivog razvoja. Potrebno je realizirati transsektorsku ulogu kulture, osobito u povezivanju s obrazovanjem, znanosti, turizmom, gospodarskim sektorom. Posebna briga posvećuje se kulturnoj baštini, pokretnoj i nepokretnoj, materijalnoj i nematerijalnoj. Diverzificirani su i povećani financijski izvori. Analiza pokazatelja učinaka kulturne politike na području kulturne infrastrukture, državnog i lokalnih kulturnih proračuna i osobne potrošnje u razdoblju od 1998. do 2002. koju je izradila grupa istraživača Ministarstva kulture: Krunoslav Leko, Nena Franičević-Zlatar i Davor Gvozdić, pokazuje, na primjer, porast broja udruga, broja članova umjetničkih strukovnih udruga, posjeta kazalištima, izdataka za kulturu i medije u cjelini. Konferencija u Stockholmu omogućit će višestruke usporedbe s podacima drugih zemalja, što se može samo pozitivno odraziti na daljnje formuliranje hrvatske kulturne politike za razvoj. ■

## In memoriam

## Dosljedan sebi

## Ljiljana Ina Gjurgjan

Ivo Vidan (24. siječnja 1927. - 26. ožujka 2003.)



prema ljudima koji su ga prihvatili kada je obitelj pobjegla pred prijetnjom fašističkih progona. Tipično je za Ivu da je to što ga je jedna sredina prihvatila bilo važnije od toga što ga je vlastita odbacila, i baš je to iskustvo obilježilo Ivinu osobnost – osjećaj za pravdu, korektnost, egalitarizam. A kada bi u nekoj osobi ili kulturi prepoznao toleranciju, uvažavanje različitosti, decentnost, bio bi iskreno ganut.

Tema njegova doktorata bio je Conrad, njegova opsesija Lord Jim, Conradov lik kapetana koji nije ostao na brodu do kraja, nego je skočio. Ivin *credo* bio je da se ne smije skočiti, da treba ostati dosljedan sebi, svojim principima i vjеровanjima.

Posljednji referat koji je Ivo održao bio je o njegovoj, kao i o Andrićevoj opsesivnoj temi, o problemu "supostojanosti i odnosima etičkih skupina" te "konačnom neuspjehu čovjekovih nastojanja da zagospodari vlastitom sudbinom". Nije ta tema zaokupljala Ivu samo zbog osobnog iskustva egzila ili života u Sarajevu u poratnim godinama, kada nije bilo oportuno tumačiti anglofone književnosti, nego i zbog duboko usadene spoznaje pripadnika *maloga* naroda o tragičnoj neodvojivosti vlastite sudbine od povijesnih okolnosti. Ta spoznaja utjecat će onda i na Vidanovu književnu metodologiju, kojom se tekstove uvijek povijesno kontekstualizira.

Danas, međutim, prizivam Andrića zbog jedne druge opsesivne mu teme – ljudske prolaznosti i smrtnosti te zadužbina kojima se čovjek toj ljudskoj sudbini nastoji, barem privremeno, oduprijeti. Ivinu zadužbinu ostat će ukoričena između korica pet knjiga, članaka u časopisima, domaćima i stranima, više od 30 navedenih u prestižnoj MLA bibliografiji, autorskih i uredničkih zbornika, leksikografskih jedinica, brojnih prikaza, recenzija, referata, predavanja. Vidan je hrvatsku kulturu zadužio kao jedan od najranijih i najagilnijih tumača britanske i američke književnosti. Ipak, još je važniji njegov doprinos hrvatskoj komparatistici. On je u inovativnosti njegove komparativne metode koja nije pozitivistička nego

intertekstualna i kulturološka. Nastaju tako nezaobilazni članci o hrvatskome narodnome preporodu, Krleži, Andriću, Šoljanu, Paljetku koje interpretira u kontekstu suvremenih im anglofonih autora, Byrona, Conrada, Joycea, Faulknera.

No, iza Ive Vidana ostala je još jedna zadužbina. U prvom redu to je znanstveni kadar koji je odgojio i bez kojega je danas nemoguće zamisliti ne samo katedre za englesku književnost u Zagrebu, pa i Zadru, nego i rad brojnih uredništava i prevoditelja. No, nije to najvažnije što je Ivo podario brojnim generacijama svojih studenata. Najvažnija njegova osobina kao nastavnika bio je onaj *eros* kojim nas je, posređujući književnost, učio ljudskosti. Ivo nije čitao da bi o književnosti teoretizirao, on je pisao da bi posredovao njezinu životnost drugima. Knjiga je bila Ivin put u život, ali ona ga nije alijenirala od života. Ona mu je pomagala da život spozna u svoj njegovoj složenosti. Svi koji smo Ivu voljeli i poznavali, cijenili smo upravo tu njegovu iskrenu zainteresiranost koju je pokazivao u odnosu prema drugim ljudima, intuiciju kojom je osjećao kada treba uputiti riječ ohrabrenja ili utjehe.

Osjećajan i osjetljiv, Ivo je mogao imati uz sebe samo nekoga tko ga je bezuvjetno volio i poštivao i koga je on bezuvjetno volio i poštivao. Imao je sreću što je u Jelici našao takvu osobu. Zajedno, bili su slika ljudskog odnosa kakav bi on trebao biti. I to je, isto, svojevrsna zadužbina. ■

U Zagrebu je 26. ožujka preminuo Ivo Vidan, redoviti profesor i dugogodišnji predstojnik Katedre za književnost Odsjeka za anglistiku pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Ivo Vidan rođen je u Zagrebu, 24. siječnja 1927. Tu provodi sretno djetinjstvo, sve do svoje 14. godine. Tada mora napustiti svoj grad, jedini grad koji je volio i znao.

Prije nekoliko godina, kada sam s njim i Jelicom ljetovala na Korčuli, shvatila sam zašto je Ivo bio toliko vezan uz taj grad. Nije to bilo samo zbog prekrasne obiteljske palače Arneri s vrtom pogodnim za čitanje. Bilo je to u prvom redu zbog osjećaja zahvalnosti

## Ivana Keser



## Lokalne vijesti

**U** vrijeme je tvoja samostalna izložba u Ženevi, kako je došlo do te suradnje?

– Kustos Christophe Cherix posjetio je Zagreb prošle jeseni jer priprema 25. grafički bijenale u Ljubljani, koji će se baviti odnosima umjetnika, publikacija, izdavaštva, suradnjama između izdavača i umjetnika, novim oblicima integriranja umjetnosti u medije, pri čemu će biti realizirane suradnje na raznim razinama, od serije *billboarda* u suradnji s Museum in Progress iz Beča, do predstavljanja nezavisnih izdavačkih inicijativa širom Evrope. Cherixu sam predstavila radove, koji su mu se sviđali te me pozvao da već prije Grafičkog bijenala u Ljubljani pripremim samostalnu izložbu u Ženevi. Osim što priprema međunarodne izložbe, Cherixova matična kuća Cabinet des estampes du Musée d'art et d'histoire, radi i izložbe u suradnji s Muzejom za modernu i suvremenu umjetnost u Ženevi. Moja izložba je konceptijski nastavak serije izložbi koje je radio MAMCO, a koje predstavljaju desetljeće rada nekog umjetnika. Prije mene izložbe su imali Fabrice Gygi i Dan Walsh, a izložbe uvijek prati i publikacija, tako da cjelina nastoji predstaviti artikuliranu fazu rada nekog umjetnika.

**Nakon sudjelovanja na nizu međunarodnih manifestacija, ovo je tvoja prva velika samostalna izložba u inozemstvu?**

– Izlagala sam već samostalno u inozemstvu u La Caixi u Barceloni i u Clevelandu, a osobno mi je značajna i intervencija *Izložba lokalnih novina* u Central Parku u New Yorku. Izložba u Ženevi je drugačija jer jedan muzej moderne i suvremene umjetnosti izlaže pregled ideja, radova i novina koje sam realizirala u zadnjih deset godina.

**Sve mora biti kratko i zabavno**

**Izložba se zove Local News, a odnos lokalnog i globalnog česta je tema tvog rada.**

– U mom je radu naglasak na mediju i zato sam izložbu nazvala jednostavno *Local News*. Danas se producira mnogo vijesti, ali to ne znači da njima dobivamo i informacije. U svom sam se radu najviše bavila problematikom lokalnog i globalnog, zanimaju me sustavi – moći, vrijednosti i vjerojatnosti, kao i artifičijelni sustavi. Bavila sam se raznim suprotnostima, pitanjem odnosa lokalnog i globalnog,

privatnog i javnog, urbane neuroze nasuprot prirode, odnosa informacije i dezinformacije... To su teme mojih novina koje sam predstavila na izložbi, kao i intervencije u postojećim medijima. Na primjer, ponovila sam rad izlagan 1997. u Pisi, koji se zove *Istina*. Rad se sastoji od intervencije na remitendi švicarskih i ženevskih lokalnih novina. Napravila sam etikete s isprintanim gramaturama, npr. "4560 g političkih vijesti", prema kojima sam vagala i pakirala novine, aludirajući na to da je informacija interpretacija, što često ponavljam, a time istodobno da je i istina interpretacija. Etikete se odnose na neurozu urbanosti, posljedicu informacije kao suvremene religije i ideologije.

Izložila sam i radove koje zovem "križaljka". Riječ je o frazama i klišejima iz svakodnevnog života. To su rečenice koje često upotrebljavam i koje su moja definicija stanja u kojem se nalazimo, a koje su istodobno instrukcije za ponašanje, rečenice kao što su "Riječi moraju biti poslagane tako da nikoga ne uvrijede", "Sve mora biti kratko i zabavno", "Po lokalnim pravilima" ili "Sva sreća da postoje pravila ponašanja". Križaljka ih zovem zato što imaju crne praznine u mislima, kao i prave križaljke. Sastoji se od fotografija, dokumenata demonstracija i protesta širom svijeta, a mojom intervencijom kojom brišem datum i mjesto događaja one postaju pomalo bezlične, što je pak refleksi na ponavljanje događaja u povijesti, koji upravo zbog nedostatka poučnosti prerastaju u jednu repetirajuću rutinu iz koje civilizacija ništa nije naučila.

Pojednostavljeno rečeno, svi događaji koji su se već zbili ponoviti će se u nekom drugom obliku na nekom drugom mjestu i nekim drugim ljudima. Zapravo, to je jedan zatvoreni krug, sve je predviđeno i sve je ritual. Vijesti su zapravo mitovi koji se ponavljaju sa suvremenim herojima i negativcima, s obzirom na to da se mi svi sastojimo od mitova i sami svakodnevno tragamo za mitovima. Vijesti su i rituali, pa i onda kada se čini da nema "vijesti", one moraju izaći, pa makar ih i ne bilo.

**To zvuči vrlo mračno, gdje vidiš mjesto svoje intervencije?**

– Svatko može pronaći neki svoj prostor djelovanja. Živimo u svijetu indoktrinacije i jedini prostor jest da svatko od nas, ako to želi, pronađe teren na kojem može mijenjati stva-

**Nataša Ilić**

**U povodu velike samostalne izložbe Ivane Keser u Ženevi**

**Local News 1993 – 2003., Musée d'art moderne et contemporain (MAMCO), od 27. veljače do 20. travnja 2003., Ženeva**

*Community Art* škola potaknuta je činjenicom da se općenito estetika, aktivizam i još niz važnih fenomena, poput razvijanja kritičkog i komparativnog suda paralelnih disciplina, još ne uvodi u naše službene studije



ri, krenuvši od sebe. *Weekend Art*, u kojem sudjelujem s Aleksandrom Battistom Iličem i Tomislavom Gotovcem, potraga je za našom planinom na kojoj snimamo svoj film. Slično tome, novine mi služe kao mentalni prostor, tih nekoliko stranica nude prostor na kojem mogu biti sama svoj urednik, što je vrlo važno danas u pomno isplaniranom društvu koje ostavlja sve manje prostora za samodefiniciju. To mi se čini privilegijom, biti u stanju reagirati i definirati stvari.

**Diktat medija**

Ono što često ponavljam jest da na dvije stranice novina mogu reći više nego na 3-4 izložbe, što je posljedica diktata medija. Čim se nešto objavi, to je nešto što traje i ostaje, i time je veći pritisak za preciznošću, konciznošću, artikulacijom. Naposljetku, za mene je to dobar modus izražavanja jer u sveopćoj brzini komunikacije sve je manje vremena za čitanje beskonačnih tekstova. Radim u prilog prilagodbi na brzom percipiranju, izražavanju, selektiranju informacije itd.

**Zanima me tvoj odnos prema pisanju.**

– Kad surađujem s ljudima i intervjuiram ih, to je jedan način; drugi je da i sama pišem... Sve su stvari rezultat skupnih i individualnih napora, i svaka globalna problematika je posljedica lokalne problematike. Vrlo mi je važna činjenica da sam sama svoj izdavač, da sam u situaciji neovisnosti, bez pritiska da zadovoljim nečija interesna područja. Mogu slijediti vlastitu intuiciju, premda, svaki privatni, osobni čin, jest politički.

Nekoliko sam godina objavljivala u različitim novinama i časopisima. Bavila sam se vrlo različitim temama, bio je to moj dodatni posao. Pisala sam 12-15 kartica tjedno, od dugih do ultrakratkih tekstova i to mi je bio dobar "dril". Nije mi bilo važno za koji medij pišem, bilo mi je bitno iskazati stavove. Kod nas je, nažalost, vrlo nizak prag tolerancije, vlada jednoduše i isključivost, što je karakteristično upravo za malu sredinu. Uvjerena sam da razne stvari mogu paralelno opstajati, i zato sam htjela svjesno sudjelovati u nekim procesima, pokušavajući se baviti stvarima koje jesu na neki način "manjinske", jer mislim da je ukazivanje i zalaganje na pravo na različitost svojevrsna "građanska dužnost" svih ljudi koji se bave kulturom.

**Kako bi objasnila odnos teksta i slike u svom radu?**

– Ne preferiram posebno sliku ili riječ, za mene oboje ima jednaku težinu. Jaka veza slike i riječi proizlazi valjda iz atipične pozicije umjetnosti u lokalnim okolnostima. Bez tržišta umjetnosti, kakvo postoji u razvijenom svijetu, oblici djelovanja se pomiču u raznim smjerovima. Važna mi je komunikacija s ljudima, bitno mi je da to što radim bude dostupno, da ne bude elitističko. Ne živim u okružju jakih muzeja i privatnih kolekcija, u kojem bi se to što radim obraćalo nekom specifičnom krugu, nego želim doprijeti do što više ljudi.

Zato upotrebljavam više jezika. Tiskane materijale šaljem i kao *mail art*. Zatim, važno mi je da budu izloženi na javnom mjestu: u galeriji, muzeju, parku ili na ulici, te da ih stvarno može svatko uzeti. Budući da se moji radovi mogu reciklirati, oni su prilog civilizaciji smeća, to je neizbježna pozicija svih koji proizvode "vrijednosti" u doba konzumerizma. Uostalom, suština novina i jest reciklaža – svaki dan kupujemo vijesti koja već sutra postaju smeće. Važno je svakodnevno preispitivanje granice između vrijednosti i smeća, odnosno pitanje gdje vrijednost prestaje a smeće počinje, jer ne možemo imati iste parametre ekskluzivnosti kao u drugim sredinama.

**Stupovi komunikacije**

**Kako tumačiš napetost između vrlo privatnog sadržaja i izlaganja tog materijala širokoj javnosti?**

– Sadržaji su uvijek privatni, bilo da ih potpisuje *New York Times* ili *El País*, bilo da ih emitira BBC ili CNN. Što je moćnija medijska distribucija privatnog sadržaja, to se podrazumijeva impresivniji privid objektivnosti. Kad netko u kućnoj radinosti imitira postojeće modele distribucije sadržaja, tada ti sadržaji kod čitatelja izazivaju veći užas od službenih novina. Kada u svojim radovima govorim, na primjer, o opsesijama, frustracijama i identitetu, ja se zapravo služim definicijom strahova, ne samo svojih, nego i svih ljudi koje poznajem.

**Je li izložba u Ženevi retrospektiva?**

– Jednog segmenta, onog koji se bavi informacijom kao medijem. Naglasak je na tiskanom mediju, premda kad radim s drugim medijima, kao što je Internet ili samo zvuk, opet je riječ o sličnoj metodologiji i istoj problematici, pitanje je



## razgovor

samo koji je najpodesniji medij da se stvar što bolje artikulira. Kod izložbe u Ženevi važan mi je bio odnos između slova A i znaka @. Rad *Slovo A i 2500 točaka*, što je doslovna veličina tog slova, izvela sam kao plakat 1994. godine, a plakat sa znakom @ je napravljen za Ženevu. Za mene su to stupovi komunikacije današnjice, za mene su oba znaka ista terminologija. A i @ su za mene dekonstrukcija informacije, oni sa svim svojim karakteristikama znače početak civilizacije, komunikacije, informacije, indoktrinacije, a druga je stvar što je, čini se, pola čovječanstva stalo na slovo "A". Meni se ti znakovi čine susedom velikog dijela civilizacije.

**Čini se da su neki hrvatski umjetnici više prepoznati u inozemstvu nego u lokalnoj sredini. I tvoja "retrospektiva" nije priredena u Zagrebu nego u Ženevi, a s njome si dobila i prvi ozbiljniji katalog, dosad najveću publikaciju o svom radu. Kako to objašnjavaš?**

– Sve moje dosadašnje samostalno izložbe u Hrvatskoj izvedene su s nula kuna proračunskog budžeta, stoga mi je drago da sam među brojnim švicarskim i ostalim (van)europskim umjetnicima dobila ravnopravnu priliku za realizaciju svog projekta.

Vani je konkurencija zbog ulaganja u kulturu s razlogom surova za sve one koji dolaze iz zemlja koja nemaju nikakvo zaleđe. Tamo gdje se ne ulaže novce u manifestacije i ne ostvaruju razmjene programa i umjetnika, sve ostaje provincijalno, tj. sama sredina postaje sama sebi dovoljna. Kultura je zapravo najveće bojno polje, i nije bezrazložno što neke jake zapadne zemlje i u doba najveće recesije upravo tada najviše ulažu u kulturu.

### Politička moć i pitanje odgovornosti

Sve je pitanje interesa sredine za komunikacijom. Novine koje radim imaju različitu tiražu, mogu opstajati kao virus u službenim novinama u 250.000 primjeraka ili samostalno u rasponu od 2000 do 10.000 primjeraka. U inozemstvu sam imala mnogo bolji refleks na spregu čitatelja i mojih individualnih napora. Mene nitko nije unajmio za to što radim, ne zastupam nikakvu ideologiju ili stranku. Naravno, tu je i pitanje odgovornosti i pitam se imam li pravo uopće nešto proizvoditi, ali činjenica jest da nemam političku moć, da sam ipak umjetnica.

**Misliš da umjetnici nemaju političku moć?**

– Nemaju moć, imaju utjecaj. Mene osobno nikad nije zanimala moć jer je povezana sa silom. Možda je važnije pitanje odgovornosti. U umjetnosti se možda mogu postavljati određeni standardi odgovornosti.

**Misliš li da su kolektivne inicijative jače i uspješnije? Često djeluješ u grupama, kakav je tvoj stav prema kolektivnom umjetničkom djelovanju? Koje su razlike u odnosu na samostalnu autorsku praksu?**

– Stvari su se u mnogočemu promijenile u pojmu individualnog. Mislim da još jedino u sredinama gdje nema jakog tržišta pojam individualnog ima otprilike podjednako značenje kao i prije. Danas dominantne sredine proizvode dominantne ideologije i pojedince, pa je u takvom okruženju opstanak onih u centrima izvan domašaja moći jedino moguć ako postoji suradnička praksa. Osobno sam uvijek bila sklona kolektivnom djelovanju, počevši s idejom izložbe *EgoEast*, pa do pisanja o drugim umjetnicima.

**Trenutačno sudjeluješ u projektu Community Art. Posljednje što smo vidjeli bila je serija tribina u sklopu izložbe Here, Tomorrow. Kako se razvija projekt, u kojoj je fazi?**

– Serija tribina pod nazivom *Paradigma konflikta* nastavlja se u drugim oblicima. Sad radim na sažimanju i produbljivanju onoga što se odvijalo na diskusijama, i to će se pojaviti uskoro dokumentirano. Istovremeno, u ovoj smo godini Aleksandar Battista Ilić, Karmen Ratković i ja krenuli s intenzivnim programom koji zovemo *Community Art škola*. Škola zato što se jednodnevni ili dvodnevni zbivanjima dodiruju teme i područja koja inače nisu zastupljena, ili koja su čak ignorirana u postojećem programu sveučilišta.

### Odmak od strukovnih ideologija

**Kako ste birali polaznike neformalne škole?**

– Nismo ih birali, polaznici su se priključivali na osnovi svog već postojećeg interesa, svoje informiranosti i afiniteta za ponuđeni sadržaj. Program škole ima ideju senzibilizacije, razvijanja percepcije, i zasnovan je na holističkom pristupu, s odmakom od postojećih strukovnih ideologija. Škola je otvorenog tipa i namijenjena je studentima svih mogućih smjerova, od filozofije, sociologije, arhitekture, umjetnosti... Cjelokupni program predstavlja uvod u vizualnu kulturu, praksu izravnog razgovora s prezentatorima/predavačima, mogućnost obostranog učenja, i od predavača i od polaznika. Škola je potaknuta činjenicom da se općenito estetika, aktivizam i još niz važnih fenomena, poput razvijanja kritičkog i komparativnog suda paralelnih disciplina, još ne uvodi u naše službene studije. U praksi to znači ukazati na neke uzajamne i sve prisutnije ovisnosti, recimo između aktivizma i umjetnosti, psihoanalize i umjetnosti, ili opet između životnog okruženja i tehnologije.

**Koja predavanja/tribine pripremate?**

– U razdoblju od travnja do lipnja dolazi nam nekoliko gostiju. Boris Buden, koji će uz predavanje za javnost imati i radionicu za polaznike škole. Zatim će nam se predstaviti Josef Ortner, direktor bečkog Museum in Progress, jedinstvenog muzeja koji djelatnost ne temelji na muzejskom prostoru, nego se aktivnost sastoji u infil-

triranju umjetnosti u sve vrste medija kao aktivnog čimbenika društva. Isto tako nam dolazi teoretičar filma Mark Nash iz Londona, jedan od kustosa protekle Dokumente. Od domaćih predavača tu su Tomislav Gotovac, Ljiljana Filipović, Damir Bartol Indoš.

**Kako je nastao Community Art?**

– U višegodišnjoj suradnji s Aleksandrom Battistom Ilićem. Mi smo, naime, sličnu stvar potaknuli već 1992. s već spomenutim projektom *EgoEast*, koji smo realizirali u suradnji s još troje umjetnika. Tadašnja ideja bila je pojačati umjetničku razmjenu i suradnju u regiji, u Istočnoj Europi i na kraju s ostatkom svijeta. Tada je situacija u Hrvatskoj bila mnogo opskurnija, bio je to početak rata i bilo je malo odaziva za suradnju, što se danas, na sreću, bitno promijenilo. *Community Art* funkcionira kao NGO da bi uopće mogao javno djelovati, no njegova aktivnost započinje s našim radovima nastalim u duhu komunikacije, suradnje i procesa u proteklih deset godina.

### Suradničke inicijative

**Kako vidiš status suvremene umjetnosti u Hrvatskoj?**

– Status suvremene umjetnosti, kao i sve što podrazumijevamo pod kulturom, neće doživjeti bitne promjene dok god svi oni koji mogu djelovati na status kulture (instituci-

je, mediji...), imaju ulogu čimbenika koji podilazi, a ne onog koji preispituje. Dok nekim ljudima ni rat danas više nije dovoljno zanimljiv, za druge senzibilizirane ljude umjetnost će uvijek izazivati pažnju. Uvijek će postojati nekolicina umjetnika koji će bez obzira na situaciju stvarati kvalitetnu umjetnost, ali je šteta da zajednica u tome ne može više sudjelovati. U svijetu trenutačno pada broj posjeta povijesnim muzejima, a raste na mjestima recentne produkcije i suvremene umjetnosti. To znači da institucije i muzeji ne mogu zadovoljiti svoju funkciju samo svojim formalnim postojanjem.

**Što misliš o inicijativama kao što je Policy Forum, u kojoj i sudjeluješ?**

– Tijekom devedesetih je u Hrvatskoj bilo jako malo nezavisnih inicijativa u kulturi i svijest o participativnim modelima uopće bila je vrlo mala. Sada se ta situacija bitno mijenja. *Policy Forum* jedna je od inicijativa koja okuplja ljude koji pokušavaju sagledati situaciju u djelu neinstitucionalne kulture, novih praksi i novih medija, kako bi predložili svrshodnije modele promišljanja i financiranja ovog inovativnog i jako produktivnog djela kulture i ne samo u Hrvatskoj.

S druge strane, imamo vrlo teške uvjete rada neinstitucionalnih inicijativa, iako su upravo one često najaktivniji



dio kulturnog i urbanog života. Ljudi u tim inicijativama vrlo često moraju raditi niz drugih poslova da bi ovdje onda dodatno radili na obogaćivanju kulturne ponude gradova. Znači, oni postaju svojevrsni ključni sponzori jer praktički besplatno ulažu svoje vrijeme, rad i izvore financiranja ne bi li stvorili priliku za drukčija rješenja i inovacije u kulturnoj ponudi, od čega ima koristi cijela zajednica. Kroz *Policy Forum* nastoji se te aktivnosti koordinirati, artikulirati i učiniti vidljivima. Egzistencijalno iznurivanje trenutačno je najveći problem svake pojedine inicijative, ali i ovog promicanja suradnje.

Čini mi se da ovdje jedino takve suradničke inicijative i akcije mogu pružiti neku šansu za pomacima, ostalo je sve samo životarenje i konzervativno sivilo. Kako ja vidim *Policy Forum*, to je prije svega inicijativa za stvaranje nekog normalnog i kreativnog okruženja, koji je tek preduvjet za pomake u kulturnom i umjetničkom životu. Sreća je za bilo koju sredinu da postoji potreba za suradnjom na ovoj problematici i da postoje vrlo konkretne inicijative. ▀

**Ministarstvo kulture Republike Hrvatske** na temelju članka 9. Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi (*Narodne novine* br. 47/90 i 27/93) i članka 2,3 i 4. st. točke 19. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi (*Narodne novine* br. 7/01) raspisuje

### Javni poziv za podnošenje ponuda za otkup knjiga i potporu izdavanju knjiga u 2003. godini

#### 1. Ministarstvo kulture otkupljivat će izdanja domaćih izdavača i to:

– djela od temeljne vrijednosti za nacionalnu kulturu, znanost i umjetnost  
– djela suvremene domaće književnosti i publicistike  
– domaća i prevedena djela koja predstavljaju opća kulturna dostignuća  
– sabrana, odabrana i kritička izdanja djela hrvatskih autora  
Knjige otkupljene na temelju ovog Javnog poziva namijenjene su fondovima narodnih knjižnica. Ministarstvo kulture neće otkupljivati udžbenike, ponovljena i komercijalna izdanja. Otkupljivat će se izdanja koja zadovoljavaju standarde kulture knjige, objavljena tijekom 2002. i 2003. godine koja Ministarstvo kulture dosad nije otkupilo.

**2. Pravo podnošenja ponuda na Javni poziv imaju pravne osobe koje su registrirane za obavljanje nakladničke djelatnosti u Republici Hrvatskoj i autori vlastitih izdanja - državljani Republike Hrvatske.**

Uz ponudu na otkup dostavlja se prijavnica, primjerak objavljene knjige i podaci o knjizi,

autoru, prevoditelju i priređivaču ili uredniku.  
**3. Ministarstvo kulture će iznimno davati potporu izdavanju knjiga pod uvjetom** da je za njihovo objavljivanje bilo potrebno osigurati sredstva za istraživački, književno povijesni ili osobito zahtjevni prevodilački rad: dodjeljivat će se potpore i za iznimna pjesnička, prozna i književno esejistička djela. Inozemni izdavači također se mogu natjecati za potporu objavljivanju djela hrvatskih autora u prijevodu na strane jezike. Uz ponudu prilaže se popunjena prijavnica, dokaz o pravu objavljivanja, opis rukopisa i podaci o autoru, prevoditelju i priređivaču ili uredniku. Potrebno je dostaviti i podatke o fazi u kojoj se obrađivani rukopis nalazi (precizni terminski plan).

**4. Vijeće za knjigu i nakladništvo**, nakon vrednovanja pristiglih ponuda, dostavlja će ministru kulture prijedlog djela i broja primjeraka za otkup kontinuirano prema zaključcima sjednica Vijeća, a prijedloge za financijsku potporu dva puta godišnje. Ministar kulture će donijeti odluku, o čemu će Ministarstvo kulture obavijestiti sve podnositelje ponuda.

**5. Ponude s dokumentacijom predaju se ili šalju** Ministarstvu kulture, Zagreb, Trg hrvatskih velikana 6.

Prijavnice se mogu preuzeti u prijamnom uredu Ministarstva kulture, Trg hrvatskih velikana 6 i naći na internet adresi [www.min-kulture.hr/novosti/natjecaji](http://www.min-kulture.hr/novosti/natjecaji). Razmatrat će se ponude koje sadrže sve podatke tražene u Javnom pozivu i prijavnici.

**6. Ponude na ovaj Javni poziv mogu se podnositi** od dana objavljivanja do 01. prosinca 2003. godine.

**7. Knjige dostavljene u prilogu ponude se ne vraćaju**, već se upućuju narodnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj.

# Književna policija ili *Le Monde des Livres*

**Pierre Péan  
Philippe Cohen**

Knjiga *Skriveno lice Le Monde* u kojoj dvojica bivših novinara na oko 600 stranica otkrivaju mnoge afere i manipulacije toga medijskoga giganta, izazvala je veliku senzaciju u Francuskoj. Prošli tjedan uprava *Le Monde* je tužila njezine autore tražeći milijun eura odštete. Zarez donosi odlomak o pozadini književno-kritičarskih napisa u *Le Monde*ovu tjednom prilogu za književnost

**N**alazimo se u studiju emisije *Campus*, 14. listopada 2001. godine, voditelj je Guillaume Durand. Navedena emisija okuplja više kritičara iz različitih tiskanih medija, tu su François Raynaert iz *Nouvel Observateur*, Laurent Neumann iz *Marianne*, Pierre-Louis Rozynčs iz *Livres-Hebdo* te Josyane Savigneau, glavna urednica *Le Monde des Livres*. Od samog, relativno nedavnog, početka emitiranja te emisije među književnim je kritičarima uspostavljena neka vrsta prešutnog dogovora: kad je gost u studiju novinar neke od tri prisutne redakcije, kritičar iste redakcije redovito ne intervenira. Uostalom, teško možemo zamisliti Neumanna kako ispituje svog šefa Jean-Françoisa Kahna ili da François Reynaert laska Jeanu Danielu. Malo prije početka emisije voditelj je na to podsjetio i Josyane Savigneau. Ali što pred kamerom znači deontologija, čak i minimalna? Kolegica Edwya Plenela pada, dakle, u ekstazu pred *Secrets de jeunesse*, posljednjom knjigom njezina šefa:

*Posebno me dirnula, posebno me zavela – a to smatram i osobito hrabrim, ja se to nikad ne bih usudila napisati – činjenica da se o djetinjstvu govori na taj način. Odakle hrabrost da tako govorite?*

Naravno, gazda nije mogao ostati hladan pri takvoj počasti koja mu se odaje *in vivo*:

*Jako me dirnulo ovo što je rekla Josyane, odgovara Plenel koji ne može suspregnuti suze. Prošapće još nekoliko riječi... A zatim završni jecaj. Još nalazi snage da se okrene prema jednoj od kamera kako bi rukama dao znak za završnu klapu, kao da želi reći da je snimanje završeno (sutra ćemo možda vidjeti Plenela, filmskog redatelja?).*

*Nećemo više gledati Plenela na isti način. Nije riječ više o velikom tiskovnom boszu koji dijeli lekcije i proganja Mitterranda, Chiraca, Jospina..., reče Guillaume Durand, pomalo zbunjen.*

*Ovaj put proganja Plenela, odgovori gost koji se imao vremena pribitati.*

Za šefa redakcije *Le Monde* tu je sekvencu trebalo završiti zbog toga što je upravo potvrdila da se njegova mana i, nema nikakve sumnje, "objašnjenje" njegova životnog puta smješta u [...] djetinjstvo i odnos s ocem. Također i zbog

toga što je pokazala dokle je sposoban ići da bi svoje knjige učinio poznatima, dakle, da bi ih prodao. Zbog toga što je, na kraju krajeva, [...] taj moralizatorski tužitelj, protivnik kompromisa i raskalašenosti pred nekoliko stotina tisuća gledatelja upravo prihvatio očiti izraz ugađanja i ulizivanja od njemu podčinjene novinark...

## Mreža laskavaca

Čin Edwya Plenela u *Campusu* nije nikakav izuzetak. On, naprotiv, pokazuje odurnu praksu novog *Le Monde* na području izdavaštva. Kriomice, izdavači šapuću nepopravljive komentare o *Le Monde des Livres*: najčešće se spominju niski udarci, veze i nepotizam, zloupotreba utjecaja, korupcija, a tim opravdanim ili pretjeranim optužbama pridružuju se i profesionalnije kvalifikacije: nekompetencija, intelektualno siromaštvo, varanje.

Jean-Marie Colombani, Edwy Plenel i Alain Minc su iznimno plodni autori (već su objavili četrdeset i pet knjiga) koji neče dva puta promisliti ako treba iskoristiti svoj rukovodeći položaj. Tri gospodara *Le Monde* nisu autori kao svi ostali. Svakom objavljivanju nekog od njihovih djela na usluzi stoji odlično razrađen medijski plan i ono se valja u hvalospjevima vjernih sljedbenika, koji su to volebniji jer su se autori sami pobrinuli da *Le Monde* ne ostane nezahvalan i da im otvori svoje stupce ili mikrofone. Trojka iz *Le Monde* tako je uspjela uspostaviti mrežu laskavaca. Alain Duhamel, Bernard-Henri Lévy, Philippe Sollers, Christine Ockrent, Jean Daniel, Jorge Semprun itd. su gotovo uvijek prisutni. Sistem [...] je dobro podmazan. Što se više širite medijskim prostorom, dodirujući druge izdavače ili novinarske bossove, manja je šansa da ćete biti napadnuti. Hipotetički, možemo zamisliti posebno svojstvo "izdavačkog *establishmenta*" koje bi se moglo definirati kako slijedi: što se više niz laskavaca produkuje, manji je rizik da će neki kamenčić poremetiti podmazano funkcioniranje sustava. Što uopće znače motivirani, ali osamljeni pamfleti Pierrea Jourdea ili Jean-Philippe Domecq, jadničaka nasuprot kamarili koja će uskoro vladati čitavom kritikom u *Le Monde*, u tjednicima *Télérama* i *Inrockuptibles*; na radio stanicama France Culture, France Inter, na televizijskim stanicama LCI i France 2, a uskoro možda i na France 3 te u časopisima *Le Point* ili *Nouvel Observateur*? Ta družina "samočestitajućih dobročinitelja" odjednom zaboravlja vlastitu niskost, što ide dotle da njezini članovi gube svaki smisao za pristojnost, kao da su se pridružili duhu političara koji su se naizmjenice amnestirali na prijelazu iz osamdesetih u devedesete.

## Ja tebi – ti meni

Pročitajmo *Carnets* Jeana Daniela od 13. listopada 1999. godine: *Jean-Marie Colombani me zamolio da "iz usluge" u Le Mondeu predstavim knjigu Alaina Minca...* Colombani se još jednom vraća na taj zahtjev. Daniel se ne žuri pretjerano. Plenel će biti taj koji će direktoru *Nouvel Observateur* iskazati

**Pierre Péan i Philippe Cohen, *La face cachée du Monde*, Pariz, Mille et Une Nuits, 2003.; odlomak iz poglavlja *Književna policija ili Le Monde des Livres***



zadovoljstvo na LCI-ju 10. prosinca iste godine te će u prolazu citirati posljednju Colombanijevu knjigu. Zatim isti taj Edwy Plenel to ponavlja, ovaj put u *Le Monde*u od 22. prosinca, jednim slatunjavim tekstom. Na kraju, red je na Colombaniju da intervjuira Alaina Minca, uz Alexandra Adlera, na France Culture [...]:

Jean-Marie Colombani: *Danas smo s Alainom Mincom, s kojim ćemo razgovarati o novom dobu kapitalizma. On je napisao knjigu koja predstavlja knjižarski uspjeh i koja prodire u srce tog kapitalističkog stroja, tog mehanizma... i, u biti, onoga što nas vjerojatno čeka, jer živimo u ideji da Europa zapravo uvijek pomalo kaska za Sjedinjenim Državama. U knjizi Alaina Minca postoje dvije važne stvari... A za početak ću pozvati Alexandra Adlera i Alaina Minca da ukrste mačeve... Alexandre?*

Alexandre Adler: *Oh, da ukrstimo mačeve, nel Jer zapravo se meni u Mincovoj analizi posebno sviđalo, mislim da je od samog početka izuzetno... on zapravo pokazuje da je riječ o kombinaciji slučajnih elemenata, ili pomalo neovisnih jednih o drugima...*

Colombani ne oklijeva naslovnicu svojih novina ponuditi kritikama – Colombanijevih knjiga. Kritiku posvećenu knjizi *Les Infortunes de la République* potpisuje Jean-Pierre Chevènement, 24. studenog 2000. godine. Kako to nije bilo dovoljno da posluži kao doping prodaji, *Le Monde* pruža još jednu šansu navedenom proizvodu u *Le Monde des Livres*u. Ovaj put red je na Jorgeu Semprunu. Ton je neizdrživo slatunjav: *Najpertinentnija, najvažnija stvar koju sam pročitao o temi... najnovije ideje, najtočnije i najusklađenije sa zbiljom... Jean-Marie Colombani nam pokazuje put, otvara perspektive... jaka i hrabra knjiga... koju treba cijeniti zbog njezine demokratske strasti, toliko vjerne korzikanskim korijenima i zahtjevima građanskog univerzalizma...* (Zabilježimo u prolazu da hvaljena knjiga i sama hvali, na 22. stranici, Jorgea Sempruna!).

Posljednji primjer: naslovnica ponudena Mariju Vargas Llosi 6. travnja 2002. godine kako bi napisao dirljiv hvalospjev za posljednji Colombanijev esej *Tous américains?*. Ovaj izgleda još neumjerenije jer se bavi djelom koje je tek osam puta dulje od članka koji mu je posvećen. Ali sve se odvija po principu *ja tebi – ti meni*, pa će i posljednji roman peruanskog pisca, proameričkog liberala, također imati pravo na isti prostor na naslovnici *Le Monde des Livres*!

## U zagrljaju vlasti

I Plenel si je priskrbio isti tretman. Nakon što je postao okašnjeli obožavatelj Bernard-Henrija Lévyja – koji je, kao i Alain Minc, blizak François Pinaultu – kojemu redovito ustupa svoje stupce, moli ga da odsad osigurava promociju njegovih vlastitih knjiga. Tako će za *Secrets de jeunesse* Bernard-Henri Lévy dati sve od sebe da ih predstavi u punom sjaju, u *Le Figarou*: *Ono što je sasvim jedinstveno jest, ukratko, to lebdjeće oslušivanje pisca, jer Plenel je u ovoj knjizi, to je sasvim jasno, mnogo više pisac nego novinar...* Posebno valja razumjeti nužnost da se pripremi teren za "pisca" kako bi dobio nagradu *Médicis* za najbolji esej!

Treba ipak priznati da se i taj sistem povremeno kviri. Na primjer, kad je Sud u Parizu 28. studenog 2001. godine donio presudu protiv romana *Spinoza, un roman juif*, u kojoj je ustvrdio da je riječ o djelomičnom plagijatu djela *Spinoza, le masque de la sagesse* Patricka Rödel. Iako se mnoge druge novine, iznenađene, nisu usudile posvetiti procesu ni jedan jedini redak, *Le Monde* mu je ipak posvetio cijeli stupac. Tom je prilikom sud osudio Alaina Minca i izdavačku kuću Gallimard da Patricku Rödelu plate iznos od 100.000 franaka na ime pretrpljene moralne i financijske štete. Odvjetnik Gérard Boulanger, koji je zastupao Patricka Rödel, grmio je protiv "književnog lopovluka" i "medijske prijevare" koju predstavlja Mincova knjiga. Patrick Rödel je pak pronašao 36 "posuđenica", od kojih je najmanja sadržavala dvije riječi, a najveća 27 redaka.

Iako novi *Le Monde* još nije uspio niti postaviti niti maknuti nekog predsjednika Republike, uvelike je pridonio stvaranju bestselera od knjiga savjetnika dvaju "vladara", Olivira Schramecka i Dominiquea de Villepina.

Prvi je dobio dvije uzastopne naslovnice za *Matignon rive gauche*. Ne uzmičući ni pred kakvim principima, kuća Plenel je išla dotle da je osigurala i dostojnu servisnu službu za onoga tko je očito bio jedan od njezinih vodećih informatora iz palače Matignon: Plenel je, naime, sudjelovao na jednoj vrlo pariškoj manifestaciji, koju je vodio Robert Badinter, u pariškom Centru Latinske Amerike. Čovjek vlasti i čovjek tiska tijekom cijelog događaja iskazivali su svoje gotovo savršeno slaganje i veliko sudioništvo. A zatim su se našli i na zajedničkom potpisivanju posveta vlastitih knjiga na kraju susreta. Dva novinara *Le Monde* koji su bili zaduženi za praćenje događaja pretrpjeli su kritike zato što su se njime premalo pozabavili.

Prednost informatorima prvog reda! *Le Monde* je odao priznanje bivšem glavnom tajniku Elizejske palače, Dominiqueu de Villepinu, za njegova dva uzastopna djela, *Les Cent-Jours ou l'esprit de sacrifice* i *Le Cri de la gargouille*. Objavljivanje druge knjige bilo je prilika za cijele dvije stranice promocije. Veliki šef redakcije nesumnjivo je inspirirao hvalisavi uvodnik koji je potpisala Anne-Line Roccati, urednica redakcije za Francusku.

## Ulizivanje u kritikama

Da bi osigurao promociju autora kojima želi povlađivati, da bi održao staro prijateljstvo ili važno poznanstvo te da bi stvorio nove prijatelje ili dopisnike u određenim važnim centrima moći, Edwy Plenel ima na raspolaganju dvije poluge. Može autoru dati mjesta u svojim novinama i/ili ga pozvati na televizijski kanal LCI, u *Le Monde des idées*, emisiju za koju je grupa TF1 imala fantastičnu ideju da mu je dodijeli.

Uprava *Le Monde* ništa više ne oklijeva u povlađivanju ega onih koji joj mogu biti korisni u njezinim pregovorima. Tako se 22. i 23. svibnja 2002. godine pažljivi čitatelj vjerojatno pitao zašto je dva dana zaredom mogao pročitati cijelu

## tema

stranicu o Jeanu Danielu, starčiću iz *Nouvel Observateur*, odnosno više redaka u dva dana nego što je o istom autoru napisano u pedeset i osam godina postojanja *Le Monde*! Odgovor ne može biti jednostavniji: *Le Monde* je u to doba bio u jeku poslovnih pregovora i transakcija s *Nouvel Observateurom*. Portret od 23. svibnja ima empatijski ton predratnih aktualnosti:

*Jean Daniel sjedi u svom uredu, u bijeloj košulji i plavom sakou, i promatra svoj život. On je tu, ispružen njemu pred očima. Nije riječ o "hrpici suhog lišća", kao što bi rekao Chateaubriand, nego o debelom predmetu od 1728 stranica! Više od osamdeset godina života na tankom biblijskom papiru! Kao da se čudi samome sebi, direktor Nouvel Observateur gleda to golemo djelo, koje ga sa svoje strane promatra...*

Jean Daniel nije glup. Nakon drugog hvalospjeva na sastanku redakcije *Nouvel Observateur* izjavljuje: *Vidim da Le Monde pokušava laskati mom egu. To me ne ostavlja ravnodušnim...*

Obično čitanje *Le Monde* omogućuje nam da vidimo mnogobrojna ulizivanja pri tretiranju knjiga. Tko, na primjer, zna tko je Paul Allières? On je profesor političkih znanosti na Sveučilištu u Montpellieru i socijalistički zastupnik u skupštini regije Languedoc-Roussillon. Plenel mu ukazuje svu moguću pažnju. Gazda *Le Monde* mu otvara svoje novinske stupce uoči drugog kruga predsjedničkih izbora, u važnom prilogu *Ponovno utemeljiti Republiku*. Zatim, nekoliko dana kasnije, Paulu Allières dodjeljuje veliki tekst o njegovoj knjizi *Pourquoi et comment une VI<sup>e</sup> République*. Paul Allières je također i potpredsjednik Konvencije za VI. Republiku, koju je osnovao jedan drugi *Le Mondeov* mezimac, Arnaud Montebourg, čovjek koji je htio Jacquesa Chiraca dovesti pred Visoki sud pravde. Čitatelji *Le Monde* zasigurno ne znaju kakve afektivne veze povezuju Edwyja Plenela i Hervéa Gattegnoa s Paulom Allièresom i Arnaudom Montebourgom. Allières, bivši član Komunističke revolucionarne lige, vjenčao je svog prijatelja u Pézenasu, gradiću kojega je gradonačelnik i u kojem je direktor *Le Monde* upravo kupio imanje. Što se tiče Montebourga i Gattegnoa, oni su toliko bliski da je prvi bio vjenčani kum drugome.

Lista Plenelovih mezimaca sadrži i velik broj bivših trockista. Daniel Bensadd, koji je dugo bio njegov duhovni učitelj, ima privilegirani tretman, kao i Christophe Aguiton, Philippe Corcuff i mnogi drugi stari ili aktualni prijatelji Komunističke revolucionarne lige.

### Manipuliranje antisemitizmom

"Afera Renaud Camus" pokazala je surovu istinu o funkciji koju obnaša novi *Le Monde*: donošenje vladarskih odluka u području umjetnosti i književnosti. Koje su to odluke u proljeće 2000. godine? Riječ je o tri autora: Marc-Edouard Nabeu, Paulu Morandu i Renaudu Camusu. Prvi istresa svoju žuč prema Židovima, drugi je oporučno dopustio posthumno objavljivanje dnevnika koji vrvu homofobijom i mržnjom prema Židovima, treći redovito objavljuje svoj dnevnik i odbija svaku optužbu da je antisemit. Odluka vladara (ili vladarice Savigneau?) sastoji se u mogućnosti da se palac usmjeri prema gore za prva dva autora, koji će se smatrati "velikim piscima", a prema dolje za trećega lijepeći na njegovu knjigu etiketu "antisemitizma". Kad ga je direktor izdavačke kuće Fayard, Claude Durand, priupitao o Nabeovu antisemitizmu, Alain Salles dat će sljedeći olakšavajući odgovor: *Nabe toliko pretjeruje da to nije toliko važno. Što se tiče dnevnika Paula Moranda, objavljenog u veljači 2001. godine, on je bio predmet velikog Sollersova hvalospjeva*

u *Le Monde des Livresu* naslovljenom *Ipak Morand*. I Josyane Savigneau je pred tim autorom [...] padala u ekstazu. Jedino je Pierre Lepape iskazao određenu distancu, no njegovi su dani u *Le Monde des Livres* ionako već bili odbrojani...

U zaglušujućoj tišini većine svoje subraće, Renaud Camus pretpio je najuporniju i najžešću medijsku fatvu nekog pisca u Francuskoj posljednjih desetljeća. Fatvu u kojoj je *Le Monde* preuzeo ulogu velikog ajatolaha. Prisjetimo se činjenica: u travnju 2000. Renaud Camus priprema objavljivanje svog dnevnika iz 1994. godine *La Campagne de France*. Koristi literarni žanr koji ima reputaciju da je zastario i u kojem izlaže svoje strahove, oklijevanja i najproturječnije nade. Već je izdao četrdesetak djela. Njegova djela čitaju tisuće čitatelja i uvelike ih ignorira i kritika i mediji. No, ovaj se put Renaud Camus u odlomku od desetak redaka požalio da su sudionici emisije *Panorama* na France Culture imali tendenciju u određeno vrijeme polarizirati oko tema za diskusiju koje se tiču čitave zajednice, zaključujući da možda ta upornost nije imala svoje mjesto u emisiji općeg tipa jedne državne radio-stanice. Ukratko, Renaud Camus je napisao ono što su mislili mnogobrojni vjerni slušatelji te emisije – pogotovo Židovi, kojima je često nelagodno zbog sistematskog pozivanja prisutnih novinara na svoje židovstvo u svakom trenutku – a možda čak i sama Laure Adler koja je s tom praksom prestala 1999. godine, malo prije "afere". Tijekom tri tjedna Camuseva knjiga izaziva sasvim normalne prikaze, na primjer na stranicama posvećenim književnosti u *Libérationu* koje potpisuje Mathieu Lindon. Stroj kreće kad se Marcu Weitzmanu iz tjednika *Inrockuptibles* učini da je u inkriminirajućem odlomku "ulovio nešto veliko".

Trebalo je hitno sazvati Sud javnog spasa novog *Le Monde* jer to prigovaranje pisca zatvorenog u samoći departmana Gers ne može biti samo običan izraz ljutnje: to mora da je simptom! On pokazuje tešku tišinu koja je okruživala Vichy i Alžirski rat u našoj zemlji. Ukratko, on sugerira neposrednu blizinu te "nečiste zvijeri" koja – vojska novinara (u prvom redu Josyane Savigneau, Alain Salles i Patrick Kéchichian) dat će si u zadatak da nas na to podsjeća dok nam ne pozli – još luta francuskim selima...

### Grupna hajka

Taj sud, koje će izdavač Renauda Camusa s pravom nazvati *trojkom*, okuplja se u salonima emisije Edwyja Plenela na LCI-ju, *Le Monde des idées*. Osim voditeljske perjanice, čine ga i Philippe Sollers, koji se zalaže za zabranu knjige, i Bernard-Henri Lévy, koji se tome protivi kako bi jasno iskazao svoje gađenje i kako se od *gadosti ne bi pravila žrtva*. Rasprava, koja je sličila raspravi triju pobornika smrtne kazne od kojih bi je jedan izvršio vješanjem, drugi električnom stolicom, a treći injekcijom, nije bila pretjerano živa s obzirom na to da su se tri suca morali zadovoljiti prosipanjem medijske žuči dok nisu iscrpili predmet polemike. Presuda je odmah izvršena u svim medijima, gotovo bez iznimke. *La Campagne française* se okrenula protiv svog autora. Ona je postala i kampanja protiv Renauda Camusa. Od *Elle* do *Inrockuptibles*, od *Libération* do *Nouvel Observateur*, od *l'Événement du Jeudi* do *Charlie Hebdo*, Renaud Camus je u nekoliko dana postao Goldstein (iz Orwellove 1984) cjelokupne štampe i svih "prijatelja Židova" koju je ova odjednom pronašla. Kako je objasnio Alain Finkielkraut, s takvim "prijateljima" koji obožavaju grupni lov na nevine, Židovi bi se teško

osjećali sigurno u slučaju stvarne pojave masovnog antisemitizma! Potpisnici peticija uzbunili su čitavu Francusku kao da je ponovo nametnuto nošenje žute zvijezde. Horde piskarala, od kojih većina nije pročitala nijednu opasnu riječ stigmatiziranog autora, gurale su se da bi pljunule na metu koja je bila tim lakša, jer je Camus odmah otišao u SAD na poziv više američkih sveučilišta, i jer se njegova knjiga nije mogla kupiti jer je izdavač, Fayard, odlučio odgoditi distribuciju zbog prijetnji sudskim tužbama koje su najavili Jean-Marie Cavada, Catherine Tasca, Licra, Liga za prava čovjeka... [...] Primijetimo jednostavno – proces je zaista fascinantan – da Alain Salles, pomoćni krvnik, dvije godine nakon "afere" sam sebi dopušta napisati sljedeće: *Napadi protiv Renauda Camusa povremeno su bili pretjerani. Ipak je on jasno osudio Shoah...*, no tu skromnu kritiku odmah prati premještanje optužbi: *Ali rasistički govor u njegovu dnevniku i njegovoj pretjeranoj proizvodnji je zaista bio šokantan, iako se radilo samo o nekoliko redaka. [...]* Dakle, nismo pogriješili autora, ali jesmo optužbu: Camus je samo *rasist*, nije antisemit.

No najviše u čitavoj aferi zabrinjava činjenica da je *Le Monde* bio vođa orkestra: svaki djelić veličanstveno orkestriranog djela protiv Camusa koji se pojavio u *Le Mondeu* povećao se jedan, dva ili deset puta u drugim medijima, bez obzira radilo se o bliskim ili ideološki udaljenijim medijskim kućama. Koliko će godina biti potrebno da se sudionici te utrke u pljuvanju pokaju – barem oni koji su bili izmanipulirani i koji se to još ne usuđuju javno reći? ▣

Prilagodio i preveo s francuskoga  
Srdan Rahelić  
Oprema teksta redakcijska.

## Institut za suvremenu umjetnost, Zagreb

u suradnji s

Foundation for Civil Society, New York, Trust for Mutual Understanding, New York,  
i SCCA Slovakia, Bratislava  
raspisuje natječaj za

### Nagradu Radoslav Putar za 2003. godinu

Natječaj je otvoren za likovne umjetnike do 35 godina starosti, uključivši godište 1968. Nagrada se dodjeljuje za kvalitetu i inovativnost umjetničkim djelima realiziranim u 2002. i 2003. godini.

U obzir za natječaj dolaze djela u mediju slikarstva, kiparstva, grafike, crteža, instalacija, fotografije, videa, novih medija i performanca. Djela iz područja primijenjene umjetnosti, dizajna, kazališta i filma nisu uključena u natječaj.

Na natječaj se umjetnici mogu prijaviti samostalno, a pravo prijedloga kandidata imaju i institucije, profesionalni djelatnici iz područja likovnih umjetnosti i građani. Svi prijavljeni kandidati moraju biti državljani Republike Hrvatske.

Stručni odbor u sastavu Jasna Galjer, Ljiljana Kolešnik, Igor Španjol, Tanja Dabo i Janka Vukmir odabrat će između prispjelih prijava četiri (4) finalista koji će se predstaviti na zajedničkoj izložbi u srpnju u Zagrebu. Na otvorenju izložbe Stručni odbor će među finalistima izabrati i proglasiti dobitnika Nagrade Radoslav Putar za 2003. godinu

Organizatori natječaja dobitniku Nagrade Radoslav Putar osiguravaju šestotjedni boravak u New Yorku tijekom rujna i listopada 2003. i samostalnu izložbu novih djela u Zagrebu 2004. godine. Dobitnik nagrade obavezan je u određenim terminima biti u mogućnosti oputovati i boraviti

u SAD i prirediti samostalnu izložbu, što će se regulirati ugovorom između Instituta za suvremenu umjetnost i dobitnika nagrade.

**Prijava za natječaj mora sadržavati:**

- Osobne podatke: ime, prezime, adresa, telefon, e-mail
- Profesionalni životopis
- Dokumentaciju o umjetničkim djelima, opremljenu i jasno označenu svim podacima o autoru i djelima (naziv, godina, tehnika, dimenzije, mjesto izlaganja, itd.). Dokumentacija može sadržavati dijapozitive (maksimalno 10 diapozitiva formata 35 mm), video trake (VHS) ili CD-rom.
- Izjavu umjetnika o vlastitom umjetničkom radu ili obrazloženje predlagачa (maksimalno 1 stranica teksta)

Kandidati mogu priložiti i dodatnu dokumentaciju (katalozi, tekstovi i ostalo). Originalni radovi te nepotpune i zakašnjele prijave neće se razmatrati. Priložena dokumentacija se ne vraća već ostaje pohranjena u arhivu Nagrade Radoslav Putar u Institutu za suvremenu umjetnost.

**Natječaj je otvoren zaključno do ponedjeljka, 12. svibnja 2003. (poštanski žig).**  
Prijave slati na adresu: **Institut za suvremenu umjetnost, Berislavićeva 20 / 1, HR - 10000 Zagreb**

Sve obavijesti:  
nagrada.putar@scca.hr  
www.scca.hr/programi/nagrada.html

Svi prijavljeni kandidati ili predlagачi biti će u najkraćem roku pismeno obaviješteni o rezultatima natječaja.

NAGRADA

RADOSLAV PUTAR

AWARD

## Veran Matic



## U očekivanju sudskih procesa

**P**remda je naš susret vezan uz Vaše gostovanje na okruglom stolu Oluja nad Hrvatskom, ipak bih razgovor počela trenutačnom političkom situacijom u Srbiji, jer ne možemo izbjeći važnost vijesti posljednjih dana koje su kulminirale pronalaskom tijela Ivana Stambolija, objavljivanjem tjevalice za Mirom Marković... Sve vijesti koje dopiru do hrvatskih medija o brojnim privođenjima i ubijenjima vođa i članova raznih kriminalnih skupina, gangova, mafije, djeluju prilično spektakularno. Je li riječ o ozbiljnoj namjeri nove političke garniture da se obračuna s kriminalom? Mislite li da će pravosuđe slijediti akciju ministarstva unutarnjih poslova? U kojoj mjeri i kako tzv. izvanredno stanje utječe na svakodnevicu građana Srbije?

– Novi premijer i cela srpska vlada zaista ozbiljno nastoje da se obračunaju s kriminalom i kriminalnim grupama u Srbiji. To više nije nikakva demagogija već, jednostavno, pitanje opstanka – i političkog i fizičkog. Siguran sam da će pravosuđe morati da prati ne samo odlučnost vlade nego i ukupno raspoloženje građana. Podrška merama vanrednog stanja je među običnim građanima neosporna. Nikada se takva društvena kohezija nije ranije postigla. Građani razmišljaju na jednostavan način: ovo vanredno stanje je usmereno protiv kriminalaca a ne protiv nas. I zaista, vlasti su vrlo pametno razdvajale građane od kriminalaca. Osim toga, u raspoloženju građana postoji snažan resantiman prema kriminalcima i novim bogatašima. To što su s ulica naših gradova preko noći nestali luksuzni džipovi i automobili sa zatamnjanim staklima deluje veoma pozitivno. Takođe, sama smrt Zorana Đinđića delovala je kao šok. Narod voli one koji su žrtve a mrzi ubice iz potaje. To je jednostavna psihološka reakcija.

Sklonost svih naroda na Balkanu prema mitovima i simbolima, doduše često krivo upotrebljavanim, može se prepoznati i u reakcijama na rušenje zgrade, sjedišta-utvrde zemunskog klana. Za mnoge je taj čin bio jednostavno fascinant.

Ima li još sličnih akcija koje na simboličkoj razini ruše i obračunavaju se s Miloševićem i mafijaškim miljeom?

– Što se tiče rušenja zgrade, poslovnog centra u Zemunu, objašnjenje je jednostavno – izgrađena je bez građevinske i urbanističke dozvole. S druge

strane, tek treba da se donese zakon koji će omogućiti konfiskaciju mafijaške imovine. Ima u tome, naravno, i onoga osvetničkog i simboličkog. Građani su to nesumnjivo podržali. Otkako je uvedeno vanredno stanje opustela su mesta na kojima su se kriminalci i novi bogataši okupljali. Nestali su i oni koji su godinama svojom pojavom i rasipništvom izazivali građane. Jedan od simbola promena svakako je i nestanak Cece kao nacionalne pevaljke. Više je nema na radiju i televiziji.

## Bez nacionalističkih avantura

Prilično uspješna, u svakom slučaju sveobuhvatna akcija kojoj smo svjedoci, provodi se u trenutku kada je na čelu Srbije izrazito mlado političko vodstvo, što je samo po sebi fenomen na ovim prostorima... Mahom je riječ o pripadnicima generacije šezdesetih i početka sedamdesetih. Slažete li se s tvrdnjom da je riječ o akciji koju je dobro pripremio već Zoran Đinđić, zbog čega je i ubijen? Premda su i kod nas objavljene njihove priče, mogli bismo reći službene biografije, možete li nam o njima reći nešto više? Je li riječ doista o novim političarima demokratskih uvjerenja ili nas mogu iznenaditi kakvim prikrivenim nacionalizmom?

– Osim novog premijera Zorana Živkovića i potpredsjednika Čedomira Jovanovića, svi ostali članovi vlade imaju iste funkcije kao i u vreme Zorana Đinđića. Ipak, nesumnjivo se oseća neka nova energija i odlučnost, što je istovremeno posledica jedinstvenosti i volje svih članova vlade, ali i novog premijera, koji nastupa kao osoba koja tačno zna šta hoće. Teško je zamisliti da bi posle ovoga što se desilo iko iz vlade bio spreman za nekakve nacionalističke avanture. Nacionalizam je deo opozicione ideje i retorike. Sve je više u vlasti i na operativnim mestima eksperata, mladih koji sami po sebi predstavljaju diskontinuitet s -izmima koji su bili karakteristični za blisku prošlost. Sigurno je da je ovakav uspeh u istrazi rezultat zaista opsežne pripreme. Onoga dana kada je Đinđić bio ubijen, bilo je planirano hapšenje oko dve stotine osoba zbog organizovanog kriminala. Prošle godine sačinjena je Bela knjiga u kojoj su navedene sve važnije kriminalne grupe u Srbiji (zbog koje je prošle godine ubijen njen autor, policijski general Boško Buha). Sada se po podacima iz

## Nataša Petrinjak

Poziv za sudjelovanjem na okruglom stolu Oluja nad Hrvatskom omogućio nam je susret i razgovor s Veranom Maticem, urednikom RTV B92 i predsjednikom mreže ANEM

Suočavanje s prošlošću i zločinima koje su izvršili pripadnici iste etničke grupe nigde nije jednostavno. Mislim da istovremeno postoji istinsko osećanje stida ali i osećanje kolektivne lojalnosti unutar grupe koje ne dozvoljava otvoren i iskren razgovor o onome šta se odigralo



te knjige izvode hapšenja.

Prilikom svog izlaganja na današnjem okruglom stolu, istakli ste važnost jasnog izražavanja stava političke elite prema zločinima devedesetih, odnosno da još nije definiran ratnozločinački karakter kriminala. Postoje li naznake da bi se tako nešto uskoro moglo dogoditi, prepoznajete li u izjavama vaših političkih lidera namjeru da kriminal zbog kojeg se provodi cijela akcija dovede u izravnu vezu s ratnim zločinima? Budući da su i predsjednik Mesić i premijer Račan nedavno javno izrekli ono što se odavno zna o povezanosti i vrlo uspešnim suradnjama kriminalnih miljea Hrvatske i Srbije, očekujete li efekte "sistema spojenih posuda"?

– Vlada Srbije i vrh nove zajednice Srbije i Crne Gore vrlo brzo su ukazali na povezanost organizovanog kriminala, ratnih zločina i ratnih zločinaca i političkog ekstremizma u nekim strankama kao što je, pre svega, Srpska radikalna stranka, ali i Stranka srpskog jedinstva. Srbija i Crna Gora, siguran sam, više neće pružati sklonište ratnim zločincima. Pitanje je dana kada će oni biti hapšeni. Ne samo da su javno žigosani oni nego se to desilo i njihovim finansijerima i političkim i medijskim sponzorima. Važno je da pored isporučivanja optuženih Haagu počne dinamičnije procesuiranje za ratne zločine pred domaćim sudovima. Očekujemo od specijalnog javnog tužioca da se i tim veoma važnim poslom bavi.

## Stid i strah

Tom ste prilikom, također, naglasili problem izbjegavanja debate u intelektualnoj, ali i široj javnosti, o svemu što se događalo devedesetih, skraćeno – srpskoj strani rata i odgovornosti, odnosno začuđujućim i nepredvidljivim reakcijama da se jednom o nečemu vrlo otvoreno govori i diskutira kako bi se nešto drugo potpuno izbjegavalo kao tema za razgovor. Što je tomu razlog?

– Mislim da su razlozi vrlo složeni i nisu samo političke prirode. Kad je politika u pitanju, dovoljno je videti sastav republičke skupštine. Postoje razlozi koji su svakako i psihološke i kulturološke prirode. Suočavanje s prošlošću i zločinima koje su izvršili pripadnici iste etničke grupe nigde nije jednostavno. Mislim da istovremeno postoji istinsko osećanje stida, ali i osećanje kolektivne lojalnosti unutar grupe koje ne dozvoljava otvoren i iskren razgovor o onome šta se odigralo.

Straha da se o tome razgovara više nema. Možda još postoji izvestan strah u malim sredinama, posebno na granici prema Bosni i Hercegovini. Verujem da će sada stvari ići mnogo brže. Pogotovo kada krenu sudski procesi povodom masovnih grobnica po Srbiji.

Kao urednik B92 i predsjednik mreže ANEM imate dobar pregled na medijsku sliku u Srbiji. Možete li nam predstaviti neke osnovne karakteristike medija danas? Kako uopće funkcionišu mediji sada u "izvanrednom stanju"? Možete li nam reći nešto više o seriji Vaših specijaliziranih emisija koje problematiziraju zločine i rat....

– Svakako, postoje određena ograničenja. Pre svega zbog toga što se mediji moraju oslanjati na zvanična saopštenja policije i vlade, bar kad je istraza u pitanju. O svim ostalim temama može se izveštavati bez problema. Mediji u Srbiji se, naravno, međusobno veoma razlikuju. Kako po finansijskim sredstvima i uticaju, tako i po koncepciji. Najteže za medije poput RTV B92 jeste to što istovremeno moramo da se situiramo na tržištu i da ostanemo dosledni našem političkom i društvenom angažmanu. Nema sumnje da je mnogo lakše, i bezbednije, praviti medije sa čisto komercijalnim nego s kulturno-obrazovnim programima i porukama. I dalje postoje mediji kojima se više veruje i oni kojima se manje veruje. Naši programi, posebno naš informativni program, na vrhu su kada je u pitanju poverenje. Siguran sam da tome doprinose i posebne emisije koje se upravo bave problemom suočavanja s prošlošću. Veoma je važno da se programi s tim temama pojavljuju sistematski i višeslojno, multimedijski: imamo radijski specijalizovan nedeljni program, televizijsku dvosatnu emisiju, debate u našem kulturnom centru Rex, osnovali smo Centar za dokumentaciju Ratovi 91-99, organizujemo izložbe, snimamo filmove i serijale emisija.

## Filmom do optužnica

Upravo se paralelno s programima o zločinima emituje serijal Dobri ljudi u vremenima zla, o pozitivnim primerima koji pokazuju kako su pripadnici različitih nacija pomagali jedni drugima rizikujući pri tom sopstveni život. Pripremili smo i serijal o Ekonomiji destrukcije s podnaslovom Ko je ubio Antu Markovića?, o tome kako je Milošević koristio ekonomiju

## tema

da razori zemlju a zatim da pljačka građane i finansira ratove. U toku je snimanje filma o zločinima nad Albancima u Suvoj Reci na Kosovu, pripremamo snimanje filma o ubistvu civila u Kusninu, takođe na Kosovu, o operaciji *Bljesak* u Hrvatskoj itd. Sa Factumom ćemo raditi film o Lori, prikupljamo arhivu za film o bombardovanju Dubrovnika, itd... Cilj nam je da što pre formiramo instituciju koja je nešto između vašingtonskog Muzeja holokausta, Muzeja tolerancije u Los Angelesu i Yad Vashema. Dakle, instituciju memorijalno-edukativnoga karaktera čiji bi zadatak bio da stalno podseća na zlo i uči dobru.

**I za kraj, možete li nam reći svoje dojmove s okruglog stola, te je li moguće da se sličan film pojavi i u Srbiji?**

– Mi smo napravili film o otmici u Sjeverinu 1992. godine. Prvi rezultat prikazivanja toga filma na televiziji bilo je podizanje nekoliko optužnica. Naravno, to je tek početak. Ima, nažalost, mnogo tragičnih i potresnih priča koje se tek moraju ispričati. Već sam naveo koje programe radimo. Dobro je to što u Srbiji postoje mediji koji mogu takve programe da emituju, što očigledno nije slučaj u Hrvatskoj. CCN projekat, sa kojim veoma dobro i uspešno saradjujemo, nije medij. Bilo bi izuzetno dobro kada bi se takav projekat pretvorio u nacionalnu televiziju koja bi bila odgovarajući partner B92. Tada bismo zaista mogli da napravimo velike pomake. ■



Srbija i Crna Gora, siguran sam, više neće pružati sklonište ratnim zločincima. Pitanje je dana kada će oni biti pohapšeni. Ne samo da su javno žigosani oni nego se to desilo i njihovim finansijerima i političkim i medijskim sponzorima

## Prepoznavanje

**Nataša Petrinjak**

**Okrugli stol *Oluja nad Hrvatskom; kronika jednog slučaja* dao je, barem djelomično, odgovor zašto je film Božidara Kneževića *Oluja nad Krajinom* izazvao toliko bijesa i buke i premetnuo se u slučaj**

Hrvatska javnost bila je, čini se da to možemo reći, u jesen 2001. godine spremna na suočenje s onim pogledom na rat kakav je izložen u *Oluji nad Krajinom*. No, politički vrh države i vodstvo nacionalne televizije nisu htjeli nastaviti posao koji je otpočeo emitiranjem *Oluje*... Taj je film ostao izuzetak, eksces, iznimka – zaključuje Boris Rašeta, urednik i pisac pogovora knjige *Oluja nad Hrvatskom* koja ovih dana treba izaći iz tiska u izdanju FACTUM-a i SAMIZDAT B92. Dijelu javnosti, u formi kopiranog *readera*, predstavljena je 29. ožujka u Europskom domu kao uvod u istoimeni okrugli stol koji je imao zadatak naći i odgovor zašto je propuštena još jedna šansa za objektivnim sagledavanjem i suočenjem s negativnim pojavama u razdoblju već uvriježenog naziva tuđmanizam. Knjiga *Oluja nad Krajinom; kronika jednog slučaja*, kako u uvodu kaže Nenad Puhovski, “nije samo kronika zbivanja i reakcija na prikazivanje jednog dokumentarnog filma. On je, barem prema našem mišljenju, paradigmatičan za razumijevanje suvremene hrvatske zbilje”. I doista, kao što se može vidjeti iz materijala skupljenih u knjizi – novinskih tekstova, javnih protesta, transkriptata saborske rasprave, Internet-diskusija, izjava političara i predstavnika Hrvatske televizije, pa i stvaranja kontra uratka – kao i svega onoga što se moglo čuti te subote na okruglom stolu, film Božidara Kneževića *Oluja nad Krajinom* postao je slučajem jer je suočio hrvatsku javnost sa zbiljom u kojoj žive.

**Svi znaju i većinom šute**

Zbiljom koja je prijetvorna i lažna, konformistička i udvornička, u kojoj se sabotira svaki pokušaj javne diskusije, još manje pripadajuće pravosudne akcije, o najtežoj hrvatskoj frustraciji – da Hrvati nisu bezuvjetno dobri i poštteni, bezgrešni, lijepi i pametni, nego dapače da je nemali broj među njima sklon nečasću i zločinu. Koje je moguće učiniti i koje su neki činili i tijekom Domovinskog rata, koliko god Milan Vuković tvrdio suprotno i koliko god ondašnje i današnje političke garniture odbijale podići tepih koji je već odavno premalen da se ispod njega ugura prljavština.

Ako se izuzme nekolikominutni estradni show desničarskih uzdanica s Anom Lučić na čelu pri kraju samog okruglog stola, većina sudionika složila se da je hrvatska javnost i prije prikazivanja spomenutog filma prilično dobro bila upoznata sa zločinima “hrvatske strane” tijekom vojnih akcija *Bljesak* i *Oluja* te, ako je vjerovati anketama, više od pola populacije smatralo je da počinitelji moraju odgovarati za učinjeno. I kao što je svojedobno napisao Slobodan Šnajder

“u novinama i tjednicima hrvatska je javnost mogla pročitati i gorih stvari od onih koje pokazuje Kneževićev i Franceschijev film”, pa je s pravom postavljeno pitanje zašto je upravo taj film izazvao toliko buke i bijesa. Odgovor je djelomično moguće naći u prijemčivosti televizije kao medija te ovisničkoj zarobljenosti nacije o istoj uslijed čega je prikazivanjem filma tijekom emisije *Latinica* u jesen 2001. godine priča doprla i do nepismenih. Drugi dio odgovora možemo naći u nemogućnosti zagovarača Vukovićeva poučka da ga učine pravovaljanim a za čije objašnjenje koristimo riječi Zorana Pusića – “Nitko nije doveo u pitanje jesu li se zločini dogodili. Svi govore samo o tome da je procesuiranje djelatnost protiv Hrvatske, ali nitko ne kaže tko je zločine napravio”.

Nadalje, više puta ponovljeno upozorenje da ni trećesiječanjska vlast nije imala volje-želje-znanja odrješito se suočiti s kriminalnom i zločinačkom poviješću, premda je na tome temeljila svoju izbornu pobjedu, ujedini-la je sudionike okruglog stola oko stava da je film pokazao koliko se i kako izbjegava razgovor o meritumu. Ili kako je to gostujući u *Latinici* rekao sam Božidar Knežević: “Moje filmsko djelovanje ne može niti dati niti oduzeti legitimitet vojnoj akciji *Oluja*. Mene je zanimalo stvaranje atmosfere u kojoj su mogući ovakvi zločini”. I, čini se, upravo u tome uspio. Prikaz atmosfere u kojoj su mogući takvi zločini ono je što je tako bolno odjeknulo iz filma. Podatke iz novinskih napisa pa i televizijskih izvještaja moguće je potisnuti iz svijesti, dati im obilježja suhoparnog statističkog podatka, ali uspjeti filmski prikaz atmosfere straha što obavlja i uvlači se u naslonjač pred televizorom poput duhanskog dima mnoge je, izgleda, natjerao da se prije spavanja naslone na umivaonik, pogledaju u ogledalo i zapitaju jesu li i kako i oni pridonijeli atmosferi u kojoj su takvi zločini počinjeni.



**Dužnost zabrinutosti**

No, osim intimnih prepoznavanja, u analizi buke i bijesa, kako je upozorio Čedomir Višnjić, ni u kojem slučaju ne bi trebalo zanemariti praktičan problem gubitka beneficija kojima je svoje vjerne sluge prošli režim tako obilato nagrađivao, a ovaj tako bojažljivo dovodi u pitanje.

Kalkuliranje i izbjegavanje jasnog stava ove vlasti bile su predmet interesa i odvjetnika u tranziciji prema politici Ante Nobila. Premda je odlučno zahtijevao “utvrđivanje činjenica i zauzimanje stava” te efektno pozvao sve nevladine inicijative, grupe i institucije na daljnju i još organiziraniju akciju, ostaje nejasnim defetistički stav da od “političke elite ne treba očekivati podršku”. Jer, kako mu je kasnije replicirao



Prikaz atmosfere u kojoj su mogući takvi zločini ono je što je tako bolno odjeknulo iz filma. Atmosfere straha što obavlja i uvlači se u naslonjač pred televizorom poput duhanskog dima mnoge je, izgleda, natjerao da se zapitaju jesu li i kako i oni pridonijeli atmosferi u kojoj su takvi zločini počinjeni

i Nenad Puhovski, naše je pravo i dužnost da od političke elite zahtijevamo podršku. Riječ je, naime, o osobama koje smo birali (i koje plaćamo) da nas predstavljaju u najvišim organima vlasti i zastupaju naše interese. Ne budu li udovoljili tom zadatku, morat će se suočiti sa zamjenom. A kolika je zapravo važnost spoznaje prava i dužnosti svakog birača pri izboru predstavnika u državna tijela, možda najbolje ilustrira izjava Mirka Condića, predsjednika Središnjeg stožera za obranu digniteta Domovinskog rata, te iste subote u *Jutarnjem listu*: “Želimo da ih bude strah kako Vrhovni sud, koji će donijeti konačnu presudu Gospićkoj skupini, to ne bi učinio prije parlamentarnih izbora. Nakon promjene vlasti, uvjeren sam, Vrhovni sud donijet će drukčiju presudu. Možda će se promijeniti sastav sudaca Vrhovnog suda”. Može li se bez zabrinutosti vjerovati procjeni nadređene Anti Nobilu, Vesni Pusić, “da nema šanse da se HDZ vrati na vlast”, može li se nakon takvih riječi bez zabrinutosti vjerovati da su sudačka profesionalnost i snaga zakona zauvijek iskorišteni samovolju Dvora?

**Svaka laž – novi rat**

Imamo li pravo izbjegavanjem sudjelovanja dopustiti povratak onih koji negiraju “razliku između goleme većine požrtvovalnih, hrabrih i patriotskih branitelja i šačice ratnih profitera pa i zločinaca koji su, preko veze s dijelom desničarske političke elite, uspjeti uzeti praktično čitavu zemlju za taoce svoje lukrativne, ali i riskantne pozicije”. Pitanja su to s kojima nas je svojim filmom suočio Božidar Knežević, čiju aktualnost žele održati i priređivači knjige-kronike *Oluja nad Hrvatskom* jer, kako je zaključio Nenad Puhovski, nismo uspjeti našu djecu sačuvati od ratnih strahota i patnji. Najmanje što još možemo učiniti je taj rat jednom zauvijek završiti. A to je moguće samo ako se objavi istina, koliko god ona neugodna bila. Jer svaka laž mogući je početak novog rata. ■

# Kako odgojiti odgojitelje ili Romi ne spadaju u Lepoglavu

**Bojan Munjin**

U Međimurju, gdje živi oko šest tisuća Roma, ne smijete se prezivati Kalanjoš, Ignac, Balog ili Oršoš, dakle tipičnim romskim prezimenima, jer nećete dobiti posao. U cijeloj zemlji danas manje od deset (10) Roma ide na fakultet, tu i tamo netko završi zanat ili stručnu školu, i to je sve

**K**ada kraj romskog naselja Donja Dubrava u Međimurju, u maglovita jesenja jutra, rijeka Drava poplavi okolne pustopoljine, njegovi stanovnici, kao i uvijek u takvim prilikama, pakuje svoje stvari i sitnu djecu i penju se na obližnji brežuljak. Tamo će ostati dok se voda ne povuče, bez obzira je li oko mraz, jesu li oni zadnja tri dana išta jeli i ima li netko od djece upalu pluća. A kada se voda povuče, vratit će se u naselje sačinjeno od ljepenki, kartona i limenog otpada. Osim ptica nebeskih, društvo će im u tim naseljima praviti par žgoljavih kokoši, ne baš pripitomljeni poljski glodavci i sijaset boleština zastrašujućih naziva. Inače, ta "haiku arhitektura" ili svojevrsni "romski makrame" mnogo su ovdje češći nego čvrste građevine. Cigla je u ovakvim naseljima luksuz.

## Predrasude i "zajednička odvojenost"

Život u stračarama s gomilom musave djece savršeno odgovara predrasudama koje okolno "bijelo" stanovništvo ima o Romima. Ljudi u Međimurju koji već stoljećima ovdje žive u nekoj vrsti "zajedničke odvojenosti" s Romima smatraju da su ti "črni" jednostavno takvi, a oni, Međimurci, svojom dobrotom i tolerantnošću prihvaćaju ih takve, uboge, kakvi jesu. "Svaka Međimurka ima svoju Ciganicu", običava se ovdje govoriti odvajkada. Ta "tolerancija na pristojnoj udaljenosti" znači da Romi obitavaju u sklepanim naseljima daleko od grada, žive od socijalne pomoći, a briga države

za razvoj romske zajednice, kao naročita velikodušnost, stiže na kapaljku. U Međimurju, gdje živi oko šest tisuća Roma, ne smijete se prezivati Kalanjoš, Ignac, Balog ili Oršoš, dakle tipičnim romskim prezimenima, jer nećete dobiti posao, kažu nam mladi Romi u naselju Kuršanec pokraj Čakovca. Oko 90 posto odraslih Roma ovdje (kao, uostalom, i u cijeloj Hrvatskoj) ne radi, iako su neki od njih stekli kvalifikacije električara, zidara ili vozača ili su naprosto mladi, zdravi, okretni i žele raditi. Postoji nevidljiva crta koju Romi u Međimurju ne smiju i ne mogu prijeći. Ona je povučena bojom njihove kože, rukom njihovih susjeda i s namjerom da se između civilizacije i onoga što ju ugrožava napravi jasna razlika. Nešto starih stvari ćemo im udijeliti jer su ti "romantičari" crna sirotinja, ali se s njima nećemo družiti.



foto: Kasum Cana

I ne daj bože miješanih brakova. Pitanje je predstavlja li ovakav slogan moralni imperativ okolnog stanovništva koje u pravilu ne propušta mise vikendom ili je slagalica za ispiranje savjesti jedne zajednice.

## Nesportska borba

Ipak, nesportska borba počinje već u osnovnoj školi: u dvadesetak odjeljenja međimurskih osnovnih škola Romi idu u "čiste" romske razrede te su odvojeni od neromske djece. Ministarstvo prosvjete, lokalne vlasti i ravnatelji međimurskih osnovnih škola odgovorit će vam da je to zato što mali Romi ne znaju dovoljno dobro hrvatski jezik te da u miješanim razredima u procesu nastave ometaju neromsku djecu koja znaju više, mogu bolje

i uče brže. Učitelji koji rade s romskom djecom zaklinju se kako daju sve od sebe jer rade u otežanim uvjetima: mali Romi osim što ne znaju dobro hrvatski jezik, kažu, dolaze iz nemogućih socijalnih sredina, roditelji pokraj grozdova druge djece ne haju mnogo za njih, a romske djevojčice nakon petog razreda su ili već trudne ili na pragu udaje. S roditeljima, tvrde oni, teško komuniciraju, jer se ovi ne odazivaju pismenim pozivima na razgovor s razrednicima ni na roditeljske sastanke. Romska djeca dolaze na nastavu prema nekom vlastitu rasporedu, nema ih mjesecima, a onda osvanu u školi da bi pokupila gomilu jedinica. Ne impresionira ih činjenica da često

ponavljaju razrede, pa je crnohumorno vidjeti petnaestogodišnjaka među djecom u četvrtom osnovne. "Kada bi Romi htjeli raditi, brinuti se o svojoj obitelji i djeci, život s njima bio bi snošljiviji", kažu "bijeli" gotovo ravnodušna lica. Tu počinje problem. Većinska zajednica u Međimurju gleda na Rome mjerilima na koje je naučila: rad, red, pristojnost i teletići medaljoni s knedlama nedjeljom... Kada ovakva mjerila izostanu i pred mirne građane bivše austrougarske provincije iskoče raščupana i loše odjevena djeca nešto tamnije puti, onda proradi onaj nimalo sofisticirani, elementarni zov zaštite svojih i svojte i obrane od tuđih, sumnjivih, drukčijih...

Zbog toga će i župan međimurski Branko Levačić javno izjaviti da ni on ne bi svoju djecu dao u isti razred s Romima te da se u Međimurju moraju zaštititi neromi od Roma, a ne obratno. Kome se ne sviđa neka se iseli "vlakom bez povratka", ne baš ljubazno sugeriraju lokalne *Međimurske novine*. Zato mali Romi idu u odvojene razrede i zato školski učitelji isključivo pismeno komuniciraju s roditeljima. Oni, "seljaci" (tako Romi nazivaju nerome u Međimurju), probleme gledaju očima vlastitih kriterija, umjesto da kriterije gledaju očima problema. Ako je problem da romska djeca ne znaju hrvatski jezik,

## Istina o "ljubavi" države prema Romima leži negdje u osjećaju da država ne čini ništa bolje za Rome zato što za njih ne želi zamisliti ništa bolje

onda ih treba naučiti jezik u dodatnoj nastavi, u predškolskim igraonicama i vrtićima, a ne zaštitnim kordonom štiti "svoje" od "kužnog utjecaja" romske čeljadi. Ako je problem da romski roditelji ne dolaze učiteljima na razgovor, onda učitelji trebaju otići romskim roditeljima na razgovor, upravo onako kako su seoski učitelji starog kova obilazili svoje učenike po zabačenim kućama. Ako sve druge probleme umnožava "nemoguća" socijalna situacija romskih obitelji, onda valjda treba nešto uvjerljivo napraviti na planu sustavnog zapošljavanja Roma, a ne uvijek imati spremnu izliku da je nezaposlenost općehrvatski problem. Cijeli svijet obišla je televizijska reportaža o početku školske godine u školi Držimurec-Strelec pokraj Čakovca kada razjareni "bijeli" roditelji nisu dopustili romskoj djeci ulazak u školu sumnjajući da će ta djeca s njihovom zajedno ići u iste razrede. Kada lokalni ljudi zakravljenih očiju malo dođu k sebi, ostaje notorna činjenica da je za dodatne mjere obrazovanja Roma i socijalizacije nadležan onaj tko je za to plaćen i odgovoran – a to je Ministarstvo prosvjete, ali ono već godinama u poziciji nijeme sfinge ledena lica pušta lokalne "bijelce" da Rome smatraju "zamusikancima".

## Pravo na učenje

Prema svemu što sam vidio u romskim naseljima, mogu reći da je istina da su romski roditelji većinom istinski brižni i motivirani da im djeca idu zajedno s drugom djecom u školu, jednostavno zato jer ih žele izvući iz bijede koju očima gledaju svaki dan. Ne mogu im pomoći u učenju naprosto zato jer su sami nepismeni i ne mogu im pružiti bolje uvjete jer su sami siromašni kao crkveni miševi. Istraživanje nezavisnih pedagoga o stanju romske djece u obrazovnom sustavu u Međimurskoj županiji 2002., što ga je proveo Hrvatski helsinški odbor koji se godinama bavi ovim



foto: Kasum Cana



## tema



foto: Kasum Cane

problemom, pokazalo je uz objektivne socijalne probleme da, primjerice, 89 posto romske djece rado ide u školu, da su mnogi od njih odlični i vrlo dobri đaci, ali da oko 90 posto njih nema među neromima prijatelja niti je u mogućnosti s njima se igrati te se osjeća frustrirano u odvojenim razredima. Čak i aktivisti za zaštitu ljudskih prava, golim okom i "amaterski" mogu zapaziti da su lošnice romske djece jednako ljupke kao i one djece "u civilizaciji", da su romska djeca jednako znatijelna i upijaju informacije kao i sva druga i da s njima mogu komunicirati na hrvatskom jeziku do mile volje. Zašto to ne mogu i lokalni učitelji? Na pitanje koriste li u radu s romskom djecom i druge nastavne metode osim "usvajanja nastavnih jedinica", npr. kroz igru, rad u malim grupama uz crtarije, glazbu i predmete iz prirode, nastavnici gotovo uvrijedeno kažu da tako što nije propisano i da za to nemaju vremena. Istraživači-pedagozi, susrevši u jednom razredu dijete koje već tri puta ponavlja prvi razred, otkrili su ono što učitelji do tada nisu znali: to dijete je bilo gluho. U drugom odjeljenju upozorili su učiteljicu na jedno disleksično dijete i shvatili da učiteljica zapravo ne zna što je to disleksija. Samo 20 posto ukupnoga gradiva prva četiri razreda djeca koja idu u "čiste" razrede prenesu u peti, iskreno nam je priznala jedna učiteljica koja radi s malim Romima. Probajte zamisliti kakve tek šanse imaju Romi u sedmom razredu s takvim zaostacima. Stoga nam je jedan romski tinejdžer hladno izjavio kako mu je u školi dosadno, učitelji ga maltretiraju te mu je mnogo kreativnije obijanje lokalnih kioska nego škola, nakon koje se i tako nigdje neće zaposliti. "Lepoglava je moja budućnost", rekao je malac i otišao, a neka tuga ostala je lebdjeti u zraku. Pitanje je, dakle, između ostalog, ne samo kako se odgajaju mali Romi nego i kako se odgajaju odgojitelji.

## Segregacija

Kada je sudac vrhovnog suda SAD-a obrazlagao motiv presude po kojoj ukida posebne razrede za crnce u Americi, rekao je: "Kakvim god dobrim namjerama bila motivirana, segregacija je najgora rješenje koje rezultira s mnogo više loših nego dobrih posljedica". Problem bi bio lakše rješiv kada bi država zaista dala svakome jednake šanse, s uvjerenjem da stvarno želi vidjeti Rome kako jednog dana mašu iz solidno obojenih kuća, njihove mlade ljude koja idu u prestižne škole ili se ističu na poslu. Takva vrsta imaginacije ni blizu ne postoji danas u Hrvatskoj, ni među upravljačima, ni među običnim ljudima. I ne samo onda



kada su u pitanju Romi. Čitavo društvo, uz minimum samopoštovanja, kronično glavinja i ne zna kako se zove, a sada mu se još pod nogama pletu i prava Roma... U cijeloj zemlji danas manje od deset (10) Roma ide na fakultet, tu i tamo netko završi zanat ili stručnu školu, i to je sve. Ako pitate državne službenike što oni poduzimaju u vezi s tim, oni će vas, pomislivši da vaše pitanje smrdi na optužbu za rasizam, obasuti brojkama o socijalnoj pomoći, besplatnoj užini i školskim knjigama. "Što biste htjeli? Mi smo se polomili da im pomognemo, a oni socijalnu pomoć pretvaraju u alkohol a knjige u stari papir. Oni ne žele ništa bolje". Neizravan komentar na ovakvu tvrdnju mogao se dobiti na nedavno održanoj konferenciji o položaju Roma koji je organizirala Vlada RH želeći predstaviti prijedlog svoje strategije za poboljšanje položaja Roma u Hrvatskoj. Prigovori predstavnika međunarodne zajednice svodili su se na jasne tvrdnje da takva strategija propušta priznati već postojeću diskriminaciju, ne posjeduje "ljudskopravaški" pogled na stvari koji Rome zaista vidi ravnopravnima ostalim građanima i nema pokazatelje koji bi plan za bolji život Roma učinio trajnom kategorijom.

Stoga istina o "ljubavi" države prema Romima leži negdje u osjećaju da država ne čini ništa bolje za Rome zato što za njih ne želi zamisliti ništa bolje. Trošeći, ukupno gledano, ozbiljan novac za različite oblike socijalne pomoći, država zapravo neracionalno troši novac jer cijelo vrijeme u Romima gleda beznaadne slučajeve na rubu prezira, a ne ljude vrijedne da se s njima nešto ozbiljno pokuša. Stav države da je svatko zaista vrijedan i da svatko zaslužuje šansu bio bi revolucionaran početak razvitka multikulturalnog društva u kojem ne žive samo "Hrvatice i Hrvati (i ostali građani)", nego građani Hrvatske koji su međusobno uvezani solidarnošću i osjećajem da se pred razlikama ne kopaju rovovi već se one poštuju i štite jer su dio našeg bogatstva. I dok još nije isparila ova autovizionarska omamljujuća

izmaglica, prisjećam se da ispred škole u Macincu kraj Čakovca, u koju dolazim već godinama, uvijek vidim istu sliku: romska djeca igraju se s desne, a neromska s lijeve strane školskog dvorišta. Do nedavno (dok mediji nisu o tome počeli izvještavati) romska djeca su u tu školu "iz higijenskih razloga" ulazila na jedan ulaz, neromska na drugi. U školi nikome nije palo na pamet da napravi nekakvu radionicu o izazovima različitih kultura, odlazak neromskih učenika u romska naselja i obratno, zajednički izlet, simboličnu poduku romskog jezika ili prikupljanje pomoći za romska naselja barem za državne praznike. Iako je još 1998. hrvatska vlada izvijestila Vijeće Evrope da "provodi program o uključivanju romskih učenika u proces redovnog obrazo-

vanja" (i pritom je masno lagala) trebao je višegodišnji, ne baš kurtoazni pritisak međunarodne zajednice, hitnih sastanaka UN-ova komiteta za suzbijanje rasne diskriminacije, prijetnji o daljnjoj odvojenosti Hrvatske od Evrope i "borba na mišiće" domaćih nevladinih organizacija da bi država konačno revidirala doktrinu o Hrvatskoj kao zemlji u kojoj su isključivo Hrvati "svoji na svome". Tek tada, u jesen 2002., ona je u Međimurje poslala službenike za promatranje stanja i dodatne pedagoge te pronašla Rome koje bi bili pomagači u nastavi. Neku vrstu iskušenja višeg reda predstavljaju Romi za bljedoliko hrvatsko društvo jer su oni radikalni test za stupanj iskrene solidarnosti prema svakome u ovoj zemlji. Borba se nastavlja. ▣



## Romane lafja\*

## Romske riječi

## Casum Cane

Na dengjepe  
E ko robja pele  
Ano dilinipe čingargje  
Bi rahatesko  
Na šungje vakardipe  
Vakarde  
Na darandile  
Cidingje  
But mudardile  
Pe lafja na bistarde  
Roma sine  
Roma ačhile  
Sar Roma  
Mule

Opirali se  
Ali u ropstvo pali  
Uzalud vikali  
Nemirni  
Nisu slušali naredbe  
Govorili  
Nisu se bojali  
Trpili  
Mnogi stradali  
Svoju riječ nisu zaboravili  
Romi bili  
Romi ostali  
Kao Romi  
Pomrli

\* Romenge mudarde ano Jasenovac/Romima ubijenima u Jasenovcu,

Egotrip

## Virtualni igrokaz

**Željko Jerman**

Teletekst poruka preko čitavog kadra virtuoznog igrališta: P 151 151 htv-teletekst 18.03 18.23' / MEĐUNARODNA ORGANIZACIJA PRAVNIKA: IRAČKI RAT NELEGALAN.....164. Rulja popizdi: Fuj irački ART: Živijo IRAČKI RAT! Dolje ART, gorje RAT! "Molim trenutak pozora"...

Uobičajeno je gluhoću poistovjetiti s tišinom, toliko uobičajeno da sam, makar znam da nije tako iz osobnog iskustva, višekratno komparirao svoje stanje rabišći zapravo značenje priloga "gluho" (u tišini, tako da se ne čuje..., tumači Anić). Možda rođeni gluhočijemci zbilja žive u gluhoti (stanje gluhe tišine, mrtve..., opet Anić), nu, meni u glavi permanentno zuje, bruje, odzvanjaju, bubnjaju, šume, buče, lupaju, škripe, kriče... raznorazni zvukovi, stvarajući teško opisivu glazbu u vidu konglomerata svih mogućih muzičkih izraza, dojmova, efekata... Dominantni su i najstalniji perkusionistički ritmovi koji rade poput neke elektronske mašine, a na tu konstantu istomahno se javljaju šumovi poput onih nastalih u laboratorijima zvuka. U tu avangardu odjednom se ukopča jedna ili više poznatih (uglavnom) melodija, no ne zvuče jasno ne samo zato što prevladava disharmonična elektronika već i stoga što su, kao ploče stavljene na pokvareni gramofon, pa škripe, zavlache se i tako dalje i tome slično.

Riječ je o pravom košmaru na kojeg se ne može organizam naviknuti, na što ide nesanica, tj. cjelonoćno koncert, te mogu birati tri verzije "provoda": 1. napit se da ni ne znam kako sam došao do kreveta, 2. raditi ili čitati do svitanja, dok od umora ne zaspim za, recimo, piscim stolom i 3. pozvati u pomoć sljedeću gospodu – dr. Cersona (5 mg) i šjoru Normu Belić (5 ili 10 mg). Međutim, ako uistinu zaželim super tulum, od kakvih tuce ura, zazvat ću si (priuštiti) ljepoticu Amy Zol (već od 25 mg). Tada moje gluho uho s mirom spi, bez ijednog jezovitog, u beskrajnost razvučenog tenderidreamskog elektro/šok rezonantnog lupetanja i ostalih ubitačnih frekventnih titriranja, koje nažalost ne znam zapisati niti opisati. Probat ću ipak nekako te zvučne uljeze dešifrirati riječima, taj glazbeni kaos transformirati u pismeni, njime i u opisno-vizualni, ipak mi naj... naj... kak da velim... bliskiji(?) izraz.

Naziv sinopsisa: *Virtualni igrokaz*. Pozornica, publika i... I! Krećemo. Bivši ministar Sušice u besprizornom odijelu s dva kršna momka u maratonkama, dva bildera nalik doktoru kraljice

Snjeguljice odganga(ju): "Vuk magare na plot na-go-niiooo"! Podrži ih svezdušno – "Oooj"! plamteći tim Mirošavačkog izbornika, koji nimalo ne nalikuje onome s Mirogoja, čiji je nadimak isti kao i nadimak vlakica za Samo-bor /kres!/ ček u Gotovini, lova za Gotolovinu. Gangutanje i jojčanje na mahove zaglušuje zbrka šumova tvorničkih strojeva, crkvenih zvona, ritmičko brujanje (konkretna glazba), prirodni zvukovi (pojanje ptica, zavijanje bure, vodopad, grmljavina i sl.). Sve nalik je sintetičnoj muzici, kako i ministrovu odijelo sintetičkoj tkanini. "Mamicu vam izdajničku nabijem" – urlajući sleti nekad Slobodan direktor danas uznik u pratnji čopora divljih bivšojušnih mileka Knorr, svi telexportirani iz haškog podzemlja. Zavlada mrak, tišina i onda zaori pjesma nekad Lepe pevalice. "Jugoslavijo, Ju-go-slavi-joo!" Performans treba osvjeteliti. To čine Ameri bacajući pametno bombone na drvenu zipku u kojoj se jebu dva mala pedera a na kojoj piše: "Bush, bumo, bute, buju"! Na velikom ekranu iza njih neke mučke – kadrovi iz dosadnog Bergmanovog filma *Krici i šaputanja* izmjenjuju se s pornićem najšokantnije umjetnice Lijepe naše (pune flaše) i njenog pratitelja bez oficirske odore. Onda *Šumske jagode* i divna erotska pjesma *Jebomanija* (ne-jebo manijake). "Jel to film koji se vrti u konačnost spiralne biopjuterske antimaterije, determinističkog Chaos-arta"... pita bard slikovanja uz pentranje na binu. Ne mareć ni za koga odčita neki proglas br. 1111 u 11 kartica jednostrukog razmaka kucan, nakon čega prisutna TV-momčad i djevojčad uživo prenosi hrkanje gledatelja. Prvi i jedini čin spašava nekakvi polupolovan Automat thompson uzvikom: "zadom"! Niko(m) ništa. Automat popuca: "Čuli ste što tražim... ZA DOM, ZADOM! S Nadom. Dakle?" (zapjenio se poput prvog predsjednika kad su mu spomenuli, makar samo u vicu Muju i Hasu)... Štovani publicisti, pospano i nevoljno gundaju: "spreee-mni". "Nisam vas dobro čuo, glasnije"! Štekta automat. Raja se razbudi više glasno, jače, jednoglasno, svespremono: "hoćemo oružje, hoćemo Ruse, rulet, sladoled"! Miting prekinu međutim oni bilderi u maratonkama nalik onom doktoru (sređuju udesno skrenutog glasnogovornika) i odnose njegove ostatke, a potom odnose u ostacima naduvanog Boba Dylera. Ovaj pokušava malo čujnijim šapatom otpjevati neku mirotvorevinu iz ledenog doba, kada su svijetom mijenjali (se) nekakvi svakojaki hipici, no odjednom, vidjevši u razgaljenom mnoštvu fosila dva Arapa, prestane mirovušiti i agresivno razdere mikrofon: "Vi kurvini samookidački sinovi, sve ćemo vas potamaniti – Jeruzalem je naš!" "NATO dole Jude i kauboji" – uzvrate mu Palestinci te uz ratničke povike: "kus, kus" krenu u 5. neprijateljsku ofanzivu. B. Dylar pak, vidjevši da je Vrag zbilja Arap "Uhvati vjetar", jednostavno se prebaci u drugi cyber-program. Teletekst poruka preko čitavog kadra virtuoznog igrališta: P 151 151 htv-teletekst 18.03 18.23' / MEĐUNARODNA ORGANIZACIJA PRAVNIKA: IRAČKI RAT NELEGALAN.....164. Rulja popizdi: Fuj irački ART: Živijo IRAČKI RAT! Dolje ART, gorje RAT! "Molim trenutak pozora"... začuje se robotski metalni glas, toliko jak i moćan da svi zašutiše. Na monitoru se pojavi ogromno oko. "Gledam vas!" On, BRAT-BOŽJI im se obraća! "Mi smo protiv arta nauštrbr rata!" I pokaže bogobrat narodu izabranom CNN vijesti uživo, zbivanja za dva dana. Bush – BOOM!! Bush – BOOMo... bute, buju – BOOM!

Nadam se, ufam se uzdati, da sam dobro riječima oslikao glazbeni košmar unutar Jedine mi glave, još uvijek na ramenima, još uvijek na ramenima. ▣

## Tekst na keks

**Željko Jerman**

Zagrebu se događa samo centar. Periferija medijski ne postoji. Zaprešić, Sesvete, Lučko... kulturološki su smak svijeta. Peščenica, Črnomerec, Dubrava... njegov kraj. Imati tamo izložbu znači biti nevidljiv čovjek. Prostorna i medijska blokada, periferne kvartove i Novi Zagreb čine logorom za prihvat izbjeglica. U mjestima za prespavati nastupaju samo idealisti. Pedesetogodišnjaci to više ne mogu biti, u inat činjenici prihvaćenog romantizma.

Ovi su tekstovi dio uloženog recentnog stvaralačkog napora trojice iz (jesmo-nismo) "post" Grupe šestorice autora, ulog u Nemoguće koje svejedno podupiremo. Napisano je autohtono od izloženog. Demur konzekventno proglašava svoje stavove, Martek ostaje Martek, Ja furam svoj Egotrip. Kao grupa možemo si popevat: "danas jesmo, sutra nismo". A prekosutra? Bit će prekosutra.... ▣

## Spiralni artantropološki proglas broj 211

(Zagreb, 2000./2003.)

**Boris Demur**

Spiralni orgonski = bioenergetski mentalni ambijent odnosi se na kulturološki i umjetnički raspon u spiralnom procesu od mandala do biopjutora... To je kontekst stalnog interkulturalnog (i bio-tehnološkog) pretapanja kroz spiralni deterministički kaos... fraktalne turbulencije...

Ovdje se ustvari radi o vrlo jednostavnim, prirodnim i općenito ljudskim pojavama i djelovanjima. Njihov je osnovni cilj svijest o sebi vlastitom identitetu, o svom životu, dobar osjećaj, pozitivna energija i mišljenje... Tako se otklanjaju različite manipulacije, zloporabe naše egzistencije, bio-energije, mozga, duše... Jedan od puteva je kroz spiralnu umjetnost kanalizirati (*channeling*) bioenergiju... pospješiti samospoznaju... komunicirati učenjem otvoreno...

Ovdje je važna *reaktualizacija* istraživanja E. Fromma, C.G.Junga, W. Reicha

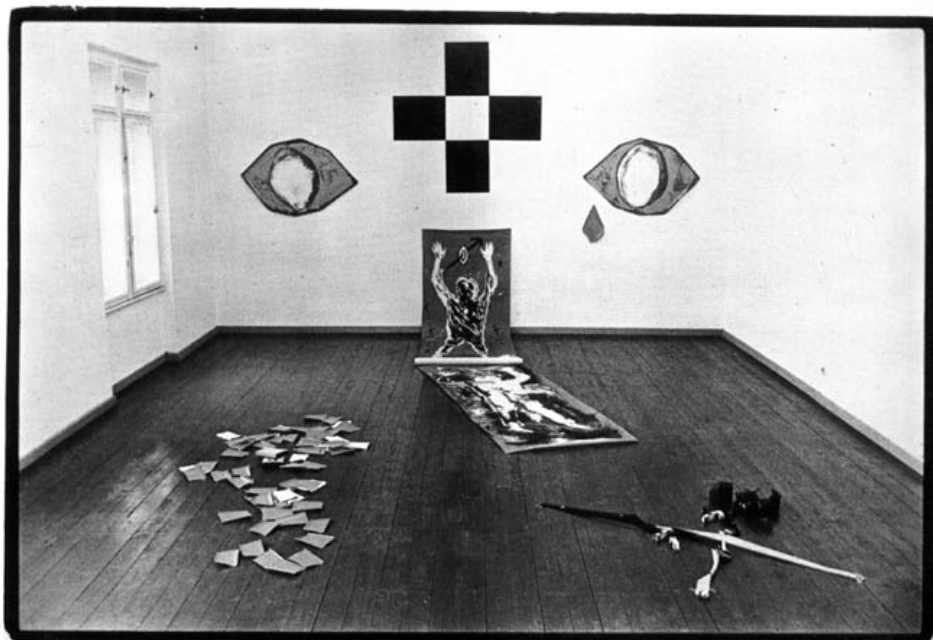
**grupa  $\frac{3}{6}$** 
**demur  
jerman  
martek**
**recentni radovi  
24.III.-12.IV. 2003.**


FOTO-860-TOT / FOTOINSTALACIJA / PM, 29. 1986.



## vizualna kultura

## Tri je sretan broj

Leila Topić

Zajednička izložba grupe 3/6 nastup je protiv odsutnosti smisla današnjeg vremena; ona predstavlja nove vrste mudrosti proizašle kroz osobna iskustva autora

**Grupa 3/6 (Demur, Jerman, Martek),  
Recentni radovi, Galerija Dubrava, Zagreb,  
od 24. ožujka do 12. travnja 2003.**

(orgonska energija je kozmička bioenergija), S. Freuda, J. Campbella, te njihovo otkrivanje funkcioniranja pojedinca, individualnosti, odnosa s društvom i manipulacije različitih struktura vlasti sa ljudima...

Ti znanstvenici (između mnogih) temelji su istraživanja ljudske prirode i njenog djelovanja, a postaju naročito važni u bio-informatičkom, bio-tehnološkom i bio-pjutorskom dobu, koje osim svoje svijetle nose i tamnu stranu sve veće kontrole ljudi, manipulacije, zlopore...

To je taj suvremeni yin-yang, tamnosvijetli antropološki odnosi, koji postaju sve važniji u samorazumijevanju tih procesa... sivih zona... Postoji ta antropološka veza od mandala do biopjutora, a mene interesira unutarnje umjetničko funkcioniranje kroz *spiralnu artantropologiju* i reaktualizaciju antropologije u raznovrsnim aspektima... tko zna gdje se nazire biopjutorska antropologija, od lijeve i desne yin-yang polutke mozga pa nadalje... mozak kao najsavršeniji antropološki biopjutor...

Prema W. Reichu orgonska energija je kozmička bioenergija i sve su raširenija ta njegova istraživanja (v. *Analiza karaktera*), što je samo jedan od primjera... kvantni misaoni mentalni fluidi...samorealizacija...

Bio-cyberfeminizam širi svoje djelovanje kroz bio-virtualni i bio-informatički prostor... Sve se to prepliće poput dvostruke spirale drevnog dalekoistočnog yin-yanga, ili dvostruke spirale genetskog koda DNA, binarnih ili biološko-binarnih kodova... Umjetnost je naprosto pozvana da sudjeluje u tim turbulentnim, sve zgusnutijim antropološkim procesima i kroz art-antropologiju biopjutorskog doba... Smjenjuje se, prožima se kamena-silicijska era kompjutora s bio-pjutorskim dobom, telepatiskim i drugim bio-informatičkim procesima... a tu je i buđenje i aktiviranje naše sive moždane kore, cortexa, orgonske energije, čakri itd...

Akcije u bioenergetskom = orgonskom spiralnom ambijentu: čitanje i govorenje spiralno-umjetnički obrađenih textova: 1. Erich Fromm, 2. Wilhelm Reich, 3. bio-cyberfeminizam... biokibernetički feminizam itd... Spiralni ready-made art-antropološki textovi-radovi, videoperformance...

...Spiralni mix-intermediji... spiralni multipli... *art bioteka*... ..art-biotehnologije... art-biopjutori... art-biolaboratorij u vlastitoj spiralnoj plavo-sivoj moždanoj kori... DUALIZAM SE PRETAPA S HOLIZMOM SPIRALNO, zadržavajući svoje osobine i ne gubeći ništa od svojih identiteta... svojih biostruktura i suštine...

Uputama za gledanje recentnih radova Vlado Martek kaže: "U skladu s inercijom srednjoeuropskog podanika javno otirem riječi. Naime, nikada nisam živio/djelovao izvan vlasti diktatora. Sad jedan, sad drugi, sada drugo." U skladu s tim Vlado uzima kist, olovku, škaru, no prvenstveno fotografije "kao čin poštenja" te kreće u realizaciju novih radova. Crno-bijele fotografije prožimaju se s naslikanim simbolima, obožavanje poezije kombinira se s "klasičnim" fotografskim motivima, poziv na raspravu o poštenju smije se povezati s njegovom ulogom posljednjeg romantičara... Zašto romantičara? Možda zato što su vrlo rijetki oni koji su uspjeli sačuvati nepokolebljivu vjeru u emancipatorsku ulogu umjetnosti, kao što je to uspjelo Marteku. Svatko tko se ikada zamislio, ali ozbiljno, o smislu vlastite egzistencije, na dobrome je tragu da proživi Jermanovu umjetnost. Tako je umjetnikov potpis "anxioso depresivum" dobra polazišna točka za iščitavanje

...Spiralna artantropologija dio je kulturne antropologije (jer se toliko mnogo naslojilo i nakupilo umjetnosti u povijesti i sadašnjosti...) ... kao što u sve prisutnoj interdiscipliniranosti, nužno postoji i uska specijaliziranost-unutar sociologije razvija se uska specijalnost "sociologije AIDS-a" itd... Unutar turbokapitalizma egzistiraturbokapitalistička umjetnost itd... ..Ipak... samojednom se živi umjetnost... spiralno...█

## Željko Jerman

## Mnogopoštovani velegospodine Putar!

1. DOŽIVLJAJ SMRTI nije mi više opterećen mladošću. Nit mi je jarost pomirena uzetim godinama. Brodim svojim tijekom, ovoga časa širokim i sporim vodama. Jasna mi je pozicija početka i KRAJA. Ima li vremena u tom prostoru Kaosa? Sve češći upit bez odgovora. SIVA ZONA! (Odmak od nerealiziranog). Mudrost iskustva učinjenog nije (do)sada dosadna. Ima li vremena za Vrijeme...? Nepobitno nema. Svaki potez je nov, no umah nestaje, poput likova (iz)umrlih albuma. Ostaje samo suhoparna činjenica tragova narušene egzistencije. Prtina u pustinji naslaga pješćanih nanosa, te moje, puno patosa bolesno tijelo, načet duh. Da, Ja! Sveudilj veliko JA napravljeno od armiranog betona i otopivog snijega. U novoj verziji usvojene filozofije prah i pepeo su gospodine, neinteresantni. Svetost je pomilovati ženu, otpiti s njenih usana gutljaj vina. Svetost je biti odabran obdarenošću. "Muza" nije krava, ne daje mlijeko, tu bijelu, gustu, toplu tekućinu, (na) stranu mi od rođenja. (Majčino mlijeko bilo je tako odvratno!). Ch. Baudelaireje loše slikare prepoznavao po mirisu mlijeka.

Esenc postojanja je točka bez ijedne konvencije. Kako u životu, tako i u umjetnosti. Umjetnost je dakle neophodna, kao jelo, zrak, piće. Ona ne pripada samo čovječanstvu. Ta malo viša životinjska vrsta sasvim je beznačajna u kreativnosti Svemira. Doduše, taj soj producira izvjesne iskricke, jer mu je "Duh nad duhovima" (NADBOG) dao kresivo... selektirano, u vidu poslanica... nu što su te iskricke naspram Kozmičke vatre. Vi ste, profesore s one strane Bljeska, zasigurno sada bolje upoznati, upućeniji...

2. Veleučeni Radoslave, pozdravite puno svog prijatelja Miću. Nikad neću zaboraviti kako mi je pomogao, kada ste mi onomad priredili prvu "pravu" samostaliku, savjetom pri postavi (veljača 1975.), Znate li uopće što se događalo, jel vam

Jermanovih radova. Svijetlost, fiksir, foto-papir njegov su medij kroz koji bilježi vrijeme. "Svaki potez je nov, no umah nestaje poput likova (iz) umrlih albuma. Ostaje samo suhoparna činjenica tragova narušene egzistencije", objašnjava Jerman ostatke nečijeg (našega?) vremena prelomljene kroz izbljedjele fotografije, istovremeno predstavljajući bilješke vlastita vremena; prisvojenog mjeseca ožujka.

Demur je čvrsto zgrabio epicentar svojih spirala te ih jednu po jednu dekonstruirao. Naime, uz svaku spiralu postoji objašnjenje oko koje se ona kovitla i širi. Anatomije spirala sadrže tekstualna objašnjenja u kojima se analiziraju energetsko-kreativni procesi od mandala do biopjutora. Zajednička izložba grupe 3/6 nastup je protiv odsutnosti smisla današnjeg vremena, odnosno ona predstavlja nove vrste mudrosti proizašle kroz osobna iskustva autora. Osim toga, hvalospjev je, kako kaže Martek, srodnosti duša, s obzirom na to da su se autori poi-

ikad, Bašičević to spominjao? Sve kombinirane tehnike (Vaše imenovanje!) kao i prapočetke fotoslika postavio sam (odlično!) u glavnom velikom prostoru, a potom sam počeo postavljati fotografije (da, dobro ste pročitali, one u više-manje Tošinom stilu, *Moja nona* i sl.), u manji prostor lijevo (kakti hodnik). "Ma što to radite" – ljutio se Dimitrije. "Ipak ću staviti i ove radove" – odlučno sam mu priopćio – "neka ljudi vide da znam raditi dobro i u standardnim okvirima...". "Nemojte Jerman, molim Vas maknite te stvari, ispada da se opravđavate, maltene ispričavate za PREKRŠAJ. Ovo su samo malo interesantnije fotke i ništa više! To niste Vi, onaj snažni Jerman tamo unutra, koji je sve rasturio, zbog čega smo Vas, direktor Putar i ja izabrali za prvu izložbu u organizaciji CEFFT-a. Poslušao sam Mangelosa, i dalje negodujući u sebi. Ubrzo poslije, spoznao sam važnost toga savjeta. Bio sam mlad i neiskusn, a Vi ste nam, uz dužno poštovanje, ipak mogli reći što god o Gorgoni. Zapravo, možda bolje da (mislim na svu Šestoricu)... nismo znali ništa. Još samo nešto. Marijane Jevšvaru poručite da mi treba ona lava koju mi je obećao posuditi! Vidimo se u raju"... veli Martek. "Spiralnog determinističkog Kaosa"... doda Demur.

Dovidjenja do tada, uz najsrdačnije svjedobro!

Vaš Jerman (anxioso depresivum)█

## Uz radove na izložbi

## Vlado Martek

Pokunjen mozak, najveća sramota". Štošta mi prolazi kroz glavu, mahom egzistencija. Ima li lijeka proizvedenoj sramoti, nasred djetinjstva kada roditelji pokleknu mada možda i u napadačkom stavu. Ima li? Obično moć proizvede sramotu. Izlaz, koji ne može dopustiti druge izlaze, ventile ili ateriranje? Ništa ne znam o rezultatima dobrih i odličnih knjiga, valjda nekog vraga prouzroče. Zato se ne čita. Država je inkompatibilna s čitanjem. I najveći zakonski pravednik nudi/daje display; bit će riječi i gotovo, samoća razmišljanja se baca. Na ulazu u kulturno selo stoji: Nomadima zabranjeno zadržavanje. Pa oni se i neće zadržavati. Osim ako nije posrijedi i u igri jermanovski pojam traga. Većina ne vjeruje u svoje stavove

grali s matičnim medijima prelazeći, bez prethodnog dogovora, na "teren" onoga drugoga; tako je Martek izložio brojne fotografije, Jerman je fiksirom "slikao" spirale, dok je Demur uzeo "olovku u ruke" te se okrenuo tekstu. Svoj trojici zajedničko je analiziranje jezika i ideja umjetnosti: slikarstva, fotografije, poezije. Ponekad im te ideje služe kao teorijski objekti ili su medij za govor umjetnika u prvome licu, ponekad "samo" za estetiziranje svakodnevice, a uvijek za odr(a)žavanje prijateljstva.█



pa misli da treba biti upozorenje: kao je voda većma žedna u poštenoj logici srca. Ma ja ne vidim kako je gledanje rijetko i arhaično. Oči glade i kao da uštimavaju ekran, dakle to nije gledanje oka u oku službe. Dakako je srce ponos izvještaja. Kakva tužna anatomija publike. U nutri ni nekog čovjeka, čuli ste me, u nutri ni čovjeka šansa je odlučeno dijete, ono ide na svijet makar premnogi bili protiv. Od svega, duša mi je odjevena u vlastitu odjeću, nek tvornica tavori zbog mene. Vidim: ni kvalifikacija romantičara nije dostatno prezirljiva. Opet iznad cijele istine višak dobrohotnosti (pomisliti je na demurovsku kozmičnost ruke u slici).

Jedino je pitanje iz tzv. svakodnevnog uvida u poštenje. Zašto ovo pišem javno? Zašto i pitanje? Tako je jednostavnost zaokružljiva. U skladu s inercijom srednjoeuropskog podanika javno otirem riječi. Naime, ja nikad nisam živio/djelovao izvan vlasti diktatora. Sad jedan, sad drugi, sada drugo. S njima svita zlih neuspjeha i teoretika koncilijarnosti koji u nekom čudnom hijatusu stignu reći: nije vrag i tako crni... Oprati perje? Tone i tone poštenja, tone i tone romantike, silne tone iz prsta umjetnosti.

Neću istaknuti ništa,

Ponajmanje nasljeđivanje pisanja.

Ima ga, nema ga, takvo je.

Imam li tajne namjere s umjetnošću? Ili sam tek rob njenih točaka mogućnosti i uspjeha, te izvjesnih šansi i neuspjeha, sabranih na vagi srca i ekranu mozga? Pitanja ostaju uklesana u najbolji kamen. Odgovore moja duša zapravo i ne želi primiti. Takav je raspon umjetnika koji je iskoračio iz sretnog svijeta estetike i formi u sumoran svijet kritike i etike: svijet njegovih razgranatih putova u utopiju, i projekt, u lošem društvu s politikom. Svaki dan ili svaki puta prilikom rada na djelu silna je želja da se ne počne da se odmah zakratko u stihu haikua završi a uz misli koje uznose ovo: sve je ništa; tek proizvodnja, uzimanje malo skrivenog; pojavljuju se samo novi sadržaji koji okoštavaju i omagljuju svijet. Prekinimo, skratimo osjeća se strašna volja, ali ne biva baš sasvim tako rastežu se pametni rastanci, u brutalnom znanju. Po oštrici noža, smješteno na dno ali krilatog limba, gdje je nepodnošljivo od posla čišćenja i same čistoće, koja već hipostazira suprotno. Ali nema zamjene tomu pretjerivanju. Kako već rezonira ljudsko fakultativno srce i njegova snaga sad spominjem gigantomahno onog diva koji je prvi među prvima hrabrost. Oporučna nek je pomisao ovog teksta:

MA ŠTO RADILI, BUDITE HRABRI KAO UMJETNICI (grafit iz Rovinja).

1998. - 2003.█

Tehnologije transfera

## Privrženost i otuđenje



**Marina Gržinić**

Projekt Novakovićeve je kolaborativna ekološka instalacija koja unosi nemir u pamćenje i u tijelo

**Barbara Novaković, Kuća koja govori (La casa oarlante), Ljubljana 2002.**

U muzeju moderne umjetnosti u Ljubljani nazočili smo dvanaestosatnoj instalaciji Barbare Novaković naslovljenoj Kuća koja govori.

U jednoj od središnjih izložbenih prostorija muzeja čekao nas je debeli papirnati tepih; prostor je bio prekriven knjigama, stotine njih ležalo je na podu, a bile su otvorene na različitim stranicama. Na zidu prostorije projicirani su statični prizori šume, a prostor su "zauzeli" posebno trenirani golubovi, raspoređeni po policama na zidovima. Knjige su govorile doslovno, s pomoć ventilatora stranice knjiga okretale su se ili su lagano titrale stvarajući tako istinski morbidan spektakl. Mogli smo shvatiti da smo u svakodnevnom životu doslovno primatelji signala i frekvencija, koje primamo kroz oči i uši i prenosimo našim mozgovima da bi ih oni "probavili".

### Pokret stvara osjećaj

Bilo je vrlo jezovito izaći iz te pustinje znanja, iz tog mrtvog predgrađa ostataka industrije tiska; zaista tragičan spektakl. Jedinu znak života bili su golubovi, neko važni nositelji informacija, a danas samo metafore privrženosti i animaliziranog aspekta određenog, premda vrlo kratkog, ali istodobno opsesivnog pamćenja. Knjige: subjekti znanja. Knjige su nositelji znanja izjednačeni s golubovima, oboje se koristi za prijenos informacija. Ono što dobivamo jest ta nesigurna preostala fascinacija međuigrom između pustinje knjiga i određenog, definitivno našeg napuštanja knjiga i znanje.

Projekt Novakovićeve je kolaborativna ekološka instalacija koja unosi nemir u pamćenje i u tijelo. Taj pokret je rezultat zraka iz ventilatora koji prisiljava stranice knjiga da trepere. To je koreografija unutar pustinje pamćenja. Umjesto čitanja, slušamo! Ovdje je važan pokret, to je ono što generira jedini istinski osjećaj. Kao što je Giuliana Bruno ustvrdila u svojoj posljednjoj knjizi koja opisuje kulturnu povijest prostorno-vizualnih umjetnosti, fokusirajući se na predstavljanje djelovanja i mjesta, pokreta i osjećaja, pod naslovom *Atlas osjećaja: Putovanja kroz umjetnost, arhitekturu i film* (2002.): pokret proizvodi emociju! Zato jer je značenje osjećaja povijesno povezano s odlaskom, seobom, prijenosom s jednog mjesta na drugo.

Upravo zato suvremena emocija treba seobu u druge prostore. Sva tri kazališna komada koja razmatramo ovdje gotovo da su emigranti unutar mjesta koja nismo za njih stvorili, i upravo zato takav pomak proizvodi tako intenzivan osjećaj. Emigranti su uvijek bili prisiljeni kretati se, bježati, prevoditi fizičko u raznolikost načina skrivanja, preživljavanja.

### Otuđenje kože

Dio *Kuća koja govori* izveden/

"postavljen kao jedna scena" u Modernoj galeriji nazvan je *Košulja sv. Franje Asiškog. Kuća koja govori* Barbare Novaković ima, naime, tri dijela. *Košulja sv. Franje asiškog* propituje stigmom – proces koji bih radije nazvala – ostavljanje ožiljaka (po ožiljcima koje je ostavio Bog, ali vezano i uz proces zarezivanja kože kao papira, i za trenutak ću se tome vratiti), pamćenje i prijenos znanja (golubovi i knjige su nositelji informacija i određenog znanja). Drugi je dio nazvan *Sv. Lazar* (prikazan u Gradskoj galeriji) i posvećen (ponovo) privrženosti, no umjesto zastrašujućeg lica znanja, ovdje je ostavljanje ožiljaka imalo važnu ulogu! Treći dio mora se odigrati u vrlo bliskoj budućnosti.

Priča o košulji sv. Franje Asiškog i pitanje stigmati jest pitanje kako se približiti činjenici da je "Franjo živio u grijehu" i da je taj grijeh ostavljen vidljivim – zastrašujući otisak na površini njegova tjelesnoga tkiva. Instalacija Novakovićeve na kraju nas je ispunila pročišćenjem/putem oslobađanja: sljedeće jutro u 7 sati ujutro bili smo svjedoci oslobođenja golubova koji su odletjeli iz galerijskoga prostora, no ipak sam tražila dublju vezu između dva dijela koja nas može odvesti na autoreferencijalnu razinu. I za sv. Franju i za sv. Lazara pitanje suočavanja s gubom od presudne je važnosti. *Lazar* je mjesto gdje su u prošlosti gubavci bili izdvojeni, a ime takva mjesta proizlazi izravno iz susreta Lazara i gubavaca. Sam je sv. Franjo doživio snažno otkrivenje i osjetio privrženosti prema Bogu nakon što je pomirisao tijelo gubavca. Obje strane došle su do sinkroniciteta kroz susret, i to susret s kožom. I, štoviše, gubavci, kao i oni suvremeni (od oboljelih od AIDS-a, preko gubavaca iz Afrike i Azije, do svih vrsta ljudi koji boluju od kožnih bolesti) imaju kožu u slojevima; koža se skida poput ostataka papira. Koža = papir!? Da! Oboje je reartikulirano u komadu Novakovićeve kao vizualan izraz koji stapa bol s potpunim razmatranjem. Oba dijela Kuće koja govori Novakovićeve bave se frustrirajućim otuđenjem kože, viđene u komadićima, bolesne, gotovo spaljene poput papira. Koža je ovdje simbolički motor različitih izraza. Upravo zato koristim termin ostavljanje ožiljaka (proces stvaranja malih rezova na koži i na papiru) da bismo precizno imenovali tu inscenaciju ili bolje rečeno kremaciju (!) procesa performativnosti. Sv. Franjo i sv. Lazar su grješnici, a i Novakovićeve također (kakvo olakšanje!); ona pokazuje bolnu ambivalenciju prema tehnologiji i pamćenju u tom uvijek-spremnom beskrajsnom i opsesivnom autoreferencijalnom procesu!

Postoji određeno gnušanje u svemu što vidimo, ali trenutak ponovnoga susreta s pogledom nikada ne može biti ravnodušan! ▀

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

## Ususret novom aktivizmu

### Srećko Horvat

Svjesni činjenice da masa uvijek potencijalno može stvoriti novu ideologiju, "izolirani" umjetnici koji ovom izložbom postaju aktivisti ne tvore organizirani pokret nego prije svega predstavljaju individualne strategije

**HARDCORE – vers un nouvel activisme, Palais de Tokyo site de création contemporaine, od 27. veljače do 18. svibnja 2003., Pariz**



Na samom ulazu dočekuje nas američka zastava (napravljena kao da vijori i postavljena u stilu trijumfalnog "osvajanja" Mjeseca), sugerirajući da je i Palais de Tokyo osvojila velesila. No, u pozadini, iza goleme rupe u zidu nazire se nekoliko demoliranih i izgorjenih automobila, kao i žestoka glazba što dopire s video ekrana. Zastava sada poprima drukčije konotacije. Riječ je, naime, o izložbi zvučnog imena *Hardcore – ususret novom aktivizmu* koja se održava u Parizu – u Palais de Tokyo. U vrijeme raširene opsesije porastom nasilja, beskrajsne debate o zločinu i prijetnji terorizma, *Hardcore* propituje radikalnost i nasilje.

### Razotkrivanje demagogije

Naziv *hardcore* odnosi se na način na koji umjetnici ove izložbe infiltriraju realnost, smjerajući na polje trenutačnih zbivanja i šaljući novu poruku ekspresije surove istine uobličene bez preduvjeta formata masovnih medija. Otrovnost verbalne i vizualne poruke razotkriva i kažnjava političke i društvene inicijative koje vrve demagogijom. Umjetnici koji sudjeluju na ovoj izložbi vrlo često zauzimaju ekstremne pozicije, provocirajući i na taj način povećavajući polemičku moć umjetnosti i njezin odnos prema društvu i društvenim poljima moći. Riječ je o novoj vrsti aktivizma koja više "ne potječe iz razmišljanja dominantnog u pokretima šezdesetih i sedamdesetih, premda su neki umjetnici proizašli iz tog miljea." (Jérôme Sans)

Izložba je sastavljena od djela umjetnika različitih godina i nacionalnosti koji, radeći sami ili u skupini, koncentriraju svoju ekspresiju na novim

## vizualna kultura



vrstama aktivizma. To su: A.A.A. Corp (Francuska), Jota Castro (Peru), Shu Lea Cheang (SAD), Minerva Cuevas (Meksiko), Alain Declercq (Francuska), Etoy (Švicarska), Kendell Geers (Južna Afrika), Johan Grimont (Belgija), Guerrilla Girls (SAD), Clarisse Hahn (Francuska), Henrik Plenge Jakobsen (Danska), Gianni Motti (Italija), Anri Sala (Albanija), Santiago Sierra (Meksiko) i Sislej Xhafa (Kosovo).

Prije no što uđemo u glavni izložbeni prostor, u oči nam upada plakat *Del Montte – pure murder* Minerve Cuevas. Izvrćući reklamu za rajčicu koja sada jasno asocira na haašku tužiteljicu, Cuevas se ponajprije bavi društvenom nejednakošću u svim sferama, propitujući legalnost ustanova kao i onih koji ih zastupaju. Sličnim temama u svom dosadašnjom radu bavio se i Kendell Geers, koji je za vrijeme prvih južnoafričkih demokratskih izbora sudjelovao na natječaju za dizajn nove nacionalne zastave. Za razliku od ostalih sudionika on je predložio da se prostor zastave na razdoblje od pet godina treba prodati oglašivaču koji najviše ponudi. Koliko god taj prijedlog bio kontroverzan, Geers je time odaslao poruku da nacionalni simboli ne bi trebali imati primat pred uvjetima života u pojedinoj zemlji. Ako se sjetimo ekonomske situacije u Južnoj Africi, jasno je da bi novac potencijalnog oglašivača daleko više pomogao nefiktivnim stanovnicima te zemlje od identifikacije kroz fiktivne simbole – u ovom slučaju zastave.

### Etika i estetika

Ostaje, naravno, pitanje je li danas uopće moguća bilo kakva vanjsko-politička suradnja bez takvih vrsta političkih preduvjeta. Geers je kasnije, prvenstveno zbog svojih političkih uvjerenja, napustio Južnu Afriku i trenutačno živi u egzilu u New Yorku. Držeći se Wittgensteinove teze da su "etika i estetika nerazdvojne", smatra da je umjetnost u integralnoj relaciji prema društvu – ona ili odražava moralni poredak društva ili ga potkopava. Geers se posvetio potonjoj opciji, a tomu svjedoči *Masked Balls* prikazane na izložbi. Lopte prekrivene maskama nekih prominentnih ličnosti poput Busha ml. ili Berlusconija na kojima posjetitelj u skladu s vlastitim afinitetima može ispitati svoje nogometno umijeće.

Najdojmljiviji uradak na tu temu zasigurno je *Feed Back* kontroverznog francuskog umjetnika koji se za vrijeme provođenja antiterorističkog plana za osiguranje javne sigurnosti 1998. prijeverom ubacio u redove policije. Njegovim riječima, ubacio se "kao zastupnik umjetnosti"; njegova je uloga bila nadgledati one koji nadgledaju nas. Alain Declercq svojim djelom, bombom na kojoj piše American airlines, nije daleko od istine.

Na ironičan način zapravo razotkriva američke misije, uključujući i onu nedavno, "šok i strahopoštovanje" – kampanju pojačanog bombardiranja koja ima i funkciju psihološkog pritiska na nositelje iračkog režima (kako su bili izjavili dužnosnici Pentagona). Kao da rat inače nema funkciju psihološkog pritiska.

Nasuprot Declercqovu, nalazi se djelo *Everything is wrong* danskog umjetnika Henrika Plengea Jakobsena. Metu šarenih boja usred koje piše "sve je pogrešno" najbolje pojašnjava sam autor: "Socijalno-demokratski model nametnut Skandinaviji nakon Drugog svjetskog rata promijenjen je 1968., kad sam kršten, iz utopijske ideje jednakosti i društvenog blagostanja u sadašnju vlast koja promovira liberalizam u stilu Adama Smitha, kombiniran sa ksenofobijom."

### Šablone Zapada

Izložba je popraćena i velikom količinom video-materijala, od kojih bih izdvojio *Bloody Riot in Concerto* Giannia Motta (promišljanje uloge glazbe u društvenoj promjeni) i *dial H-I-S-T-O-R-Y* Johana Grimontpreza.

Svakako treba spomenuti i Anrija Salu koji je, premda se inače bavi videom, za *Hardcore* pripremio dva projekta izvan Palais de Tokyo. Jedan od njih je *No formula one no cry* koji je počeo u Birminghamu, a proširio se i na Frankfurt i Miami. Glavna namjera tog projekta je pružiti ljudima užitak slušanja glazbe za vrijeme vožnje u taksiju.

U svojim video-zapisima Anri Sala, Albanac koji živi u Francuskoj od 1996., obnavljajući memoriju svoje zemlje propituje vlastiti identitet. Pripada generaciji koja je bila svjedokom albanskog kopiranja i asimiliranja kapitalističkoj šablone Zapada. U *Intervisti* prikazuje vlastitu majku, 20 godina nakon što je 1977. sudjelovala u komunističkom pokretu mladih. U *Nocturnes* bivšeg UN-ova "promatrača" na Balkanu koji se, igrajući Playstation, rasterećuje strašnih ubojstava koje je počinio.

Našoj publici znan je Sislej Xhafa, koji je u sklopu Manifeste 3 imao performans na željezničkoj postaji u Ljubljani (ondje je gestama i glasom burzovnog mešetara najavljivao dolaske i odlaske vlakova. Bio je i odjeven u stilu poduzetnika s Wall Streeta). Rad Sisleja Xhafa koncentriran je na transformacije prouzrokovane pokretima i migracijama koje dolaze s Juga i Istoka, mijenjajući Zapad.

### Aktivističke skupine

Osim samostalnih umjetnika, ussret novom aktivizmu okrenule su se i skupine umjetnika kao što su A.A.A. Corp. koji sa svojom *Raffinerie* postavljaju pitanje legalnog i ilegalnog statusa umjetnosti, Guerrilla Girls on Tour, etoy.CORPORATION i Ocean Earth. Guerrilla Girls imaju 13 aktivnih članica

(neke od njih bile su i u originalnim Guerrilla Girls iz 1985). Svaka nosi ime neke mrtve umjetnice ("kako bi održale njihov duh i rad na životu"), a u javnosti se pojavljuju ispod maski gorila skrivajući tako vlastiti identitet. Zbog svojih "radikalnih" stavova doživjele su i prijetnje smrću (za vrijeme sezone u Iowi), a u New Yorku na Tony protestu 2000. policija im je prijetila uhićenjem ako ne skinu svoje maske. Njihov filmski i kazališni komitet oblijepio je 1996. kazališta i kina provokativnim porukama o manjku prilika za žene u filmu i kazalištu. Nakon obljepijavanja kazališta Roundabout u New Yorku zbog nepostojanja ženskih kazališnih komada, to je kazalište u sljedeću sezonu uvelo dva. Guerrilla Girls trenutačno rade na *The Guerrilla Girls Show*, muzičkoj i fizičkoj povijesti žena (*herstory*, kako one to zovu) u povijesti kazališta koja će se baviti i sadašnjim diskriminativnim trendovima i seksističkim odnosima u



## U vrijeme raširene opsesije porastom nasilja, beskrajne debate o zločinu i prijetnji terorizma, izložba *Hardcore* propituje radikalnost i nasilje

lokalnim kazalištima diljem svijeta.

Svoj udio na izložbi, najviše kroz online reprezentaciju, imala je i skupina etoy. Skupina etoy "koristi korporativne strukture da bi povećala kulturnu vrijednost. Dramatični problemi globalizacije ne mogu se riješiti isključivo odbacivanjem globalnog tržišta, ekonomske razmjene ili multinacionalnih korporacija. Stoga se etoy usredotočuje na vrijednosti koje pokreću tvrtke, kulturu, pojedince i politiku." Tako etoy.SHAREHOLDERS investiraju vrijeme, znanje i ideje, a etoy.OPERATIONS se bavi ukrštavanjem vrijednosti zabave, kulture i ekonomije. Jedan od najpoznatijih proizvoda etoy.CORPORATION je TOYWAR. TOYWAR.com uspješno je mobilizirao zajednicu Interneta (među njima i stotine novinara) u borbi protiv nakane eToy Inc. (jedne od najvećih tvrtki na Internetu) da preuzme etoy.com. Etoy danas ima oko 300 stalnih etoy.SHAREHOLDERS i oko 1400 registriranih TOYWAR investitora.

Još jedna skupina umjetnika koja izlaže u Palais de Tokyo su Ocean Earth "koji uslijed trenutačnih globalnih turbulencija posredstvom kojih povijest postaje likvidna, nastoje ideje umjetnosti 20. stoljeća preobraziti u stvarnu svjetsku silu 21. stoljeća". "Zamislite reperkusije ako bi naša američka vlada, umjesto baveći se Sadamom Huseinom, promovirala pan-zaljevski plan ekološko-hidrološkog razvitka koji će koristiti tehnologije obnovljive energije, temeljene na rezultatima testiranja u Meksiku i zaljevu Kalifornije." Osim ekološkog

aktivizma, njihov rad sugerira arbitranost mnogih postojećih granica u svijetu. Pritom upozoravaju da način na koji Irak/Saudijska Arabija/Iran/Kuvajt i NY/NJ/Connecticut/Pennsylvania formiraju zajedničko geopolitičko područje nije slučajnost.

### Individualne strategije

Svjesni činjenice da masa uvijek potencijalno može stvoriti novu ideologiju, "izolirani" umjetnici koji ovom izložbom postaju aktivisti, ne tvore organizirani pokret već prije svega predstavljaju individualne strategije. Svaki na svoj način koriste umjetnost kao oruđe, dakle u suprotnosti s kontemplacijskim "pasivizmom" larpurlartizma, za subverziju i infiltriranje alternativnog i kritičkog pogleda na ekonomsku i političku situaciju realnosti. "Za njih umjetnost više nije obično kreiranje forme ili efekta nego akt činjenice realnosti, hiperbola praznine koju ostavljaju mediji, društvo i politika", kaže Jérôme Sans.

Zastava s likom Sadama Huseina samo je jedan od načina na koji se ovi umjetnici uključuju i u aktualna zbivanja. Dakako, na nama je, što je i cilj svake umjetnosti, da se ili složimo ili ne složimo s njima, ali i da nas potaknu na razmišljanje. Građanske inicijative poput "Dosta je ratova" ili "Hrana, a ne oružje" samo su dokaz da nove vrste aktivizma u Hrvatskoj još nisu došle u naše galerije. Pitanje je li riječ o potpunoj neosvijestjenosti ili jednostavno o zastarjeloj fantaziji da umjetnici mogu živjeti u bjelokosnoj kuli još ostaje. ■



foto: Srećko Horvat

# Kritika ciničkog *humanizma*

## Dejan Kršić

Taj predsjednik-filozof nudi nam ideju da u ratu u Iraku još nije počinjeno dovoljno zlodjela, nije ubijeno i obogaljeno dovoljno civila, žena, djece i staraca da bi on proglasio da je "došlo vrijeme za vraćanje donacija"

**Q**ratu u Iraku već je teško reći nešto novo, što drugi, mnogo pametniji i u materiju upućeniji autori, oдавно nisu rekli. No, uz ta velika, svjetsko-historijska zbivanja, postoje i one male, lokalne reakcije, kao i reakcije na te reakcije, a njihovu važnost ne smijemo previdjeti.

Jedna od takvih reakcija na odluku Bushove vlade da pokrene vojnu akciju bez odobrenja međunarodnih institucija, je i odluka zagrebačkog Multimedijalnog instituta da prekine ugovor kojim im je od američke vladine agencije USAID, a posredstvom Academy for Educational Development (AED), u dvogodišnjem razdoblju dodijeljena donacija od 100.000 dolara za rad na razvoju civilnog sektora u Hrvatskoj.

## Vraćanje 100.000 dolara

Odluka MI2 nije neproblematična: mnogi aktivisti smatraju da takvo odbijanje donacije neće nimalo utjecati na globalnu politiku te da bi se, što je važnije, tim iznosom nešto dobro moglo napraviti na lokalnoj razini, a postoji i realna opasnost da se takav čin protumači u nacionalnom ključu i iskoristi za bujanje antiameričkog raspoloženja. U svakom slučaju, tim povodom mogle bi se pokrenuti veoma potrebne diskusije o načinima financiranja civilnog sektora, radu stranih fondacija, implicitnim ili eksplicitnim političkim pritiscima kao i upletanju donatora u rad organizacija kojima dodjeljuju novac, ali i o stupnju svijesti i politiziranosti domaće civilne i NGO-scene, međusobne povezanosti, solidarnosti, itd. Već ranije se USAID otvoreno miješao u odlučivanje na domaćoj civilnoj sceni, naročito u razdoblju prošle predizborne kampanje, organizacije koje se nisu slagale s njihovim pristupom brzo su marginalizirane, ukinuta im je financijska podrška i tako su ubrzo nestale sa scene; financiranje Zelene akcije bilo je uvjetovano šutnjom o genetski modificiranoj hrani, a kad na to nisu htjeli pristati ukinuta im je donacija i tad se nitko nije zbog toga naročito bunio, solidarizirao, itd.

No iza odluke MI2 stoji jaka činjenica čija se težina mjeri brojkom od 100.000 dolara! Čak i oni cinici koji omalovažavajući tu odluku *upućeno* tvrde da je MI2 mogao odbiti tih 100.000 dolara jer ih s drugih strana čeka nekih drugih 100.000 dolara, ne mogu poreći da je 200.000 dolara mnogo više od 100.000! Ali neke od reakcija i primjedbi na tu odluku su problematičnije od drugih, a najproble-

matičnija, kako zbog samog sadržaja tako i zbog položaja osobe koja primjedbe iznosi, je ona aktualnog predsjednika HHO-a, osobe koja se još smatra filozofom, Žarka Puhovskog.

## Žrtve na kapaljku

Prvo je u jednom dnevnom listu Puhovski ustvrdio da "još nije došlo vrijeme za vraćanje donacija", postavljajući se tako u poziciju NGO patrijarha koji jedini ima moć i pravo da čitavoj civilnoj sceni određuje kada je "došlo vrijeme"! A da je doista došlo vrijeme da se Puhovski *makne* s bilo kakve funkcije na civilnoj sceni i u organizaciji koja se bori za zaštitu ljudskih prava, uvjerali smo se nekoliko dana kasnije kad je u intervjuu u povodu desete godišnjice HHO-a, na istu temu kao razloge protiv vraćanja donacija vladinim agencijama SAD-a nabrajao: "Prvo, to je novac američkih poreznih obveznika, od kojih mnogi imaju antiratna uvjerenja. Drugo, pojavljuje se perverzno moralizirajući stav da bi udruge trebale biti moralni aktivisti u ime čitavog društva. Treće, to je za sada manje žrtava nego što je ubijeno civila u Jugoslaviji tijekom NATO-ova bombardiranja, u Somaliji ili u prvom Zaljevskom ratu. Sada nije gore nego za vrijeme tate Busha ili Clintona, a nisam čuo da je itko ikoga pitao (...) zašto je tada uzimao novac. Takvo je poimanje morala naprosto iščašeno."

Puhovski je svoje gluposti doista primjereno rangirao. Američki porezni obveznici ni na koji način ne mogu odlučivati o trošenju tog *svog* novca, kao što ni hrvatski porezni obveznici ništa nisu mogli učiniti kad su se njihovim novcem financirali rat u susjednoj državi, jedna paradržavna tvorevina i njezine vojne snage ili građevinske tvrtke. Nitko ne tvrdi da udruge moraju biti "moralni aktivisti u ime čitavog društva", jer i same udruge ne pretendiraju da predstavljaju cjelinu društva, ali ako one – barem one na šarolikoj civilnoj sceni koje se bave širenjem sloboda, zaštitom ljudskih prava itd. – nisu i "moralni aktivisti", a što su onda? Cinični *profesionalci* poput Puhovskog? Njegovo trućanje o moralu služi samo da prikrije prave političke uloge: očuvanje i učvršćenje pozicija moći na civilnoj/NGO-sceni. Gotovo u istom dahu u kojem govori o tome da Hrvatsku karakterizira "visok stupanj socijalne neosjetljivosti na povrede ljudskih prava", taj predsjednik-filozof nudi nam ideju da u ratu u Iraku još nije počinjeno *dovoljno* zlodjela, nije ubijeno i obogaljeno *dovoljno* civila, žena, djece i staraca da bi on proglasio da je "došlo vrijeme za vraćanje donacija"! Kakvo je to mjerenje zločina na kapaljku? Ako takvo poimanje zaštite ljudskih prava nije ne samo moralno iščašeno nego i politički kriminalno, onda doista ne znam što jest?

A izjednačavati Clintona i Busha je političko sljepilo, uostalom veoma slično onome kakvo su pokazali neki antiratni demonstranti kad na protestima nose verziju američke zastave u kojoj su zvjezdice zamijenjene mrtvačkim glavama, a crvene trake imenima država u kojima je SAD intervenirao, ne uspostavljaju-



jući nikakvu razliku između Koreje i Vijetnama, Kosova i Iraka.

## Imunitet od zločina

Ako bi neki apstraktni pacifizam – *vo-dite ljubav a ne rat, dajmo šansu miru* – ili njegova naivna liberalna verzija – *neka sami Iraci odlučuju o Sadamovoj sudbini* – bio jedini pokretač iza odluke MI2 o vraćanju donacije američkoj vladinoj agenciji USAID, onda bi to doista bilo naivno. Stoga je važan upravo globalni politički kontekst.

Prvi Zaljevski rat označio je početak Novog svjetskog poretka. Danas Bush mlađi samo nastavlja politiku svoga oca, a 11. rujna, terorizam, Sadamova strahovlada i oružje masovnog uništenja, tek su predtekst rata kojim se definira kakvu će političku ulogu Sjedinjene Države igrati u ovom globaliziranom stoljeću i kako.

Mjeseci američke vanjske politike prije napada na Irak bili su obilježeni odbijanjem prihvaćanja Međunarodnog kaznenog suda i zahtjevima upućenim drugim državama da potpišu sporazum kojim bi se obvezale da američke državljanke neće izručivati Međunarodnom kaznenom sudu ako budu optuženi za ratne zločine. Ako te akcije izgledaju kao igre američke konzervativne politike za očuvanje privilegiranog položaja jedine velesile, ipak je potrebno naglasiti kako je riječ o sastavnom dijelu i opscenom naličju *humanizma* suvremene američke vojne doktrine o ratu bez (vlastitih) žrtava koju je kao nekadašnji vojskovođa Georgea Busha starijeg inaugurirao sadašnji ministar vanjskih poslova, ex-potpredsjednik medijskog giganta AOL-Time Warner, Colin Powell.

Amerikanci svoje odbijanje MKS-a pravdaju strahom od *politizacije* tog suda i brane tvrdnjom da nije u redu da američki vojnici koji u međunarodnim operacijama stavljaju svoj život na kocku za druge i umjesto drugih (npr. Evropljana), riskiraju još i međunarodnu kaznenu odgovornost. No, sama ideologija američke upotrebe oružane sile već isključuje ideju "stavljanja života naših vojnika na kocku". Po toj doktrini bi sudionici "slobodoljubivih vojnih intervencija, pokrenutih u ime demokracije i humanizma, zaštite ljudskih prava i humanitarnih razloga", znali da u vojnu akciju idu ne samo uz maksimalne garancije da neće poginuti nego i uz imunitet od mogućeg progona za ratne zločine.



## Nitko ne može nevin ratovati

Bushevo izmicanje nije puko reaktivno – strah od mogućnosti da se na udaru međunarodnog prava nađe američka politika – ono je sam dio politike koja unaprijed računa s masovnim žrtvovanjem neprijateljskih civila. Da bi se ublažio užas te činjenice izmišljen je novi izraz, to su sada *kolateralne žrtve*, baš kao što su u ratu u Bosni masovna ubojstva, silovanja i slični zločini ublažavani pojmom *etničko čišćenje*.

Ako se rat s jedne strane potpuno tehnologizira kad se vodi sofisticiranim, hi-tech oružjima i oruđima, on se u istoj mjeri s druge strane mora maksimalno dehumanizirati. U situaciji kad se ciljeve želi pogoditi maksimalno brzo, s najveće moguće udaljenosti, prije nego što neprijatelj i dozna da je meta napada i eventualno dobije priliku da uzvрати, naprosto nije moguće uvijek zadovoljavajuće provjeriti je li svaki cilj koji se gađa doista npr. kolona neprijateljskih vozila ili neka lokalna svadbena povorka. U takvu tipu ratovanja takve su *kolateralne žrtve* – civili, savezničke snage ili čak vlastite jedinice (stradale od tzv. *friendly fire*) – nužno već uračunate (što se u realizaciji samog rata potvrdilo činjenicom da je prvih dana daleko više savezničkih vojnika poginulo od djelovanja vlastitih snaga nego od iračkih neprijatelja).

Ako je rat tako tehnologiziran i depersonaliziran, doista, kako tu može biti riječi o bilo kakvoj individualnoj krivičnoj odgovornosti vojnika? Odgovornost je isključivo zapovjedna, politička, ili da parafraziram Saint-Justa – nitko danas ne može nevin ratovati.

Oni koji smatraju da Busheva odluka tretira Amerikance kao nadljude i uspostavlja dvostruke standarde zaboravljaju da su takvi dvostruki standardi u samom temelju koncepta *rata bez žrtava i nelegalnih boraca*, činjenice da se neprijateljskim zarobljenicima kao *teroristima* ne priznaje status ratnih zarobljenika koje štite međunarodne konvencije, da je demokratskoj velesili dopušteno zatvaranje osumnjičenih za veze s terorističkim organizacijama bez ikakvih dokaza, podizanja optužnica, prava na pravnu pomoć..., dakle sve ono što je u slučaju drugih zemalja pokazatelj njihova nedemokratskog totalitarnog karaktera...

## Svjesni građani globalnog imperija

Podjela na one koji su pokriveni zaštitnim kišobranom ljudskih prava i onih isključenih iz tog zaštitnog pokrova, nalazi tu svoju logičnu inverziju – podjelu na one koji imaju pravo da budu izvan dosega međunarodnog pravnog poretka (američki vojnici) i svih ostalih koji za svoja (zlo)djela mogu, moraju i trebaju biti kažnjeni...

Događajima oko rata u Iraku odlučuje se o budućnosti međunarodne zajednice, funkcioniranju međunarodnih organizacija, pisanih i nepisanih pravila ponašanja. Utoliko, svi mi, pa tako i civilne, nevladine organizacije i udruge, imaju o tome što reći i moraju djelovati. Nije stvar samo u načelnom moraliziranju o "prljavom novcu", nego o tome da se danas, u uvjetima globalnog, imperijalnog poretka, moramo subjektivizirati. Ukoliko je jedan od političkih zahtjeva da ako američki predsjednik želi samostalno odlučivati o stvarima koje se tiču svih nas, koje nas izravno pogađaju (financijski, kulturno, ekološki ili direktno bombama), onda i mi želimo sudjelovati u procesu izbora predsjednika SAD-a, onda je prvi korak na tom putu političke globalizacije da se doista i počnemo ponašati kao svjesni i odgovorni građani globalnog imperija. ▣

**krv za naftu**



Njemačka  
**Književnici protiv  
rata**

# Rat je lijep

## Boris Beck

Ovaj rat ne želi biti mainstream, nego avangarda: američki ministar obrane Rumsfeld lijepo je najavio da će ovaj rat biti kao nijedan prije

Marinetti je rat bio lijep jer je ujedinjavao pucnjavu, topovsku paljbu, primirja, mirise i smradove u simfoniju; Karlheinz Stockhausenu je uništenje njujorških nebodera bilo najveći zamislivi umjetnički rad, performans u kojem su tisuće ljudi prešle na onaj svijet. "U usporedbi s tim, mi smo kompozitori ništa", rekao je Stockhausen.

## Zeleni zatvorski prozor

Milijuni onih kojima je rat ružan nisu ga uspjeli spriječiti – ovih drugih je više. Sve je lijepo u vezi s ratom, kaže zgrožena Lella Costa u *Stanca guerra*: oznake na uniformama, zastava što vijori na vjetru, vatre koje paraju noćno nebo, eksplozije bombi, mladići koji jurišaju u bitku, general koji izgleda kao Bog svemogućí, pjesme onih koji pogibaju idućeg dana, zadnja pisma osuđenika na smrt, zgodan rođak koji se doma vraća ranjen, depresivan normalan život potom, novine koje kliču pobjedi, poljupci u mraku dok se čuje štektanje mitraljeza, fotografije omrznutog neprijatelja, imena bitaka... Rat je jednostavno lijep, kaže ona, i previše ozbiljna stvar da bi se prepustila vojnicima (ovo posljednje navod je Tallyranda za kojega su njegovi kolege kanonici rekli da je na ovome svijetu zaslužio sramotu, a na onome prokletstvo).

Ima i lijepih zatvora. R. L. Chacon dokazuje u knjizi *Zašto sam gradio ćelije u Barceloni* kako je mutan tip Alfonso Laurencic, Francuz austrougarskog porijekla i dvostruki špijun, 1938. godine za republikance napravio barem nekoliko avangardističkih samica. Ti su umjetnički objekti bili veliki dva kvadratna metra; na podu su cigle oblikovale geometrijski uzorak; krevet je bio nakošen za dvadeset stupnjeva; jedan je zid bio zaobljen, na drugom su bili nacrtani apstraktni oblici: kvadrati, spirale i linije što su tvorili razne optičke varke. Noću bi se palio crveni reflektor pod kojim bi apstrakcije počele pulsirati, danju bi jedino svjetlo dolazilo kroz maleni zeleni prozor povećavajući melankoliju i žalost utamničnika.

"Ako biste bili unutra par dana, pretpostavljam da biste poludjeli", kaže povjesničar Cesar Vidal. Martin Ingles je i bio, a doživljaj je opisao 1940. godine u knjizi *U šakama SIM-a*. Šest je dana proveo unutra ne mogavši niti sjesti niti leći, samo je zurio u šare na zidovima – sve dok nije zapao u delirij: "Pokreti linija i kocke što su stršale odjednom su postale tako stvarni da sam se poželio baciti u zid i šakama jedne zaustaviti, a druge dohvatiti." Takve su ćelije navodno imali i u Valenciji, a u Murciji su falangiste mučili tako da su ih prisiljavali gledati Dalijeve i Buñuelova *Andaluzijskog psa* (humaniji postupak od puštanja Wagnera Vijetnamcima).

## Mučenje umjetnošću

Da uživate u estetizaciji rata ne treba vam Leni Riefenstahl, dosta vam je televizijski prijenos iračkog sukoba i njegovi oduševljeni komentatori. U bilo kojih pola sata sigurno ćete čuti izraze kao što su fantastična brzina, sag projektila, zadivljujuća demonstracija, spektakularne akcije, tehnološki savršene slike i slične krasote. Simfonija prijenosa uživo usklađuje voditelje, stručnjake i izvjestitelje s terena; nevidljive bombardere, pametne rakete i glupe ministre informiranja; vojnike koji peru čarape, petogodišnjeg dječaka kojemu teče krv iz nosa i ušiju, tenkove u pustinjskoj oluji. Ovaj rat ne želi biti mainstream, nego avangarda: američki ministar obrane Rumsfeld lijepo je najavio da će ovaj rat biti kao nijedan prije. Uživajte u dosad neviđenim prizorima jurećih kolona dugih 200 kilometara, predstave osvajanja Basre ili performansa zauzimanja bagdadskog aerodroma. Možda ne izostane i bis: irački bojni otrovi i američka atomska bomba.

Meni bi bio ljepši *Juriš konjice* Marinettijeva futurističkog istomišljenika Umberta Boccionija, ali ne bi Hitleru – bio je jedan siguran da je samo židovska urota mogla natjerati muzeje da kupuju slike što prikazuju tijela u raspadanju, kretene i grbave idiote, a slikaju ih ljudi što "vide livade plavima, nebesa zelenima, a oblake sumporno žutima". Izvrsno se dosjetio John Rockwell kada je u tekstu *Mučenje i moć estetike* zamislio da Hitler nije skončao u bunkeru nego su ga saveznici zarobili i bacili u zatvor. Ne običan: "Ćelija bi mu bila distorzirana, poput slika Kleea i Kandinskog, a na zidovima bi bili geometrijski uzorci koji bi mu izazivali mučninu."

Marinetti je 1915. godine oduševljeno pohrlio sudjelovati u jedinoj svjetskoj higijeni; ustanovio je ljudsku dominaciju nad plinskim maskama, užasavajućim megafonima, bacačima plamena; tenkovi su mu omogućili da započne sanjanu metalizaciju tijela. Saborski zastupnik Ljubo Česić Rojs mobilizira bataljunčić dobrovoljaca da se pridruži Americancima u pustinji – no dok se ta amaterska družina skupi, festival profesionalaca mogao bi i završiti.

## Mala kuća užasa

Stockhausenova publika bila je zgrožena njegovim izjavama i bojkotirala mu je koncerte pa je otkazao turneju – bili su spremni otrpjeti njegove plinkove i plonkove, ali za oduševljavanje ratom previše su fini. Ferić je na sajmu knjiga u Leipzigu svjedočio pronalasku američke bombe iz onog rata: bombe padaju s neba i izviru iz zemlje. Marinetti se izvukao iz Prve svjetske higijene, ali Umberto Boccioni i Antonio Sant'Elia umrli su od te ljepote. Ta ljepota i danas ubija – tisuću mrtvih Iračana u sumpornim oblacima oko bagdadskog aerodroma. Pedro G. Romero napravio je u Barceloni repliku apstraktne ćelije i pokazao je na izložbi. Kustos Miguel Pedrazo promatrao je publiku kako na-

gađa je li to bauhausovska sauna ili mondrianovski labirint: "Kad bi čuli što je to zapravo bilo, samo bi zinuli."

Možda rat može biti nužan, možda smo u takvu i sudjelovali, možda takva gledamo na CNN-u, ali ne bi smio biti lijep. Dezertiram zato iz njegove ljepote, izlazim iz gledališta tog spektakla; istodobno se prijavljujem na doživotni zatvor u slici Vasilija Kandinskog.



Njemačka

Književnici protiv

rata

Njemački autori na sastanku Njemačkoga udruženja književnika u gradu Wolfenbüttelu protestom šutnje osudili su "suludi rat protiv međunarodnoga prava" te odali počast žrtvama rata i žestoko kritizirali ratnu retoriku Georgea W. Busha. Ujedno će ovih dana članovi Udruženja objaviti rezoluciju protiv Iračkoga rata, izjavio je Fred Breinersdorfer, predsjednik Udruženja književnika, inače autor kriminalističkih romana. Breinersdorfer je također kritizirao propagandističku retoriku američke vlade te dodao kako predsjednik Bush i njegovi političari govoreći o sebi neprestano koriste pozitivne pojmove, kako ne govore o "ratu", nego o "kampanji" i kako je realizam zamijenio ljubazni zanos. Njemačko udruženje književnika osnovali su 1969. godine, među ostalim, Heinrich Böll i Martin Walser, a danas ono broji oko četiri tisuće autora i prevoditelja i uživa ugled jednog od najvećih književnih udruženja u Europi. (G.-A.U.)



# Vijetnamske pogibelji, imperijalistički snovi

## Nataša Govedić

S velikim sam naporom pratila načine na koje CNN izvještava o Iraku, osjećajući se i obespravljeno i povrijeđeno, ljudski degradirano manjkom bilo poštovanja, bilo suosjećanja prema žrtvama ratne agresije

Ako ste vidjeli jedan CNN rat, vidjeli ste ih sve. Po čemu se oblaci tamnog dima i pustinja prepuna teškog naoružanja u Zaljevskom ratu razlikuju od prizora najnovijeg razaranja Iraka? Ni po čemu. Ljudska smrt u pravilu se ne prikazuje u medijima, kao ni ljudska bol, baš kao što do javnosti neće doprijeti ni svjedočanstva mirovnih aktivista ili opseg iračke humanitarne katastrofe – to su perspektive koje bi mogle zabrinuti i američke patriote i borce, a cilj medijske propagande u ratno vrijeme, kako znamo i iz Domovinskog rata, jest lagati kako je “sve pod kontrolom”. Koliko je sve pod kontrolom tragično potvrđuje profesionalna nesposobnost američke vojske, koja je svojim megalomanski grandioznim naoružanjem već uspjela oboriti helikopter vlastitih saveznika (Britanaca), ali ne i zauzdati irački otpor.

### Plamene atrakcije

U CNN-ovoj retorici militarne agresije, najcjedeniji su i dalje spektakularni snimci gradova u plamenu te zgrada do temelja srušenih sa zemljom – u skladu s američkom propagandom brzinskog vojnog napredovanja, to jest maksimalnog uništenja i ljudskih života i okoliša. Jasno da ekološka pitanja UOPĆE ne dolaze do gledatelja prestižnih američkih TV kuća: tko bi se brinuo o zračenjima štetnima po vojnike, civile, pa i čak biosferu čitavog svijeta, kad je iskreno uvjerenje većine Amerikanaca kako s Arapima ili Europljanima faktički ne dijele isti planet. S druge strane, ekologija kao medijska tema otpada već i zbog činjenice genocida nad iračkim stanovništvom, vođenog pod zastavom lova na Sadama Huseina: čak i američki reporteri svjesni su onoga što prešućuju, a u tom cenzuriranom sadržaju šutnja o ubijenim civilima svakako ima prednost pred šutnjom o kontaminiranom okolišu. Gusti crni dim i prateći požar na CNN-u redovito su uokvireni ljupkim propagandnim podnaslovima, tipa “Rat napreduje”, a bespriekorno našminkane spikerice u elegantnim ciklama kostimima o njemu govore kao da je u pitanju transport vojnog materijala od jednog do drugog skladišta: nijedna ne pokazuje emocije, nijedna ne pokazuje zabrinutost. *War as Usual*. No, čak i CNN ovih dana emitira starije snimke Bushovih govora u kojima američki predsjednik tvrdi kako će rat završiti i prije no što je počeo, da bi ih kontrastirali aktualnijim snimkama istog predsjednika, koji sad već izjavljuje da je “pred nama vjerojatno dugačak put do mira”. Hladnoća,



Između dvije, informacijama i emocijama krajnje reducirane novinarske crtice o “slučajnoj” pogibelji još jednog ratnog izvijestitelja, gledatelji CNN-a mogu vidjeti i da najnovija KIA doslovce prelijeće preko provalija na cesti, uslijed čega se ratna i ekonomska propaganda stapaju u savršeni sraz tehnicističke demagogije

licemjere i tvrdoća Bushova konstantno lagano nacerenog lica kao da novinarima upravo odgovara na pitanja vezana za banalnu kompjutorsku igricu prigrupnog naslova *Rat protiv terorizma*, dostatni su da osjetim gotovo neizdrživu mučninu. Tim težu što sam svjesnija da je George W. Bush samo performativna maskotica korporativne, republikanske Amerike, za koju jedna stotina tisuća mrtvih više ili manje u ovom ili onom ratu ne predstavlja nikakav problem. CNN-ovi reporteri s mjesta ubijanja javljaju se u redovitim razmacima i uvjeravaju nas da su Iraci trebali (*Also sprach Bush*) Amerikance dočekati raširenih ruku, ali sada, začudo, ne pokazuju naklonosti “prijateljskoj okupaciji”. Između dvije, informacijama i emocijama krajnje reducirane novinarske crtice o “slučajnoj” pogibelji još jednog ratnog izvijestitelja, gledatelji CNN-a mogu vidjeti i da najnovija KIA doslovce prelijeće preko provalija na cesti, uslijed čega se ratna i ekonomska propaganda stapaju u savršeni sraz tehnicističke demagogije. Tenk i automobil, karoserijom o karoseriju, stupaju prema kupcima potencijalne iračke nafte. Uistinu, bez tržišta goriva i pripadajućih tvornica automobila ne bi bilo ni *Pustinjskih oluja*, dakle savršeno je prikladno rat i reklame emitirati u istom dahu, na istoj TV mreži, za isti novac.

### Političko i medijsko nasilje

Razine i vrste nasilja upotrijebljenih da bi se rat odvijao mimo svih zakonskih ili čak racionalno argumentiranih prepreka (svjetska javnost ni UN još nisu dobili NIKAKVE dokaze da Sadam doista predstavlja globalnu militarnu prijetnju) prisutne su čak i u britanskom progresivnom tisku tipa *Guardian*, gdje nas tajnik

britanskih vanjskih poslova Jack Straw uvjerava kako bi bilo vrlo teško dobiti Prvi i Drugi svjetski rat da su ga 24 sata na dan pratili televizijski izvijestitelji, odnosno poziva novinare da zavežu gubice kad su u pitanju teme povrede ljudskih prava u Iraku. Tabloid *Sun* samo je površno vulgarniji, objavivši slike iranske dječice ubijene iračkim oružjem prije petnaest godina, tijekom iransko-iračkog sukoba, dakako kao dokaz da sada smrt “zaslužuju” iračka dječica. Američke novine, kao na primjer *Washington Post*, USA helikoptere za masovno ubijanje (AH-64 Apache) prezentiraju sofisticiranim fotografijama u boji te kvazipoetičnog natpisa: *Dvulja ptica*. Ratnohuškačka agresivnost koja obilježava američko novinarstvo od početka američko-iračkog rata usporediva je jedino s fikcionalnom groteskom *Dr. Strangelove* Stanleyja Kubricka, u kojoj je gotovo nemoguće odrediti kojem je generalu vještije amputiran dio mozga zadužen za misaone i smislene procese. Pa dok je generalska homocidnost još koliko-toliko objašnjiva i samim drilom njihove monstruoze profesije, što reći o novinarskoj etici i odgovornosti, primjerice o Walteru Rodgersu, postarijem CNN-ovu reporteru, koji s pjenom na ustima izjavljuje: *Čim čuju naše avione iznad glave, Iraci se boje pomoliti glave iz skloništa!* Kak’ je taj Rodgers vel’ka faca: ponosan na strah i smrt koju siju avioni njegove države!

Iznimku općoj tehnicističkoj bezdušnosti medijskog izvještavanja čine francuski i njemački TV i novinski mediji, mahom distancirano sarkastični prema Bushovu ratnom neuspjehu da velikim vojnim strojevima nabrzinu smlavi malu naftnu državicu, ali očito je da su Amerikanci imuni na antiratne proteste

Europljana. Slika, hvala nadnacionalnom Bogu/Boginji, naravno nikada nije sasvim crno-bijela: dvanaest tisuća američkih pjesnika napisalo je i Bijeloj kući adresiralo antiratne pjesme, no CNN dana 2. travnja 2003. godine izvještava kako 70% Amerikanaca i dalje *podržava* rat u Iraku. *Zašto? Zato što su državni mediji “dobro” odradili svoj posao: kao i obično kada se priprema ratna psihoza, uvjerali su gledatelje kako je Bog osobno na strani američke vojske, kako Novi Sotona nosi ime Sadama Huseina, kako pregovaračke i mirovne misije nemaju nikakve šanse pred mitskim neprijateljima te kako nije važno ako pritom nastrada iračko civilno stanovništvo. To smo već vidjeli: Ameri će jednim avionom bacati bombe, a drugim humanitarnu pomoć. Poput svih nasilnika, jednom rukom udaraju i ubijaju, a drugom mole za oprost. Najžalosnije je što se američko-iračkom ratu do posljednjeg trenutka pokušalo suprotstaviti mnogo nevladinih udruga i mirovnih organizacija diljem svijeta, ali njihovi politički argumenti zasad nisu imali dostatnog utjecaja. Kako bi rekao jedan filozofski protivnik pacifizma ili pobornik “obrambenog rata” Cheney C. Ryan: *Problem pacifista u tome je što ne žele stvoriti nužnu distancu između sebe i drugog čovjeka, distancu koja omogućuje ubijanje neprijatelja*. Problem militarista, s druge strane, mogli bismo replicirati, u tome je što izmišljaju opravdanja za neopravdivo: ubojstvo drugog ljudskog bića. U tome im danas svesrdno pomažu mediji, političke stranke, ekonomski lobiji.*

Život američkog vojnika u tom smislu nije ništa dragocjeniji od života iračkoga građanina: obojica su politički prisiljena staviti živote na kocku ili ih čak izgubiti. Ako nas suvremena psihologija uči kako empatija nije urođeni, nego stečeni te dapače naučeni način osjećanja i razmišljanja, krajnje je vrijeme da osnujemo osnovne i srednje škole nenasilja, Akademije suosjećanja, poslijediplomske studije sveljudskih prava. Inače ćemo se i sami ubrzo naći u poziciji američkog ili iračkog vojnika. Bit ćemo anonimni izvišitelj i anonimna žrtva političkog nasilja.

### Možemo li to gledati?

Ja ne mogu gledati CNN. Nekoliko sam dana za potrebe ovog teksta s velikim naporom pratila načine na koje ova TV kuća izvještava o Iraku, osjećajući se i obespravljeno i povrijeđeno, ljudski degradirano manjkom bilo poštovanja, bilo suosjećanja prema žrtvama ratne agresije. Pitanje je samo kako doista odbiti sudjelovanje u medijskoj pornografiji ili ekstazi militarističkog tehnicizma: ako ne znamo što se događa, oduzimamo si temeljna prava građanske informiranosti. Ironija je još veća sjetimo li se da je CNN zamišljen kao globalno egalitarna TV postaja, a ne kao propagandna podružnica vojno najmoćnije svjetske sile. Ušminkaniji, pristraniji i argumentacijski plići no ikada, CNN danas očito živi na američkim dolarima (a i tu je na strahovitim financijskim gubicima, zbog čega ga je nedavno napustio i sam osnivač Ted Turner). Što ne znači da informacije o iračkom ratu, baš kao i one o vijetnamskom, neće naći puta do javnosti. HOĆE. Jedino se neće služiti *pokvarenim telefonom* ocalog, kredibiliteta lišenog, medijskog imperija. ■

## krv za naftu

## Spektakl ili zločin

Katarina Luketić

O čemu govorimo kada govorimo o ratu

Petnaesti dan rata, slike iz Iraka u petnaestoj minuti Dnevnika. Ni prilog Tihomira Ladišića iz okolice Basre ne može u medijskom natjecanju preteći Rojsove eskapade u Saboru. Tri dana kasnije, "saveznici" su osvojili bagdaski aerodrom; ovaj put vijest o tome seli se u treću minutu. Od nje ipak su važniji sporovi oko Krškog. Devetnaesti dan rata, sve više izvora tvrdi da su američki tenkovi u središtu glavnoga grada; ni to nije dovoljno za prvu vijest Dnevnika. U dnevnim novinama Irak pak zauzima sve češće 6. ili 7. stranicu; uglavnom brojke – ispaljeno, poginulo, pogodeno, osvojeno...; broj raketa, broj borbenih letova, broj oklopnih vozila, broj stradalih civila, iznos sredstava koje je odobrio Kongres... Ili pak vojna terminologija i analize – strategija, oružje, dometi, projektili... Izvori manje-više američki. Izvještaji također uglavnom s jedne strane; i to često *live* iz tenkova savezničkih jedinica. Sljubljanje vojnika i novinara, tvrdi Pentagon, omogućeno je kako bismo *mi* dobili objektivnu sliku ratnih operacija.

U komentarima rata hrvatski analitičari izražavaju uglavnom *strahopoštovanje* pred vojnom strategijom saveznika, *čuđenje* da se Iraci ipak brane ili pak *šok* pred činjenicom da je zbog rata odbacila turistička predsezona. Ima i onih koji cijelu stvar s iračkim ratom ne smatraju za nas posebno važnom. Autoriteti – među ostalima, admiral Domazet Lošo koji priča o uspjesima "saveznika", poduzetnik Nadan Vidošević o ekonomskim posljedicama te tucet bivših i sadašnjih obavještajaca. Josip Vrhovec pak aktualni rat tumači kroz prizmu svojih susreta sa Sadamom iz vremena SFRJ-ota (spomenuta trojica u *Meridijanu* HTV-a), a Slaven Leticica izjavljuje da rat nije posebno važan za hrvatske građane, nakon čega odmah prelazi na ono važnije, tj. na sebe i *skandaloznu* činjenicu kako je njegov nasljednik u teniskom savezu za iste stvari potrošio više novca nego on (u emisiji *Meta* TV Nove)... Usput se navode agencijske vijesti o demonstracijama u svijetu, bojkotu američkih proizvoda, reakcijama europskih medija i političara... Zapravo, kao začini Bushevoj medijskoj kuhinji. Na kraju dolaze i tvrdnje kako će hrvatske tvrtke Ina, INGRA, Končar... sudjelovati u obnovi Iraka, pa ćemo tako – *ima pravde* – naplatiti štetu od turizma i obnoviti moral nacije donekle uzdrman prijetnjama lokalnog bossa Rossina.

## Smrt je negdje drugdje

Sve u svemu, građani Hrvatske mogu odahnuti – rat se događa drugima. Upada se na tuđi teritorij, gađaju se tuđe tržnice, ginu tuđa, anonimna djeca..., a savjest olakšavaju i činjenice da je riječ o diktatorskom režimu koji je pogubio, protjerao ili mučio stotine tisuća ljudi te islamu, dakle – kako je to već u *krv i tlo* nacije injektirala Tuđmanova propaganda – agresivnoj, fundamentalističkoj,



heretičkoj... vjeri. Uz to, napad Amerike formalno smo osudili i stali na stranu međunarodnog prava, istina nakon duljeg amaterskog pikuljanja s vanjskom politikom i više na inicijativu predsjednika nego premijera; no, ipak..., dalje se nemamo zašto preispitivati.

Ne tvrdim da viđenje rata u Iraku i u drugim zemljama Europe nije slično; da se i tamo većina komentara ne odnosi gotovo isključivo na vojni i eventualno ekonomski aspekt rata, što proizlazi iz svekolike fascinacije novim naoružanjem i apsolutnom moći velikih kooperacija te iz bogate kolonijalne tradicije shvaćanja *Orijenta* ili Istoka... Da se i u drugim zemljama malo raspravlja o stvarnim uzrocima i posljedicama ratnih sukoba, o onome što će doći nakon završetka rata u Iraku, a što se ne odnosi samo na odobrena sredstva za obnovu, imena tvrtki koje će zaradivati na onome što su "saveznici" srušili te nagađanja tko će iz iračke opozicije ili emigracije postati omiljena Busheva marioneta narednih godina. Ne sumnjam, naime, da i tamo anglo-američki izvori kroje u potpunosti sliku rata i da se njihove manipulacije – kao, primjerice, to da su Britanci već prvi dan rata ušli u Basru ili pak da su s osvajanjem bagdaskog aerodroma osvojili i petomilijunski grad – također objavljuju kao vjerodostojne činjenice s terena. Način na koji se u Hrvatskoj prate vojne operacije i prevladavajući javni diskurs o ovome ratu, vjerojatno su tek paradigma, istina jasnije izražena, takva stanja.

## Tomahawku, ljubavi moja

Naime, većinom svi su izvještaji i komentari – bilo da relativiziraju Bushev napad, bilo da ga otvoreno osuđuju – u osnovi izašli ispod kabanice američkoga medijskog izvještavanja, rođeni iz pjene prevladavajuće zapadnjačkih diskursa o nužnosti ratu, fanatizmu islama, opravdanosti intervencije na Istoku, navodno humanitarnih i oslobađajućih misija koje su stoljećima poduzimali zapadni imperiji... Pa čak i kada uopće nisu mišljeni kao podrška aktualnoj osvajačkoj politici SAD-a, oni mahom preuzimaju retoriku i vizualne modele CNN-a i drugih medija, prema kojima se u osnovi rat tretira kao spektakl i najzbuđljivije virtualno orgijanje u čijim se perverzijama može tajno uživati u kućnim naslonjačima, a novinari kao mega zvijezde koje redovito u prilogima s terena u krupnom planu prepričavaju ono što se događa iza njihovih leđa. Simulacija simulacije je potpuna. Istina, u tom imitiranju CNN-ovske montaže rata i CNN-ovskoga *garda* izvjestitelja, u Hrvatskoj je ostalo još toliko razuma da se ne objavljuju romantične snimke savezničkih vojnika za zalaska sunca nad pustinjom ili pak pamflet u *Božjem poslanju* Amerikanaca da spašavaju svijet, kao što se to svakodnevno čini na toj postaji ili pak u *Timeu* i drugim novinama.

Nadalje, u većini izvještaja i komentara, podjednako hrvatskih i inozemnih autora, redovito se analiziraju samo vojna snaga i karakteristike novog naoružanja – dometi, tone eksploziva, kemijski

Ponavljanje "savezničke" retorike i mentalnih obrazaca *novog poretka*, kakvo je na djelu svjesno ili po inerciji u dobrom dijelu hrvatskih medija, čini nas, ako ne *suodgovornim*, onda svakako sve daljim od mogućnosti da razumijemo ovaj rat

sastojci..., pa se tako, primjerice, kao normalne i općerazumljive koriste sintagme kao *pametne bombe*, *prijateljska vatra*, *tomahawk*, dok istodobno, primjerice, o razlici šijita i sunita, specifičnom položaju Kurda, povijesti američkih interesnih igara oko Iraka itsl. – koji su, treba li reći, neusporedivo važniji za razumijevanje stanja – jedva da ima spomena. Militarizam i opijenost suvremenim naoružanjem je tolika da više i nije važno u koju je svrhu cijela ta mašinerija smrti pokrenuta, kakve će političke promjene ona donijeti, kakvo će društvo nakon te intervencije nastati, koja će zemlja postati sljedeći vojni poligon za dresiranje marinaca, što će se dugoročno događati s idejama države, nacije, identiteta... kada jedan rat može biti pokrenut zbog interesa pojedinih korporacija...



## Mantra za Busheve sljedbenike

Tome treba pridodati i raznorazne dokumentarce kojima se navodno objašnjava/opravdava "saveznička" intervencija, i to redom u produkciji BBC-ja, CNN-a..., kao što je, primjerice, onaj o američkom vojnom asortimanu u kojemu se riječi ponosa i slave bivših i sadašnjih stratega Pentagona montiraju sa SF kadrovima ubojitih letjelica iznad pustinje u spektakularnoj, spotovskoj režiji (prikazan u nastavcima na TV Novi). Ili pak dokumentarci o *životu običnih ljudi* u Saudijskoj Arabiji, Kuvajtu, Iranu, sjevernom Iraku... koje su na proputovanju do fronte snimili ratni izvjestitelji, a koji onda, navodno, antropološki vjerno ocrtavaju svakodnevicu cijeloga naroda (primjerice, onaj o mučenjima u zatvorima Saudijske Arabije na HRT-u). Pritom nije važno što sve zemlje Bliskog istoka nisu iste; što su stupanj otvorenosti prema Zapadu, rigoroznost vjerskih zakona, ostvarenje ljudskih prava, položaj žena itd. u njima vrlo različiti; što nečiju kulturu, tradiciju, svjetonazor... nije moguće svesti na jednu figuru, jednu sudbinu, jednu mjeru. Zapadni novinar, makar i pripadao antibushevskoj alijansi, redovito je uvjeren kako mu je dano da u nekoliko dana prodre u *tajne Orijenta*; kako će mu poći za rukom – baš zato što je zapadni, nepristrani, nadpromatrač – u zrcu prošine otkriti sva čuda Aladinova svijeta.

Uz to, prostor koji se u hrvatskim tiskananim medijima daje za objašnjavanje, odnosno relativiziranje i svojevrsno



prিতajeno opravdavanje američke akcije, veličinom daleko premašuje onaj otvoren protivnicima Busheve politike. Tako su *Jutarnji list* i *Globus*, osim što su u savezničke tenkove smjestili i svojega izvjestitelja, posljednjih mjeseci objavili niz intervju s (pro)američkom birokracijom, vojnicima ili analitičarima, među kojima one s Lawrenceom Rossinom, Peterom Gallbraithom, Janet Bogue (zamjenicom pomoćnika američkog državnog tajnika za zemlje Europe i Azije), Andyjem MacNabom (autorom knjige o Zaljevskom ratu *Bravo Two Zero*), dok je teren pripremljen tekstovima Henryja Kissingera objavljenima neposredno prije početka rata.

Takav medijski tretman *Bushevih sljedbenika* i podržavanje vojno-obavještajnog, ekonomsko-korporacijskoga ili pak kvazietnološkoga diskursa znače i pristajanje uz službenu američku politiku. Politiku moći, imperijalne ekspanzije (čiji je kolonizatorski obrazac sličan kao u 19. stoljeću – udaljena zemlja koju treba osvojiti zbog prirodnih bogatstava, a uz propagiranje mirovotvornih, prosvjetiteljskih i humanitarnih pobuda) i "novog križarstva" (upravo je Bush tako nazvao svoje vojnike što jasno pokazuje koliko on nema pojma o tome što križari znače za ljude na Bliskom istoku). Zapravo, ponavljanje "savezničke" retorike i mentalnih obrazaca *novog poretka*, kakvo je na djelu svjesno ili po inerciji u dobrom dijelu hrvatskih medija, čini nas, ako ne *suodgovornim*, onda svakako sve daljim od mogućnosti da razumijemo ovaj rat. ■

## Sjedinjene Američke Države

## We Want Peace!

Američki rock-pjevač Lenny Kravitz zajedno s iračkim pop-pjevačem Kadimom Al Sahirom snimio je protestnu pjesmu protiv Iračkoga rata pod naslovom *We Want Peace*. Pjesma je objavljena na web-stranici američke organizacije Rock the Vote. Kravitz i Al Sahir svojim suradnjom slijede primjer američkih glazbenika poput Beastie Boysa, Johna Mellencampa, Zacha de la Roche i R.E.M.-a koji su proteklih dana i tjedana na Internetu objavili pjesme protiv rata. Glazbenici su odabrali objavljivanje na Internetu kako bi izbjegli uplašene ili pretjerano patriotske radio postaje i preprodavače. U Engleskoj su Mick Jones, nekadašnji gitarist grupe The Clash, i Tony James iz Sigue Sigue Sputnika snimili pjesmu *Why Do Men Fight?* i objavili je na web-stranici neovisnoga izdavača Poptones. Kravitz i iračka pop zvijezda Al Sahir, pjesmu, arapskih ritmova i mješavine zvuka koji je tipičan za Kravitz, snimili su krajem ožujka u Miamiu. Na snimanju su također sudjelovali jedan palestinski gitarist i jedan libanonski bubnjar. Lanny Kravitz je izjavio kako se pjesma ne odnosi samo na rat u Iraku, nego i na "ulogu nas ljudi u svijetu i održanje slobode i mira", a moguće ju je skinuti s Interneta na adresi [www.rockthevote.org](http://www.rockthevote.org). (G.-A.U.) ■



## Howard Zinn

## Ne u naše ime

U knjizi *Terorizam i rat* Zinn kritički preispituje najaktualnije političke i socijalne probleme suvremenog svijeta: globalizaciju i militarizaciju, kapitalizam i profit, ratna razaranja i stradanja civila, terorizam i žrtve, politiku i sudstvo, demokraciju i građanska prava, medijske manipulacije i aroganciju vlasti. On razmatra s kakvim se strepnjama i neizvjesnostima suočavamo nakon 11. rujna i što se sve krije iza parola *Rat protiv terorizma*, *Jedinstvo nacije*, *Pravedni rat*, istodobno žestoko kritizirajući militantne režime, osobito američku vanjsku politiku (jučer Afganistan, danas Irak, a sutra?).

**Sjedinjene Države imaju dugu povijest proturatnog aktivizma i pacifizma.**

– To je duga povijest, ali nije uvijek pobjednička. U tim proturatnim pokretima vrlo rijetko je uspjela u tome da ima neki učinak na tvorce rata, ali mi smo doista imali unutarnje pokrete protiv rata, počevši od Američke revolucije do danas. Bilo je u američkoj vojsci pobuna protiv časnika kojima su se suprotstavljali vojnici razočarani ratom i klasnom prirodom rata – s vlastitom bijedom i luksuznim tretmanom časnika.

Kad se dogodio Meksički rat, od 1846. do 1848., vidjeli ste također dezertere u vojsci Sjedinjenih Država. Mnogi ljudi koji su bili u vojsci u Meksičkom ratu bili su skorašnji useljenici. Bila je cijela regimenta irskih useljenika u Meksičkom ratu. Tek što su ušli u rat, mnogi od ovih vojnika, vidjevši grozne napade i pustošenja, bili su razočarani...

Građanski rat bio je znatno kompleksniji, jer je to bio rat protiv ropstva i rat za utemeljenje dominacije industrijskog i financijskog interesa Sjevera, ujedinjavanjem zemlje u protibatno tržište. Tako rat s moralnim elementom ukidanja ropstva, istodobno nije bio rat koji je sva radnička klasa mogla poduprijeti, jer je odbijala njegov klasni karakter. Bogataš je mogao izbjeći rat ako plati tri stotine dolara. To je postalo uzrok nereda unutar vojnih krugova, koji su se dogodili u New Yorku i u nekoliko ostalih gradova 1863., što se smatra jednom od najvećih unutarnjih pobuna u američkoj povijesti. (...)

**U Prvom svjetskom ratu proturatni pokret je sve više rastao.**

– Da, u Prvom svjetskom ratu bio je veoma jak pokret protiv rata. Usprkos vladinim mjerama gušenja pokreta, čak smo u Drugom svjetskom ratu

nailazili na ljude koji su govorili protiv rata. Kao što je bilo u Građanskom, i Drugi svjetski rat imao je moralni element kojega je bilo teško izlučiti iz krajnjih motiva ljudi koji su pripremali rat. Dakako, htjeli smo poraziti Hitlera i fašizam. Svjedoci smo ubijanja Židova i ostalih, kao i agresije na druge zemlje. Međutim, sve je pomiješano s nečim manje plemenitim po želji zapadnih sila koje su same bile ekspanzionističke i brutalne, stvarajući kolonije diljem svijeta – zadržavajući Japan i Njemačku izvan prostora svijeta koji su one htjele nadzirati. Neki ljudi u SAD-u, doduše manjina, shvatili su to i pružili su otpor ratu... Oko šest tisuća Amerikanaca dospjelo je u zatvor jer su se odbijali boriti u Drugom svjetskom ratu.

Drugi svjetski rat još se slavi kao "dobar rat" po američkom shvaćanju. Ipak, postoje mučna sjećanja: bombardiranje Hiroshime i Nagasakija, saznanja da smo uzrokovali možda sto tisuća nesreća bombardiranjem Drezdena te činjenica da smo se angažirali u nemilosrdnom bombardiranju civilnog stanovništva. To je bio "dobar rat" koji je završio a da u svijetu nije uklonio rasizam, tiraniju ili agresiju. Hitler, Japan i Mussolini poraženi su, ali smo dobili dvije super-sile koje se bore za prevlast nad raznim dijelovima svijeta – obje naoružane nuklearnim oružjem.

### Sablasti Vijetnama

Rekao sam da se rijetko dogodilo da je neki proturatni pokret imao ikakav učinak na američku politiku, ali Vijetnam je bio izuzetak. Rat je u Vijetnamu trajao dosta dugo tako da su Amerikanci mogli shvatiti obmane vlade i počeli su stjecati znanje o grozotama počinjenim vijetnamskom narodu. Mnogi američki vojnici okrenuli su se protiv rata i osnovali organizacije poput Vijetnamski veterani protiv rata. Prema tome, dok je 1966. oko dvije trećine američkog naroda podržalo rat, 1969. godine, naprotiv, oko dvije trećine se suprotstavilo ratu. To je veoma dramatičan zaokret. Prvi put jedan proturatni pokret postao je moćan u tolikoj mjeri da je imao utjecaj na vladinu politiku. (...)

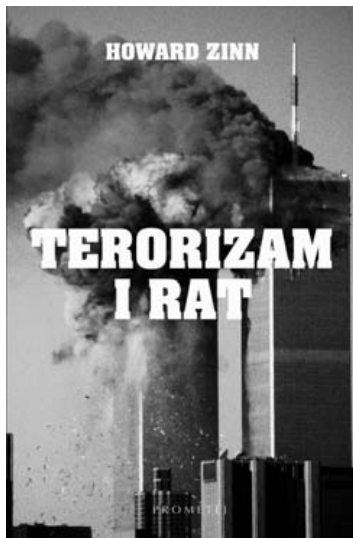
Očito da je vlada naučila nešto o ratu. Naučila je da, ako se sprema voditi rat, mora brzo završiti, prije nego se razvije jedan pokret.

**Određeni broj ljudi nagadao je kako se Busheva administracija pokušala osloboditi Vijetnamskog sindroma u ovom ratu, dajući veće**

### Anthony Arnove

Zarez objavljuje odlomak iz knjige *Terorizam i rat* koja uskoro izlazi u nakladničkoj kući Prometej iz Zagreba u prijevodu Ante A. Ujevića

Najvažnije što ljudi trebaju znati o politici jest da nije odlučna stvar tko sjedi u Bijeloj kući, nego tko sjedi na ulicama, u kafićima, salonima vlade, tvornicama; tko protestira, zauzima urede i demonstrira. To su stvari koje odlučuju o tome što će se dogoditi



**zakonske ovlasti militarizmu Sjedinjenih Država.**

– Vijetnamski sindrom je vrlo zanimljiv fenomen. Po svojoj prilici se on odnosi na činjenicu da smo se dugo borili u Vijetnamskom ratu koji se sve više i više pretvarao u nepopularan rat koji američki narod konačno nije podržao. Kao rezultat svega, američka vlada morala se sramno povući, ali očito s čvrstom odlukom da se ovaj poraz više ne ponovi, ili da ostane kao znak slabosti američke vladavine. Tako je shvaćanje Vijetnamskog sindroma postalo nešto o čemu se priča svašta, strah od angažiranja u ratu koji američki narod ne bi podržao.

Mislim da sablast Vijetnama još postoji. Amerikanci su općenito neskloni odlasku u rat, sve dok predsjednik ne uđe u akciju, a zatim i mediji, stvarajući ozračje u kojemu se rat čini opravdan. *The New York Times* objavio je jedan članak u kojemu se postavlja pitanje namjeravaju li Sjedinjene Države u Afganistanu stvoriti "drugi Vijetnam". I *The Times* je objavio veoma zanimljivo pismo jednog bivšeg dužnosnika u američkom veleposlanstvu u Vijetnamu, u vezi s objavom vlade SAD-a o slanju više "savjetnika" u Afganistan. Pita je: "Jesmo li sada u opasnosti od iste vrste smicalice sve dok ne budemo imali drugi šesteroznamenasti broj borbenih trupa koje istražuju špije Afganistana – s možda jednako žalosnim posljedicama?" (...)

### Ne damo krv za naftu!

Neposredno nakon Vijetnamskog rata, vlada Sjedinjenih Država započela je pokušaj eliminiranja Vijetnamskog sindroma, to jest, pokušaj da ponovno ratove učini prihvatljivima, kao što su bili nakon Drugog svjetskog rata. Za mnoge ljude rat nije više prihvatljiv i vlada mora učiniti nešto što bi ponovno rat učinilo prihvatljivim.

**Zapravo, još iste godine kad je završio rat u Vijetnamu,**

**Sjedinjene Države poduzele su vojne akcije s namjerom da ojačaju ponos svoje moći. Jedna od prvih prigoda bila je afera Mayaguez, mali, sada već zaboravljeni incident u američkoj povijesti. Pri kraju Vijetnamskog rata, u svibnju 1975. godine, Kambodža je zadržala američki trgovački brod Mayaguez, s posadom. Ovdje se radilo o tome da je jedna mala Kambodža zadržavala američki trgovački brod. Kambodžanska vlada tvrdila je da je brod bio u njihovim vodama i da prema tome ima potpuno pravo zadržati ga. Amerika je neposredno ušla u akciju, premda nije bilo nikakvih dokaza da su Kambodžanci maltretirali posadu.**

...Mahnito su bombardirali jedan mali otok, Tang Island, misleći pogrešno da su tamo mornari. Netko bi mogao pitati: "Zašto hoćete bombardirati otok ako mislite da su tamo mornari?" Dok su se mornari Sjedinjenih Država iskrcavali na otok, mornari s broda Mayaguez bili su upravo na putu oslobođenja. Kambodžanska vlada je već bila oslobodila mornare, a Amerikanci su upali na Tang Island gdje je u invaziji poginulo više od četrdeset Amerikanaca. Taj posve glupi način vojne intervencije bio je pokrenut samo da se pokaže kako su Sjedinjene Države još jake, da zastraše malu Kambodžu, dajući do znanja da su velika sila.

Imali smo više pokušaja oslobođenja od Vijetnamskog sindroma, primjerice, kad je predsjednik Reagan, u prvim godinama svoga vladanja, napao Grenadu. Opet jedna smiješna stvar. Odaberete neko posve malo mjesto da možete sasvim pouzdano dominirati kako biste pokazali koliko ste snažni. Tako smo napali Grenadu koristeći se svim mogućim smicalicama i isprlikama koje su se pokazale pogrešnima.

Zaljevski rat bio je ozbiljniji pokušaj oslobođenja od Vijetnamskog sindroma. Za razliku od afera Mayaguez ili invazije na Grenadu, Zaljevski rat bio je u punom smislu pravi

## krv za naftu

vojni napad. Vlada je poduzela velike napore da pruži siguran dokaz da to nije isto kao rat u Vijetnamu, koji je doveo do antiratnog pokreta. Premda je Irak stvarno bio slabiji od treće-rzredne vojne sile, Sjedinjene Države su u promidžbenoj kampanji uveličavale vojnu snagu Iraka, prikazujući Sadama Huseina kao uistinu silnog neprijatelja i, ako porazimo Irak, učinili smo nešto značajno. I Busheva administracija pobri-nula se da se putem tiska ne vidi što se događa, jer su bili zastrašeni činjenicom, za vrijeme Vijetnamskog rata, kada se u tisku počelo izvještavati o počinjenim zverstvima. Potom su odlučili da ovaj rat moramo završiti brzo i nakon jedne zračne i kratke kopnene akcije snage Iraka su poražene pa su Sjedinjene Države proglasile pobjedu.

Zapravo, odmah nakon što je SAD pobijedio Irak, Bush se obratio putem radija, kazavši: "Sablast Vijetnama pokopana je zauvijek u pustinski pijesak Arapskog poluotoka." Prekrasna predsjednikova pjesnička izjava. Vijetnamski sindrom vjerojatno je time pokopan, a to znači da će američki narod prihvatiti ovaj rat. Mislim da u tome ima nešto istine. Američki narod doista je podržao Zaljevski rat. Godine 1991. Vijetnamski rat bio je već petnaest godina iza nas i američki narod općenito je povjerovao propagandi kako smo išli u rat radi spašavanja Kuvajta.

Međutim, mi doista nismo razmišljali o stvarnim problemima koji stoje iza američkog rata protiv Iraka. Nismo mislili što se skriva iza tobožnjih simpatija za Kuvajt. Nismo mislili o nafti. Kad se davalo legitimno ovlaštenje predsjedniku Bushu da ide u Irak, za vrijeme rasprave u Senatu, neki mladići na balkonu su skandirali: "Ne damo krv za naftu!" Naravno da su nakon toga odmah bili maknuti iz Senatskog doma. Američki narod nije imao ni na kraj pameti da je nafta osnovni uzrok rata.

### Moć otpora

Dakako da je američki narod uglavnom vjerovao vladinim argumentima o potrebi djelovanja protiv tiranina Sadama Huseina i zato je Bush imao osnove za izjavu da je Vijetnamski sindrom pokopan. Ali mislim da to nije potpuno točno. U američkom narodu još žive sjećanja na Vijetnam koja se ne mogu zanemariti. Bilo gdje se mi angažirali u ratu, uvijek se postavlja pitanje: "Hoće li ovo biti drugi Vijetnam?"

Narod se trgnuo i zbog svega

što se događalo u Vijetnamu i zbog toga smo imali veliki proturatni pokret... Nemojte misliti da će oni s pomoću anketa ispitivanja javnog mnijenja ili vijesti koje najavljuju, uvijek imati svoj put kojim će zaglupiti ljude.

### Koliko je važno da Bush pobijedi?

– Najvažnije što ljudi treba-ju znati o politici jest da nije odlučna stvar tko sjedi u Bijeloj kući, nego tko sjedi na ulicama, u kafićima, u salonima vlade, u tvornicama; tko protestira, tko zauzima urede i demonstrira. To su stvari koje odlučuju o tome što će se dogoditi.

Odluka Vrhovnog suda u "slučaju Brown" protiv Odbora za školovanje, kojom je srušio "odvojenost ali jednaku doktrin-u" škola, gdje se provodi rasna segregacija, donesena je za vrijeme Eisenhowerove administracije. To je došlo zajedno s republikanskim imenovanjem predsjednika Vrhovnog suda i sa združivanjem republikanaca i demokrata na Vrhovnom sudu. A zašto se to dogodilo? Je li to bio nagli bljesak koji je prosvijetlio mozgove članova Vrhovnog suda? Jesu li oni doista odjednom shvatili: "Bože, pogrešno smo tumačili 14. amandman?" Ne. Jedini razlog da se ovo dogodilo 1954. jest što se svijet oko Vrhovnog suda promijenio. (...)

Crnci su se suprotstavljali segregaciji u mnogim mjestima na Jugu i riskirali su za to svoje živote. Velečasni Joseph DeLaine u okrugu Clarendon, u Južnoj Karolini, pobjegao je iz grada jer se suprotstavljao segregaciji u školi. Njegova je crkva spaljena, a on je proglašen bjeguncem pravde. Bilo je to tipično. Ljudi su prolazili kroz pakao i ovakve stvari su se događale po cijeloj zemlji. Tako ni Brownov slučaj, kao ni ostali slučajevi, ne bi dospjeli pred Vrhovni sud da nije bilo ovih pojava otpora.

Drugim riječima, postoje razni pritisci – unutarnji i vanjski – koji djeluju na Vrhovni sud i na vladu. To nije jednostavno stvar sudaca koji su se izolirali od svijeta, sjedeći u svojim sudnicama, iščitavali ustav dok im nešto ne postane jasnim. Njihov se duh bistri svim onim što se vrti u svijetu oko njih.

### Često djelujete optimističnije od ostalih pisaca na ljevici.

– Jeste li optimist ili pesimist ovisi o tome kako sagledavate neke stvari. Živimo u vrlo složenom društvu. Tisuće i tisuće slika kreće se pred vama s televizije i iz medija. Od svih slika koje se pojave u novinama, najviše vidite slike "važnih" ljudi.

U novinama najčešće čitate o tome što je jučer rekao predsjednik, državni tajnik ili sekretar za obranu itd. Ako usporedite ono što kažu vladini dužnosnici s onim što su rekli obični ljudi, vidjet ćete da je između toga golemo praznina. Prema tome, ako prihvatite ozbiljno ove slike s televizije i ono što pročitate u novinama i uzmete to kao nešto što predstavlja naše društvo, to je ono što vas obeshrabruje. Budući da slušate ono što stvarno potvrđuje *status quo*, ne čujete znakove onoga što se tome suprotstavljaju.

Postoji tisuću stvari koje se neprestano događaju, a o koji-



ma ne izvještava vodeći tisak i ne prenosi ih većina medija. Postoji evidencija o golemoj količini energije u gradovima i gradićima širom cijele naše zemlje – energije ljudi koji rade plemenite stvari i od velike su pomoći drugim ljudima. Ima tisuće organizacija u ovoj zemlji koje rade na problemima poput rasne jednakosti, prava žena, zaštite okoliša i antimilitarizma. Međutim, njihov rad se ne vidi na televiziji.

### Angažiranje u građanskom neposluhu

*Bush govori kao da je rat najzaslužniji za to što je ovaj narod u ovoj zemlji došao do slobode i proširenja svojih prava.*

– Rat je uvijek umanjivao našu slobodu. Kad se naša sloboda proširila, to nije bio rezultat rata ili nečega što je vlada učinila nego rezultat onoga što su učinili građani. Najbolji test za to je povijest crnaca u SAD-u, povijest ropstva i segregacije. Nije vlada bila ta koja je inicirala pokret protiv ropstva, nego bijeli i crni abolicionisti. Nije vlada inicirala bitku protiv rasne segregacije pedesetih i šezdesetih, nego pokret naroda na Jugu. Nije vlada dala narodu slobodu da radi osam sati dnevno umjesto dvanaest sati. To su učinili sami radnici koji su se organizirali u sindikate, štrajkali, sukobljavali se s policijom. Vlada je bila na drugoj strani. Vlada je uvijek podržavala poslodavce i korporacije.

Sloboda radnika, sloboda crnaca, uvijek je ovisila o borbi samog naroda protiv vlade. Gledamo li na to povijesno, doista ne možemo ovisiti o vladi da bismo ostvarili svoje slobode. Moramo ovisiti o organiziranju naših vlastitih napora.

Druga lekcija ove povijesti upućuje na iskustvo da se nikada ne treba oslanjati na legalna prava. Nikada nemojte misliti da se možete pozvati na neki legalni statut ili ustav i reći: "Pogledaj, to što tamo piše to

mi pripada". Jer, štogod statuti kažu i štogod ustav kaže, onaj tko ima vlast u određenoj situaciji, odredit će imate li stvarna prava ili prava na papiru. To je veoma uobičajena situacija u našem društvu. Ljudi se bore da dobiju svoja legalna prava, oni stječu svoja legalna prava na papiru. Zatim u igru ulaze stvarnost moći i bogatstva i ona legalna prava ne znače mnogo. Morate se boriti da ta prava ostvarite.

### Volite navoditi pitanje Ignazia Silonesa iz njegove novele Fontamara, pitanje koje sada postavljaju mnogi ljudi: "Što nam je činiti?"

– Da, *Che fare?* je bilo pitanje koje su postavili pobunjeni talijanski seljaci u Siloneovoj noveli. Mislim da jednu stvar možemo odmah učiniti, a to je da stvorimo vezu s radnicima i da podupremo radnička prava gdje god je to moguće. U svako vrijeme širom zemlje, ljudi su angažirani u borbi za rad i u štrajkovima, koji se ne objavljuju u tisku – primjerice, štrajk medicinskih sestara u bolnicama, štrajk učitelja. Vrlo često, ti se problemi smatraju sporednima... Ali ja mislim da je veoma važno razvijati ideju solidarnosti, solidarnosti zajednice, da je bilo kakva akcija za ekonomsku pravdu, koja se može proširiti i postati interes cijele zajednice, od presudne važnosti. Trebamo povezivati ove probleme, priti-ske na radnike, recesiju, ublažavanje poreza korporacijama, napade na građanske slobode i ratove koji se vode u naše ime, a s našim dolarima koje dobivaju porezima.

Imamo mnogo toga što treba učiniti... Možemo se angažirati u građanskom neposluhu, u štrajkovima i bojkotima. Možemo činiti sve što je činjeno i u drugim razdobljima američke povijesti kad je bilo nužno izgraditi jedan nacionalni pokret i reći vladi: "Ne, vi nećete govoriti u naše ime. Vi to ne činite za nas. Vi to ne činite u naše ime."

### I što smo postigli?

*Busheva popularnost je danas skoro 90 posto. To je bio slučaj kod Busha starijeg na kraju Zaljevskog rata, ali njegova popularnost brzo je pala pa je izgubio predsjedničke izbore u borbi s Clintonom 1991. godine.*

– Vidjeli smo slične promjene javnog mnijenja u svim ratovima u kojima smo sudjelovali od Drugog svjetskog rata. U Vijetnamskom ratu zaista smo vidjeli apsolutnu promjenu javnog mnijenja poput plime i oseke. U slučaju ratova koji su uslijedili – naročito u Grenadi, Panami, Zaljevu – bila je to početna reakcija da se "podrži predsjednik" i da se "podrže trupe". Ali ta se reakcija promijenila čim je početna ratna histerija splasnula, a ljudi su došli sebi i počeli opažati što se oko njih događa i shvaćati da ništa nije postignuto, osim što su ubijani nedužni ljudi.

Početna podrška invaziji u Panami 1989. godine temeljena je na maglovitom stavu da su pošli u potjeru za Manuelom Noriegom jer je on bio osumnjičen za trgovinu drogom. Slično je to i u slučaju Osama bin Laden kao jedne osobe odgovorne za terorizam. Uzeli su u fokus jednu osobu radije nego da u žarištu pažnje imaju veći problem, jer je širi problem očito nerješiv metodama kojima se služi vlada, dok za mali problem uvijek ima neke nade da će se određeni cilj postići traganjem za Noriegom. Naravno, oni su ga pronašli, zatvorili, a trgovina drogom se nastavila, štoviše, i povećala.

Prema tome, očekujem da će doći do određenog opadanja takve podrške Bushu, ali ne znam kako će se brzo smanjivati sve to što je postignuto paradiranjem u medijima i preko Busheve administracije. Mislim da ćemo imati priliku vidjeti kako će ljudi početi odbacivati te umjetno oblikovane uzvišene izjave američkih snaga i njihovih tvrdnji o pobjedi, čim ljudi počnu malo bolje sagledavati stvari oko sebe i kad se upitaju: "Što smo mi to postigli?"

Mislim da će zabašurena priča o tisućama nesreća u Afganistanu doći na vidjelo. Ove istine će konačno izbity, usprkos tome što vlada i glavni mediji nadziru informacije. U Sjedinjenim Državama ponegdje postoje skrivene informacije, ali im treba vremena da dopru do javnosti. Ipak, smatram da će biti ponovno ocijenjena moralna strana ovoga problema. Ljudi će odvagnuti činjenicu da stvarno nismo postigli svoje ciljeve – čak ni ograničene ciljeve koje je vlada najavila – ali je opustošila Afganistan. Kad se napravi moralna procjena, mislim da ćemo vidjeti postupnu eroziju podrške administraciji... ▀

*S engleskoga preveo Ante A. Ujevici*

### Sjedinjene Američke Države

### Poets Against the War

**K**rajem siječnja u Sam Hamill pozvao je američke pisce na stvaranje pokreta pod nazivom *Poets Against the War* (*Pjesnici protiv rata*), nalik na onaj koji se zalagao za prekid rata u Vijetnamu. Zamolio je književnike da napišu pjesmu i objave je na web-stranici pokreta *Poets Against the War* kako bi dignuli svoj glas protiv rata. Odziv je bio nevjerojatno velik, pa je napisano i objavljeno više od 1300 pjesama uključujući radove autora kao što su Adrienne Rich, W. S. Merwin, Galway Kinnell, Robert Bly, Marilyn Hacker, Grace Schulman, Shirley Kaufman, Wanda Coleman, Yusef Komunyakaa, Katha Pollitt, Hayden Carruth, Jane Hirshfield, Tess Gallagher, Sandra Cisneros i Rita Dove. *Poets Against the War* najbolje će radove objaviti krajem travnja u antologiji pod istoimenim nazivom. Američki književnici antologiju smatraju najboljim glasom protiv rata, a, osim toga, ona slavi dugu tradiciju američkih pisaca i umjetnika koji su u oporbi. (G.-A.U.) ▀

Howard Zinn predaje povijest i suvremenu politiku na Bostonskom sveučilištu. Autor je klasičnoga djela *Povijest naroda Sjedinjenih Država* i još dvadesetak knjiga. Dobitnik je nagrade *The Lannan Foundation Literary Award for Nonfiction* za publicistiku i nagrade *Eugene V. Debs* za stvaralaštvo i političku aktivnost. U suradnji s Anthonyjem Armoveom, uglednim novinarom i političkim publicistom, prošle godine objavio je knjigu *Terorizam i rat* kod nezavisnog izdavača Seven Stories Press iz New Yorka. Riječ je izdavačkoj kući koja se sa svojim autorima – kao što su Noam Chomsky, Gary Null, Howard Zinn i mnogi drugi – i najtražnijim knjigama angažirala na promicanju drukčije vizije svijeta: svijeta socijalne pravde, demokracije i ljudskih prava.

## Ivo Josipović

## Pravo jačega

**U** svojoj izjavi u povodu rata u Iraku predsjednik Mesić nazvao je akciju Sjedinjenih Država i Velike Britanije "nelegitimnom". Je li ta akcija, sa stajališta međunarodnog prava, legitimna i legalna?

Po međunarodnom pravu rat je legalan ako je poveden u samoobrani ili ako je pokrenut temeljem odluke Vijeća sigurnosti. SAD i Velika Britanija svoju vojnu akciju temelje na spornoj doktrini tzv. preventivnog rata, polazeći od teze kako Irak protivno međunarodnom pravu i izričitim odlukama Vijeća sigurnosti posjeduje zabranjena oružja za masovno uništavanje te da podržava mrežu međunarodnog terorizma. Takva tvrdnja SAD-u služi kao obrazloženje da je rat poveden kako bi se spriječilo da Irak upotrijebi oružje za masovno uništenje te da i dalje podržava terorizam. S obzirom na to da međunarodna kontrola nije pronašla zabranjeno oružje u Iraku, mnogi ne prihvaćaju američku poziciju i smatraju kako je motiv rata u ekonom-

skim interesima. Prije samog početka akcije u Iraku skupina najistaknutijih britanskih međunarodnih pravnika javno je u *Guardianu* upozorila vladu da je ratni pohod na Irak protivno međunarodnom pravu. To mišljenje dijeli velika većina pravnika, posebno onih izvan SAD-a. Osim navedenih teza koje predstavljaju "prvu liniju" pravnog opravdanja ratnog pohoda, ističu se i teze koje primarno imaju politički i emocionalni naboj. Riječ je o tezama kako će pobjeda saveznika u ratu Iraku donijeti demokraciju i dovesti do prestanka teških kršenja ljudskih prava koja se tamo prakticiraju. Naponi koje su SAD i Velika Britanija ulagale da dobiju odgovarajuću odluku Vijeća sigurnosti govore ne samo o želji da se u rat uđe temeljem međunarodnog konsenzusa nego i o svijesti da se taj rat vrlo teško može braniti kao legalan.

**Osvrćući se na izjavu predsjednika Mesića, premijer Račan ustvrdio je da "samo Vijeće sigurnosti može odlučivati o upotrebi**

**Trpimir Matasović**

Način na koji je došlo do rata jasno nagoviješta da će, nažalost, pobjednici još jednom suditi poraženima

*oružja". Kako, međutim, akciju u Iraku nije odobrilo Vijeće sigurnosti, postavlja se pitanje koliki je uopće autoritet Vijeća. Kakve će, prema Vašem mišljenju, ova situacija imati posljedice za ulogu Ujedinjenih naroda u budućnosti, posebice u eventualnim novim ratnim situacijama?*

Sasvim je sigurno da je ratni pohod na Irak bez suglasnosti Vijeća sigurnosti, posebice zato što su tu akciju poduzele njegove dvije stalne članice, vrlo težak udarac međunarodnom pravnom i političkom poretku utemeljenom na Povelji UN-a. Dakako, i autoritet Vijeća sigurnosti je ozbiljno narušen i trebat će veliki naponi da se on vrati na prihvatljivu razinu. Ako se to ne dogodi, svijetu prijeti vrijeme velike

nestabilnosti u kojemu će "pravo jačega" biti najjači zakon novog svjetskog poretka.

**Kakav god bio ishod rata u Iraku, nema dvojbe da će netko morati odgovarati i za ratne zločine. S jedne strane, Sjedinjene Države će sigurno inzistirati na procesuiranju iračkih dužnosnika. No, s druge strane, one neće pristati svoje državljane izručiti Međunarodnom sudu za ratne zločine. Postoje li mehanizmi međunarodne zajednice s pomoću kojih bi svi zločini bili procesuirani, bez obzira tko ih je počinio?**

Ni SAD ni Irak nisu ratificirale statut Međunarodnog kaznenog suda. Velika Britanija je to učinila. Dakle, na teorijskoj razini, jedino bi se britanski državljani mogli naći pred Međunarodnim kaznenim sudom. No, to je gotovo nevjerojatno. Način na koji je došlo do rata jasno nagoviješta da će, nažalost, pobjednici još jednom suditi poraženima. Pitanje je samo u kojoj formi. Kada bi se utvrdilo da je koji američki državljani počinio zločin, on bi, u prvom redu, spadao u

nadležnost američkih sudova. Za slučaj da zločin počinio Britanac, Međunarodni kazneni sud bio bi nadležan samo ako britanski sudovi ne bi sudili počinitelju. Ali, treba istaknuti da Sadam Husein i njegovi suradnici, ako je i dio onoga što se govori o njegovoj vladavini istinit, svakako zaslužuju da im se sudi. Jedna, ne najbolja mogućnost, bila bi osnivanje *ad hoc* suda, poput onoga za bivšu Jugoslaviju. Ta je mogućnost malo vjerojatna jer bi sud trebalo osnovati Vijeće sigurnosti, a u njemu se mnoge države protivile ratu, pa bi to vjerojatno učinile i u odnosu na sud. Najlošija varijanta bila bi američki ili saveznički sud. Nasuprot tome, za budućnost Iraka najbolje bi bilo da Saddamu i njegovim suradnicima sude sami Iračani. Međunarodno kazneno pravo je zadnjih deset godina učinilo do tada nezamislive korake. Ali, još ni pravno ni politički nisu ostvareni uvjeti da se svima za zločine sudi prema potpuno jednakim kriterijima i do toga predstoji još dug put. ■

## Teodor Celakoski

## Nismo moralizatori i ne djelujemo kao savjest društva

**K**oliko se da pratiti iz medija, MI2 je ostao usamljen u svojoj odluci da odbije donaciju američke vlade. Je li takav izostanak podrške za vas razočaravajući?

Ne. Naša odluka, naime, u svojoj osnovi nije prvenstveno moralnog, a osobito ne moralizirajućeg karaktera, jer u njoj ne dominira zahtjev za općim važenjem pa stoga nema namjeru da druge uvjetuje za slične postupke. Učinili smo sve što je bilo u našim mogućnostima da druge udruge ne budu prozване te da nas se ne vidi kao neku savjest društva koja drugima daje lekcije. Dapače, u kontaktima s medijima naglašavali smo individualni karakter naše odluke kao i njezinu vezanost za specifični kontekst našeg djelovanja i unutrašnje organizacijske dinamike. Ipak, mediji su učinili svoje. Nezainteresiranošću za specifičnost našeg postupka uglavnom ih je zanimala gesta koju je bilo previše lako moralno intonirati i interpretirati. S druge strane, odluka nije temeljena na nekakvoj naivnoj vjeri da je moguće ovakvim izdvojenim djelovanjem dovesti u pitanje dominantne globalne procese. Čak kada bi nekom malo vjerojatnom okolnosti došlo do toga da većina nevladina

sektora u cijelom svijetu odbije pomoć američke vlade, to još ne bi ni najmanje utjecalo na one koji donose odluke o ratu i miru.

**Žarko Puhovski neizravno polemizira s vašom odlukom, nazivajući je "perverzno moralizirajućim stavom". Uz to, zaključuje da je to novac poreznih obveznika, a da oni, dakle američki građani, ne podržavaju svi američku intervenciju u Iraku. Kako to komentirate?**

Mislim da je Puhovski prvenstveno reagirao na medijsku interpretaciju i opetovane upite i svojevrsne pritiske da se u vezi s tim izjasne oni koji novac namjeravaju i dalje primati. U tom smislu mi se čini primjerena njegova opservacija da udruge ne bi trebale biti moralni autoriteti društva. U svakom slučaju, moralizirajuće prozivanje bilo koga nam se čini pristupom koji ne pogađanja specifičnost problematike. U njegovoj argumentaciji prepoznajem potrebu da se bude konzekventan u određenom tipu utilitarne logike. Ipak, nisam siguran trebaju li upravo predstavnici civilnih inicijativa biti ti koji će biti stupovi društva u pogledu promicanja tako tvrde utilitarne logike koja evidentira kada je to dovoljno ratnih zločina da bi ih se nazvalo masovnim

**Rade Dragojević**

Multimedijalni institut iz Zagreba nedavno je odbio donaciju od 100.000 dolara udruge američke vlade USAID u znak protivljenja ratu u Iraku. Predsjednik Izvršnog odbora MI2 Teodor Celakoski objašnjava njihove razloge

ratnim zločinima te koliki je broj mrtvih dostatan da bi se evidentirala novonastajuća situacija u globalnom poretku.

**Možete li pobliže objasniti postavku da SAD financiranjem projekata po svijetu u okviru razvoja civilnog društva, zapravo pokušava ujedno i legitimirati svoju vanjsku politiku, koja uključuje i vojne intervencije?**

Treba pogledati što je to američka republikanska inteligencija kroz projekt kao što je tink tank *The Project for New American Century* (jedan od sudionika, Paul Wolfowitz, je sadašnji Bushov savjetnik za obranu) ponudila kao viziju budućnosti. Vojna moć, diplomacija i moral-

ni principi su tri proklamirane osnove te nove supremacije. No, kako stvari stoje riječ je o grubo zapakiranom militarizmu koji legalnost i legitimaciju svojeg djelovanja ne želi realizirati kroz postojeće formalne mehanizme i regule internacionalne zajednice nego ga perverzno utemeljuje u moralnoj sferi ispravnoga djelovanja za svjetski mir, slobodu drugih naroda i demokraciju širom svijeta. I na ovom mjestu uistinu započinje neizvjestan proces koji će dominirati u narednom duljem razdoblju. Hoće li jedna svjetska sila na osnovi sile i militarizma biti u vlasti nad pojmovima dobra, slobode i mira s mogućnošću da ih intervencionistički upotrebljava po vlastitoj volji i potrebi? Od tog svojevrsnog moralnog intervencionizma samo je korak do preventivnog ratnog djelovanja koji čeka tko zna još koga. Smatramo da primanjem pomoći u novonastalim radikaliziranim okolnostima podupiremo tu pseudolegitimacijsku spregu između militarizma i morala koja je konstitutivna za trenutačnu doktrinu vlade SAD-a. Budući da je jedan značajan dio naših aktivnosti vezan za specifično bavljenje tematikama globalizacije, društvenih aspekata korištenja novih medija

i tehnologija, kao i pitanjima internacionalne suradnje, smatra li smo konzekventnim otkazati suradnju s američkom vladom. Naime, uzimanje novca u novonastalim okolnostima u izravnoj je suprotnosti sa stavovima koje zastupamo u pogledu toga kakvu funkciju humanitarni novac ima u cjelokupnoj doktrini planetarne supremacije SAD-a.

**Prošlo je dva tjedna od vaše odluke o odbijanju sredstava. Mislite li danas da ste donijeli možda ishitrenu odluku?**

Ishitrenosti definitivno nije bilo. Odluci je prethodilo dulje razdoblje "inkubacije", s obzirom na to da se rat već mjesecima činio neizbježnim. Potom je slijedilo intenzivan proces zbrajanja svih mogućih šteta te komuniciranje i odlučivanje na nekoliko neformalnih i formalnih razina u organizaciji. No kako je naša odluka bila utemeljena na vrijednostima i kontekstu koje naša organizacija pokušava graditi na nacionalnoj kao i internacionalnoj razini te na optimizmu i vjeri u vlastite ljudske resurse, donesena je nelako, ali bez dvojjenja. Potreba da se primjereno postupi bila je iznad opasnosti koje slijede našim projektima i organizaciji. ■

## krv za naftu

## Antiamerikanizam nije odgovor

Srđan Dvornik

Rat i građanski angažman

*There will be no war, but in the struggle for peace not a stone will remain standing.*  
John le Carré, *Our Game*

Rat je tu. To što je pokrenut unatoč globalnom građanskom protivljenju tjera da se s moralnog krika i vapaja za mir pređe na pitanje što se može i što treba činiti sada, kad je prijeteće zlo postalo stvarnost. Da se, ako je riječ o djelovanju, sagleda u čemu je to zlo, da ga se učini praktički ovladivim. I, dakako, ako razgovaramo u kontekstu građanskog angažmana – ne može se preskočiti pitanje *tko* može/treba djelovati?

Za početak, treba se iznova suočiti s opravdanjima rata. Počelo je s "ratom protiv terorizma" kao *samoobranom* Sjedinjenih Američkih Država. Već u toj ishodišnoj postavci prošvercane su dvije teze bez pokrića: da je teroristički napad 11. rujna 2001. bio napad na *naciju* kao *kolektivnu* metu-žrtvu, te da, sljedstveno, *nacija-država* ima protiv sebe nešto usporedivo, pa mora i ima pravo pronaći drugu državu-krivca. Tako je napad koji je počinila ograničena (uostalom, nikada pravovaljano ustanovljena) skupina na ograničen (grozno velik, ali s nacijom nesumjerljiv) broj ljudi promaknut u ugrožavanje same nacije, s neskrivenom svrhom da opravda bilo kakvu kontraakciju.

Što se traži, to se ovako ili onako i nađe, pa je sjedište terorističkih sila 'nađeno' u talibanskom Afganistanu, a pošto nakon osvajanja nisu izronili dokazi, potraga je nastavljena. Kombinacijom srednjovjekovne i akcijsko-fantastičke metaforike, ona je projicirana na "osovinu zla" i usredotočena na Irak. Bitno je u toj potrazi da je samoobrana SAD-a prevedena u internacionalnu *odgovornost*.

## Izvoz nacionalne (ne)sigurnosti

U bezbrojnim diskusijama koje se, zahvaljujući Internetu, odvijaju na globalno namreženim forumima, svojom otvorenosti se za mene izdvojio članak čiji je pisac Robert Jensen kao glavni motiv svojeg antiratnog angažmana istaknuo vlastitu *prestravljenost*. Uz sva moralna i politička razmatranja, čovjek je napisao kako ga duboko plaši to da daleko najmoćnija, jedina svjetska supersila može činiti što hoće, a u korištenju te moći pokazuje upravo primjerenu bezobzirnost. Ovo priznanje zaslužuje najveću pozornost, ne zbog onoga što priznaje, nego zbog toga da priznaje. Jer, kao ni mržnja ili ljubav, ni strah sigurno nije najbolji vodič u potrazi za pravim djelovanjem protiv zla, a tek priznat strah se daje kako-tako kontrolirati, ako već ne i svladati.

Izgleda da tek sada na vidjelo izlaze posljedice svršetka hladnog rata, koji je jednu od suprotstavljenih sila ostavio bez protuteže. Gotovo čitavo desetljeće trajala je iluzija da su toj sili ruke nekako vezane, da je sputavaju moralne skrupule ili da ima preča posla no da se nameće svijetu. I kada je – kroz sliku

prijeteće kapitalističke globalizacije – bila sagledana njezina rastuća hegemonija, nasilne militarističke metode nisu bile u prvom planu. Njihovim ulaskom u igru, na mnogo viši stupanj se uzdiže *proizvoljnost*, dapače *samovolja* kojom će se nadmoć rabiti i prakticirati.

Već bi i to bilo dovoljno za zastrašujuć efekt. Još ga pojačava neciviliziranost vodeće političke volje formirane u SAD-u. Teroristički akt 11. rujna djelovao je kao okidač za sve ono čega smo se u obliku najprimitivnijih nacionalističkih i šovinističkih reakcija nagledali i nauživali u postjugoslavenskim ratovima, politikama, kulturama... Prijateljica Njujorčanka sa stažem višegodišnje beogradske aktivistice za ljudska prava piše već u jesen 2001.: gledam ovdašnje TV-postaje, a kao da vidim RTS. Kolektivna ugroženost, istraga 'unutrašnjih neprijatelja', jednodušnost nacije, izglasavanje izvanrednih mjera gotovo bez opozicije, javni (srećom samo simbolički) linč malobrojnih oponenta, sljepilo za uske političke i ekonomske interese koji stoje u podlozi propagande... I, naravno, spremnost da se prava žrtvuju sigurnosti. I ne samo kod kuće: spremnost da se povjeruje svakom projiciranju straha na navodne države-uzročnike, ne pitajući ni za kakve dokaze (koji, kako je i red, nisu ni izneseni) te, posljedično, legitimacija rata. I najgore nam se može dogoditi, pa je sve i dopušteno. Kako ukazuje Ulrich Beck (u *Süddeutsche Zeitung*, hvala listi *Pastforward*), i najsitniji *rizik*, gola hipotetska mogućnost da bi Sadamov režim uopće *mogao* opskrbiti teroriste "sredstvima masovnog uništavanja", dovoljno je neprihvatljiva da opravda preventivni rat. Posve prozirno, opravdanja o međunarodnoj odgovornosti su dovučena naknadno, a inače legitimna opcija intervencije radi zaštite stanovništva od teškog zlostavljanja ne stoji ni u kakvoj dosljednoj vezi ni sa stanjem u Iraku i drugdje, ni s regulama što ih takva intervencija podrazumijeva. Sada smo tu. Ratuje se jer dominira *volja* za rat.

## Globalizacija samovolje

Ono što izaziva strah jest, dakle, ovo lako miješanje unutrašnjih i vanjskih potreba za sigurnošću, ovaj nesputani 'transfer' kolektivnog straha nacije na 'pravljenje reda' bilo gdje po svijetu. Na terorizam se, kako je u više recentnih javnih istupa upozoravao Žarko Puhovski, ne odgovara vojskom i ratom, nego policijom; s ovakvim 'pokrićem', vojne akcije su teror. Čak i Michael Walzer, koji je pred godinu dana svoj autoritet interpretira pravednih i nepravednih ratova bio spreman založiti potpisom na pismo "What We're Fighting for", u kojemu se zaziva pravedan "rat protiv terorizma", daje u posljednjem (proljetnom) broju *Dissenta* nedvojben pravorijek po kojemu ni Sadam ni SAD ne vode u Iraku pravedan rat.

Tako, to u suštini i nije rat (možda samo po upotrijebljenim sredstvima), nego provođenje samovoljno definirane poretka, čak neko perverzno mirotvorstvo po vlastitoj mjeri. Vjerojatno tu nema boljeg opisa od replike Čečejeva u le Carréovu *Our Game*: "Amerika, veliki policajac: Kazni lopove, zgazi buntovnike, uspostavi red, uspostavi mir. Rata biti neće, ali u borbi za mir neće ostati ni kamen na kamenu."



Najozbiljnija poteškoća uspostavljanja nečega poput svjetskog civilnog društva – dakle, aktivnog državljanstva onkraj državnih granica – leži upravo u nepostojanju svjetskog političkog sistema, koji bi se ravnao po svjetskom pravnom poretku i provodio ga

Ne treba smetnuti s uma da u tome leži i stvarna opasnost za SAD – režim legitimiran strahom perpetuirajući strah, postaje izvor straha. Izmišljanje/otkrivanje novih centara "zla" lako se može nastaviti, potvrđujući sve više da stvar nije ni u kakvim vanjskim "osovinama", nego o vlastodržaćkim i ekonomskim interesima unutar zemlje. Koliko će se to vidjeti i iznutra, ovisi o ishodu sukoba nove 'sigurnosne' autoritarnosti i liberalno-demokratske političke kulture.

## Lažna opravdanja

Time zapravo tek dolazimo do odgovora. Kad se 'sve' zna – što da se čini? Pa i o tome se mnogo zna ako se uvažavaju pretpostavke međunarodnog prava i globalnih međudržavnih organizacija (Ujedinjenih naroda). Zna se da legitimisan preventivan rat mora ispuniti nekoliko uvjeta (Walzer): (1) postojanje manifestne nakane zemlje protiv koje bi se takav rat vodio da nanese štetu, (2) pripreme koje tu nakanu čine pozitivnom opasnošću i (3) opća situacija u kojoj odlaganje borbe jako povećava rizik poraza. Premda je odsustvo tih uvjeta u slučaju Iraka evidentno, poistovjećivanjem međudržavnog rizika s unutrašnjim rizikom terorizma SAD se 'oslobodio' poštivanja ovih uvjeta. Što je s *međunarodnom* (ili bar međudržavnom) odgovornošću da se zaštiti stanovništvo pod režimom terora? Principi su također poznati (*The Responsibility to Protect*, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, published by the International Development Research Centre, Ottawa, ON, Canada, December 2001): (1) prag opravdanog uzroka, tj. prijetnja ili događanje ozbiljne i nepopravljive štete ljudskim bićima; (2) načela opreza: prvenstvena svrha intervencije mora biti zaustavljanje ili odvratanje ljudske patnje. Vojna intervencija je opravdana samo kad su iscrpljene sve nevojne opcije; (3) valjano ovlaštenje, za koje zasad nema legitimnijeg autoriteta od Vijeća sigurnosti UN-a. I, dakako, (4) operativni principi koji na minimum svode sve druge posljedice osim legitimnog cilja zaštite stanovništva.

Niti je postojala prijetnja druge države SAD-u, niti se stanje u Iraku išim izdvajalo iz prevladavajućeg svjetskog obrasca po kojemu su ljudima najopasniji njihovi vlastiti vlastodršci. Problem je, dakle, upravo u tome što one pretpostavke međunarodnog prava ugrožava samovolja SAD-a. Svaka "usputna" šteta vojnih pothvata te zemlje ispada prihvatljiva, jer nema efektivnih standarda po kojima bi bila sankcionirana. Nema zasad međunarodne sile koja bi mogla ili htjela disciplinirati SAD i učiniti međunarodne regule bar relativno neovisnima o samovolji te države.

## Svjetsko civilno društvo?

Ili – možda ima? Je li rastući međunarodni protest protiv američko-britanske agresije na Irak još jedan znak nastajanja svjetskog civilnog društva? Zanimljivo li neke značajne razlike u tom protestu (negdje on uključuje i želju za poraz SAD-a, negdje k tome i želju za Sadamovu pobjedu), najozbiljnija poteškoća uspostavljanja nečega poput svjetskog civilnog društva – dakle, aktivnog državljanstva onkraj državnih granica – leži upravo u nepostojanju svjetskog političkog sistema koji bi se ravnao po svjetskom pravnom poretku i provodio ga. Civilno društvo, naime, *per definitionem* ne uključuje provođenje vlasti, nego predstavlja stalan aktivan i kritičan odnos spram postojećih vlasti (i izvedenog sistema javnih institucija), nepristajanje na to da nakon raspuštanja parlamenta i izbora novoga, 'narod' ostane politički raspušten sljedećih nekoliko godina. Ipak, ta poteškoća nije nepremostiva. Organizacije civilnog društva nedvojbeno su pridonijele usvajanju niza međunarodnih regula (najizrazitije u odnosu na okoliš, a možda najupečatljivije u uspostavljanju Međunarodnog kaznenog suda), pa će možda, ako se dobro fokusiraju energije i znanja, moći nešto učiniti i na afirmiranju Ujedinjenih naroda kao ključnog aktera svjetske vladavine prava. Međunarodna solidarnost je vjerojatno već utjecala na to da postupanje invazijskih trupa ne bude još bezobzirnije prema iračkim civilima, a bit će prijeko potrebna i za kontrolu strane poslijeratne uprave. U svakom slučaju, odgovor ne smije biti antiamerikanizam, jer on baš radi za neprijatelja, tj. za režim kojem su neprijatelji potrebni. ■

## Njemačka

## Speaker's Corner

## kazalištu

Po uzoru na tradicionalni Speaker's Corner, koji se nalazi u londonskome Hyde Parku, u kazalištu u Hannoveru gledatelji mogu javno izraziti svoje mišljenje o ratu u Iraku. Na pozornici kazališta stoga je postavljen otvoreni mikrofon, a posjetitelji i članovi kazališnog ansambla prije i nakon predstava mogu pročitati tekstove i komentare, objavio je glasnogovornik hannoverskog kazališta. Osim toga, glumci će redovito nakon završene predstave čitati kritički tekst o Americi pod naslovom *Sedam sekundi*, autora i redatelja Falka Richtera. (G.-A.U.) ■

# Spomenici – legitimni vojni ciljevi



## Spomenici – legitimni vojni ciljevi



### Lovorka Kozole

U prvim danima rata u Bagdadu je pogođeno Sveučilište Mustansiriya iz 13. stoljeća, jedna od najstarijih škola u arapskom svijetu. Pogođeni su i muzej u Mosulu i Tikritu te palača Al Zohur u Bagdadu, a šteta u svetim gradovima Najafu i Karbali još nije utvrđena

**N**e tako davno cijeli je svijet bio zgrožen vijesću da talibani u Afganistanu ruše budističke spomenike. Mnogima je to bio još jedan dokaz da talibane treba svrgnuti s vlasti, bez obzira na cijenu. *Ostalo je povijest*, kako bi rekli Amerikanci, isti oni koji danas nemilosrdno gađaju iračke gradove, ne mareći pritom nimalo na to da svakodnevno rade isto ono što su radili i talibani.

### Bombe na najstarije gradove

Tjednima prije nego je započeo rat protiv Iraka, arheolozi i drugi stručnjaci upozoravali su da je Mezopotamija, a posebno područje između Eufrata i Tigrisa, prepuna spomenika i arheoloških nalazišta starijih i od 4000. godine prije Krista,

kolijevka ne samo monoteističke religije nego i prvih gradova i prvih poznatih zakona. Prema nekim procjenama, u Iraku ima 25.000 nalazišta manje ili veće važnosti kojima je potrebna zaštita, a prema drugima u Iraku se broj arheoloških nalazišta (otkrivenih i neotkrivenih) može popeti i do brojke od 100.000, jer se na gotovo svakom komadiću zemlje može pronaći neki dokaz višetisućljetne čovjekove prisutnosti na tim prostorima. U 33 iračka muzeja, od kojih je najpoznatiji Irački muzej u Bagdadu, nalaze se brojna svjedočanstva povijesti najstarijih naroda na Zemlji: Asiraca, Babilonaca, Sumerana... Do 1991. godine Sadamov je režim, doduše iz pragmatičnih razloga, bio iznimno velikodušan prema arheološkoj znanosti: milijunski su se iznosi izdvajali za iskopavanja i uređenja muzeja i spomenika.



Stručnjaci upozoravaju da je bombardiranje Bagdada opasnost za mnoge građevine, jer čak i ako ne budu pogođene nekom bombom ili projektilom, udari zraka mogu imati teške posljedice. Već u prvim danima rata u Bagdadu je pogođeno Sveučilište Mustansiriya iz 13. stoljeća, jedna od najstarijih škola u arapskom svijetu. Pogođeni su i muzej u Mosulu, muzej u Tikritu, rodnom gradu Sadama Huseina, te palača Al Zohur u Bagdadu koja sadrži vrijednu zbirku predmeta koji su pripadali kraljevskim obiteljima. Osim toga, stalni napadi na Basru i svete gradove Najaf i Karbalu rezultirali su još neutvrđenom štetom. Muzej u Mosulu posebno je važan jer sadrži nalaze iz drevnih asirskih gradova Nimruda i Ninive kao i statue iz helenističkog pustinskoga grada Hatre.

### “Saveznici” imaju koordinate nalazišta

No problem nije samo u ovom ratu. Tijekom, kako se to sada već lijepo kaže, Prvog zaljevskog rata, mnogi su irački spomenici oštećeni ili uništeni. Osim toga, sankcije koje su otada na snazi znatno su smanjile proračunski dio namijenjen obnovi i održavanju muzeja i spomenika. U kaosu nakon rata 1991., iz iračkih je muzeja nestalo više od 4000 predmeta koji su se kasnije pojavljivali u raznim europskim gradovima.

Premda Irak ima samo jedan spomenik na Unescovoj listi, 2. travnja pomoćnik glavnog direktora te organizacije Mounir Bouchenaki izrazio je zabrinutost za sudbinu kulturne baštine u Bagdadu (palača i umjetnička zbirka), Mosulu (muzej), Tikritu (muzej), Najafu, Basri i Karbali nakon što su primljene, kako je naglasio, “alarmantne informacije” o šteti na tamošnjim spomenicima.

U veljači ove godine američki arheolozi predali su podatke s koordinatama više od 5000 važnih nalazišta američkom ministarstvu obrane kako bi ih Amerikanci mogli *djelotvorno* izbjeći u bombardiranju. No, mnoga nalazišta imaju u blizini potencijalne vojne mete i gađaju ih – pogreškom. A Pentagon je i prije početka rata upozorio da su Iranci i u Zaljevskom ratu 1991. godine običavali skrivati vojne mete u blizini spomenika te da, u tom slučaju, spomenici postaju “legitimni vojni ciljevi”.

I dok irački civili bježe iz Bagdada, a svjetske tv-postaje i novine već predviđaju sukob UN-a i koalicijskih snaga oko nadležnosti u poslijeratnoj upravi u Iraku (što neodoljivo podsjeća na morbidne svađe oko nasljedstva dok je onaj čiju imovinu treba podijeliti još živ), sudbina povijesti čovječanstva očito je, i u doslovnom i u prenesenom značenju, najmanje važna. ▣

## Ratom protiv Sadamova horora

### Rade Dragojević

Izvjешće State Departmenta o stanju ljudskih prava u Iraku – tko tu kome sudi?

**N**edavno su opisane i publicirane sve opačine koje je u proteklih nekoliko godina radio Sadamov režim u Iraku, a toga, kao što se zna, nije malo. Problem je u tome što pregled Sadamovih svinjarija potpisuje američko ministarstvo vanjskih poslova, dakle, dio one iste vlade koja trenutačno obilato krši prava iračkih civila, zbog kojih je, navodno, SAD i ušao u rat s Irakom.

Redovito Izvjешće o stanju ljudskih prava u svijetu američki State Department je i ove, kao svake godine, objavio krajem ožujka, a u njemu je monitoringu podvrgnut praktički cijeli svijet, osim, dakako, same Amerike. U odjeljku posvećenom Iraku, autori Izvjешća pojašnjavaju da su se u svom tekstu služili nevladinim izvorima, budući da SAD nema diplomatskih odnosa s Irakom.

### Ubojstva i mučenja

Tužna bilanca započinje poglavljem o arbitrarnim presudama i nezakonitim

lišavanjima života. Glavu može izgubiti čak i onaj Iračanin koji uvrijedi Sadama ili nekog člana njegove obitelji, da o ‘težim’ prekršajima i ne govorimo. Provede se izvansudske presude, koje obuhvaćaju eliminiranje svećenika šijitskih muslimana, članova obitelji disidenata, političkih protivnika, a posebno je teško stanje u zatvorima. Samo u rujnu 2001. godine u kampanji “čišćenja zatvora”, u zatvoru Abu Gurab pogubljen je 28 zatvorenika, a na takav način je, samo u razdoblju od 1997. do 2003. godine, život izgubilo oko četiri tisuće ljudi.

Što se tiče Kurda, poseban izvjestitelj UN-a a State Department najčešće uzima njegovo izvješće kao izvor – zaključio je da je irački režim, među ostalim, prekršio i konvenciju o genocidu iz 1948., kako 1988. godine kad je poduzeta kampanja Anfala, tako i u kasnijim godinama. Irak također uporno ne rješava pitanje 16 tisuća nestalih osoba, problem nastao nakon iračko-iranskog rata, okupacije Kuvajta te zarobljavanja vojnika iz Saudijske Arabije.

Posebno šokantan dio Izvjешća je onaj posvećen tehnikama mučenja koje prakticiraju svaka od čak tri policije u Iraku – jedna odana samom Sadamu, druga koja je dio stranačkog aparata i treća, regularna policija. Spominju se elektrošokovi, priključivanje genitalija na struju, rezanje prstiju, amputacije

bez anestezije, spaljivanja let-lampama, silovanja, izgladnjivanja, utamničenja u malim i zamračenim prostorijama te prijetnje silovanjima članovima disidentskih obitelji.

### Internet pod kontrolom vlasti

Što se tiče medijske slike, zabranjen je Internet, posjedovanje faks mašina i tanjura za satelitske antene, tako da je prošle godine bilo zabilježeno tek 500 priključaka na Internet, a i to pod strogom kontrolom vladajuće partije. Sve televizijske i novinske kuće pod vlašću su Sadamove obitelji, a da je teror sveprisutan svjedoči i maltretiranje kroz koja redovito prolaze irački nogometaši. Svaki njihov neuspjeh Sadamov sin Udaj kažnjava batinanjem i ponižavanjem reprezentativaca.

Zabranjene su sve pjesme za koje režim smatra da su uperene protiv Sadama, a kazna za ismijavanje Sadama i režima je rezanje jezika. Bitno su reducirana putovanja u inozemstvo, ali i kretanje unutar zemlje, dok je sveučilišnim profesorima *de facto* kretanje zabranjeno. Od 1999. sve su dačke i studentske ekskurzije zabranjene, a sva djeca između 10 i 15 godina dužna su svake godine provesti po tri tjedna na vojnoj obuci u kampovima. Obitelji koja odbije poslati djecu na obuku, uskraćuje se hrana.

Slika društvenog horora Iraka, koja

je podastarta na dvadesetak kartica teksta Izvjешća, u svakom slučaju zahtjeva nekakvu intervenciju. Pacifisti bi rekli da to nikako ne može biti rat. Kad je rat već pokrenut, onda je u najmanju ruku licemjerno da vlada napadačke zemlje, čija je politika krajnje upitna, prigovara zemlji-žrtvi.

Osim toga, postoje i problemi s kršenjem ljudskih prava u samoj Americi, koji su posebno prisutni nakon 11. rujna 2001. godine i rušenja njujorških Twinisa. Od tada, a sve u ime opsežnih istražnih radnji, bitno su smanjene slobode, posebno američkih građana porijeklom iz zemalja Bliskog i Srednjeg istoka. Ništa od toga Izvjешće ne uzima u obzir, niti na bilo koji način komentira. Istina, State Department ni ranije nije upirao pogled u vlastito dvorište. Ipak, samosljepilo koje prezentira aktualna američka administracija trenutačno je teško probavljivo. Ono se posebno ogleđa u rečenici državnog tajnika Colina Powella, koji je prilikom javnog predstavljanja Izvjешća kazao da “u svijetu koji se kreće prema poštivanju ljudskih prava, SAD zauzima mjesto vodeće zemlje, partnera i pridonositelja razvoju demokracije”.

Ako su već prešutjeli stanje u vlastitu ataru, mogli su onda izostaviti i ovu, u novom kontekstu, krajnje ciničnu rečenicu. ▣



## glazba

## Redatelji – dirigent 1:0

## Trpimir Matasović

Scenska su zbivanja posve zasjenila ona glazbena, kroz koja se odrazila pogrešna premisa o Nikši Barezi kao zalogu kvalitetne glazbene realizacije

W. A. Mozart: *Idomeneo*. Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 2. travnja 2003.

**A**ngažiranjem redateljskog dvojca Lisa Stumpfögger – Herbert Kapplmüller za uprizorenje Mozartova *Idomeneo* uprava je zagrebačkog HNK očito namjeravala na svojevrstan način *uzdrmati* domaću glazbenu scenu, s obzirom na to da se već i unaprijed znalo da će spomenuti dvojac predstaviti režijsko čitanje koje će naša operna publika percipirati kao *moderno* *ili* *novo*. K tome, izbor dirigenta Nikše Bareze trebao je biti garancija kvalitetne, više ili manje *povijesno obaviještene* glazbene realizacije, pri čemu je upravo *Idomeneo* trebao biti prilika za redefiniranje odnosa naših opernih umjetnika prema Mozartovu glazbeno-scenskom opusu. U konačnici, neke su namjere ostvarene, neke nisu, no sve su se upravo navedene premise pokazale više ili manje pogrešnima.

## Djelo u širem kontekstu

Premisa o redateljskom pristupu koji je *moderan* i *nov* (što god pod tim pojmovima podrazumijevali) tek je djelomično točna. Jer, činjenica je da režija kakvu smo mogli vidjeti u *Idomeneu* na hrvatskim opernim pozornicama zaista nije uobi-

čajena, što, uostalom, ne treba čuditi znamo li da se opernom režijom u ovoj zemlji intenzivno bave neki pjevači, plesači, slikari, povjesničari umjetnosti i apsolutni tehnici, dok se profesionalne operne režisere može nabrojati na prste jedne ruke. No, ne samo da je takav pristup režiji na Zapadu (a posebice u Njemačkoj) još od sedamdesetih godina prošlog stoljeća dobro poznat i etabliran nego je prisutan i u nas, premda uglavnom ne na opernim, već na dramskim pozornicama.

U čemu, je dakle, *novost* onoga što nude Lisa Stumpfögger i Herbert Kapplmüller? Prije svega, riječ je o promatranju umjetničkog djela u širem kontekstu, u kojem su podjednako važne starovjeke konotacije predložka, povijesni trenutak nastanka i današnje okruženje. Antički predložak oca koji žrtvuje sina povezuje se tako s biblijskim motivima Abrahama i Izaka, Jiftaha i njegove kćeri te, nimalo prikriveno, Kristovom žrtvom na križu. Također, autori veliku važnost pridaju i elementima iz skladateljeve biografije, pronalazeći poveznice u odnosima očeva i sinova – Idomenea i Idamantea u operi, odnosno Leopolda i Wolfganga Amadeusa Mozarta u stvarnom životu.

## Razgranata simbolika

Sve su te konotacije vrlo jasno naznačene, ponekad možda i predoslovno – od portreta Mozartovih roditelja, preko grede koju nosi Idamante, sve do križeva u rukama kora. Općenito, čitava je predstava premrežena pravom šumom simbola čija je referentnost uglavnom lako prepoznatljiva: pletenje kao znak *niti sudbine*; zbor u gledalištu kao antički kor – kolektiv u funkciji promatrača i komentatora, ali ne i aktivnog sudionika radnje;



## Predstava je premrežena šumom simbola čija je referentnost lako prepoznatljiva

probadanje *žrtvenog janjeta*; Elektrino odsijecanje pete kao parafraza *Pepeljuge*; golemo smetlišće kao fizički odraz duhovne rastrojenosti; naposljetku, golemo trpeza kao podsjetnik da je sve što je prethodilo bila tek kazališna iluzija.

Ipak, daleko je bitnija od sve te razgranate simbolike i njezine referencijalnosti činjenica da smo konačno dobili priliku vidjeti opernu produkciju u kojoj je doslovno svaki trenutak osmišljen i usklađen s glazbenim i dramaturškim sadržajem. Dinamičnosti zbivanja pridoni i odvijanje predstave na nekoliko planova – na pozornici se pojavljuju protagonisti, zbor – kor je u gledalištu, dok je iznad pozornice postavljen ekran na koji se uglavnom projiciraju lica kora. Zbijenost radnje postignuta je ponegdje i prilično drastičnim, ali manje-više dramaturški logičnim i opravdanim kraćenjima notnog teksta, pri čemu je izvorna struktura od tri čina preoblikovana u dvodijelnu cjelinu.

Upravo je zapanjujuće s koliko entuzijazmom većina sudionika prionula radu na scenskom aspektu ovog uprizorenja Mozartova *Idomeneo*. Scenom je najviše dominirala Dubravka Šeparović-Mušović kao posve rastrojena Elektra, kao i zbog zaokupljenosti glazbenom građom tek povremeno suzdržani Branko Robinšak u naslovnoj ulozi.

## Posvemašnji šlamperaj

Scenska su zbivanja tako gotovo posve zasjenila ona glazbena, kroz koja se odrazila još jedna pogrešna premisa spomenuta na početku ovog teksta – ona o Nikši Barezi kao zalogu kvalitetne glazbene realizacije. Posvemašnji *šlamperaj* izravna je posljedica činjenice da se veliki maestro udostojio s čitavim ansamblom održati tek četiri orkestralno-režijska pokusa, istodobno se s radom na *Idomeneu* baveći dvama drugim projektima u Zagrebu i Chemnitzu. Nakon što je prethodno Saša Britvić pripremio orkestar za koliko-toliko *povijesno obaviještenu* interpretaciju, Bareza je intervenirao u *pet do dvanaest* razrušavanjem posla svog asistenta, ali ne i stvaranjem vlastite koncepcije. Orkestar se tako borio s notnim tekstom, prečesto ne osobito

uspješno, dok je volumen dobro pripremljenog zbora (kojeg je uvijek bio Robert Homen) ponegdje ipak trebalo ublažiti.

Ovom prilikom ostavit ćemo po strani filološku raspravu o odabiru pojedinih od više postojećih verzija nekih glazbenih brojeva, kao, uostalom, i o svim izvedenim kraćenjima, koja su se, kao što je već naznačeno, pronašla svoje dramaturško opravdanje. Ipak, ne treba prijeći preko glazbene posve rogozbatne odluke da se uloga Idomenea, izvorno skladana za (mezzo)sopran, spusti za oktavu i povjeri tenoru. Takvim postupkom bitno je promijenjen zvukovni identitet pojedinih glazbenih brojeva, a posebno su u ansambl-scenama narušeni odnosi među pojedinim dionicama.

## Dvojbene odluke

I premda je na raspolaganju imao uglavnom vrlo kvalitetnu ekipu solista, Bareza je u izboru protagonista premijere donio čitav niz u najmanju ruku dvojbene odluke. Jedini posve pogodni tumači bili su tako izvrstan, sada već *spinto* tenor Branko Robinšak u naslovnoj ulozi, te pastozni bas Luciano Batinić u maloj, ali dramaturški itekako značajnoj ulozi Glasa (Neptuna). Dubravka Šeparović-Mušović ulogu je Elektre tumačila ne samo scenski, nego i glasovno uvjerljivo, no Elektra nije uloga za mezzosopran nego za dramski sopran, što ova pjevačica (još) nije. Zrinko Sočo bio je korektan, ali vrlo blijed Idamante, pa stoga nije jasno što ova uloga nije povjerena Tvrtku Stipiću, koji se također nalazio u postavu ovog projekta. (Usput

budi rečeno, da je Idamante povjeren mezzosopranu, kako je skladatelj predvidio, Renata Pokupić bila bi upravo idealan tumač.) Još više čudi izbor izvjesne Sabine Cvilak za ulogu Ilije. Ova mariborska sopranistica bezizražajnog nastupa i vrlo slabih koloratura kvalitetom bitno zaostaje za već nebrojeno puta provjerenom Adelom Golac-Rilović, koja će, međutim, u toj ulozi nastupiti tek na petoj predstavi. Bariton Sotir Spasevski, premda ne osobito blizak stilu Mozartove glazbe, uredno je predstavio Velikog svećenika, premda ne treba zanemariti podatak da je ovu ulogu Mozart namijenio tenoru. Nikša Radovanović, premda scenski razigran, pjevački je bio posve nedorastao izazovima male i u ovoj postavci drastično reducirane uloge Arbacea, a ispod svake kritike bilo je i četvero zbornih solista – premda je i ovdje Bareza na raspolaganju imao i nekoliko kvalitetnijih pjevača.

Naposljetku, usporedimo li najnovije zagrebačko uprizorenje Mozartova *Idomeneo* s produkcijama drugih opera istog skladatelja u doba prethodne uprave, utvrdit ćemo da Nikša Bareza nije s ansamblom napravio bitno bolji posao nego što je to svojedobno činio Vladimir Kranjčević – koji je, nemojmo ni to prešutjeti, daleko bolje znao izabrati soliste. Srećom, Lisa Stumpfögger i Herbert Kapplmüller ipak su daleko bolji režiseri od Georgija Para, pa u tom pogledu ovu produkciju ipak treba pozdraviti – ali manje kao glazbeni, a više kao scenski događaj. ▣

foto: Saša Novković



# Ružnoća i besmisao

**Zrinka Matić**

Uz ružne kostime i pomalo jezivu scenu, sve je išlo u smjeru potpunog neuspjeha, barem kod zagrebačke publike

**Izvedba opere *Obrazom uz obraz* Juana Trigosa u sklopu 22. muzičkog biennalea Zagreb, Hrvatsko narodno kazalište, 4. travnja 2003.**

Jedna kolica, dvoje nepostojeće djece, napušeni majka i otac, koji to zapravo nisu (jer su njihova djeca samo umišljaj njihovih halucinirajućih umova), kum, predsjednik, djevičanstvo, Ave Maria, menstruacija, kazalište, ples, konvencija itd. – poprilično dugačak niz svega i svačega, nabacanog u novonacionalnoj operi meksičkog skladatelja Juana Trigosa *Obrazom uz obraz*, dostojan je početak

Od jake teorije u praksi nismo čuli ništa dojmljivo

22. muzičkog biennala Zagreb. Međutim, nije to početak koji bi svjedočio o umjetničkim dosezima u suvremenoj glazbi koje Biennale želi prepoznati u svojim programima. To je nešto upravo obratno, nešto što se na festivalima suvremene glazbe nalazi umiješano u raznolik program, i izaziva ne samo da ga se prepozna kao novo ili provokativno nego da ga se vrednuje i u nekom drastičnijem smislu.

**Nova nacionalna opera**

Da bijenalska publika nije zaspala i da neće samo otpuhnuti i reći: "nije to za nas", pokazale su burne reakcije negodovanja te prve večeri Biennalea u zagrebačkom HNK. Lupanje vratima i stolcima onih koji su izlazili i glasne primjedbe onih koji su ostali ili morali ostati do kraja očito nisu uobičajeno ponašanje inače

kulturnoga svijeta – što je dovelo do toga?

Gledali smo operu, pripadnicu žanrovski ionako pre-razgranate vrste, pa nećemo dovesti u pitanje tu odrednicu. U podnaslovu stoji da je to *Opera Hemofikcije*. Nakon što se otkrije tajna ovog smjera u književnosti, koji prije svega "nastoji uzdignuti regionalne duhovne vrijednosti" i temeljiti se na vlastitim iskustvima, a čiji je začetnik skladatelj otac Juan Trigosa stariji, sve nam postaje jasnije. Opera hemofikcije *Obrazom uz obraz* tako postaje, kako je i bila skladateljeva namjera, nova nacionalna opera. Ona tretira probleme suvremenog meksičkog društva, frustracije suvremenog meksičkog čovjeka, obitelji, itd. To je ideja. Ali da bismo do nje došli, morali smo se prilično potruditi. Sadržajno nepovezan

libreto prvih pola sata nastojite razumjeti, pokušavajući pohvatati nekakvu komunikaciju, a do kraja naprosto sjedite pod pljuskom agresivnog džojsovskog meta-jezika Juana Trigosa starijeg.

**Zamorna mješavina**

Manje je jasno kako glazba sudjeluje u tom stvaranju nove nacionalne opere. Prepoznatljiva su crkvena zvona na početku i na kraju opere – valjda jedan od simbola suvremenog meksičkog čovjeka. Skladatelj je iz tih tonova zvona, raznim skladateljskim postupcima, kako navodi u svom prikazu skladbe, gradi zgnusnutiji glazbeni sadržaj. Od jake teorije u praksi nismo čuli ništa dojmljivo – bilo je jasno jedino da je sve počelo i završilo sa zvonima. Zapravo, dobar spoj teško uhvatljivog smisla

Autorski tim predstave predvodio je redatelj Leo Katunarić koji je u svojoj biografiji "zaboravio" spomenuti da je svojedobno bio ravnatelj ZKM-a. Više od njegove režije, obilježene tek povremenim nadahnutijim trenucima unutar inače sasvim prosječne koncepcije, atraktivnom vizualnom identitetu pridonijeli su urnebesni kostimi Lea Kulaša i (u okvirima dvorane Lisinski) bogata scenografija Miljenka Sekulića. Nastupe neimenovanih i prečesto asinkronih plesača koreografirao je Mark Boldin.

**Proporcije izmakle kontroli**

U širem kontekstu, od same je izvedbe ipak bitnije sagledati što na hrvatsku glazbenu scenu donosi ova, druga po redu opera Igora Kuljerića. Iza *Životinjske farme* stoji mnogo dobrih zamisli i namjera. Prisjetimo li se one stare uzrečice o tome kuda vode dobre namjere, možemo reći da Kuljerić, doduše, nije otišao u pakao, ali je ipak od ideje do realizacije zapeo negdje na pola puta, i to u nekoliko aspekata. Ponaјprije, namjera da izbjegne političke konotacije čista je utopija, jer Orwellova *Životinjska farma* jest političan tekst, na koji god je se način čitalo – u Kuljerićevu čitanju politička je oštrica tako samo otupljena, ali nije i uklonjena. U pogledu forme, autor je, uz suradnju Sonje Bičanić, koja je njegov libretto prevela na engleski, vjerno slijedio strukturu Orwellova predložka, no proporcije u mu izmakle kontroli, i to usprkos

# Na pola puta

**Trpimir Matasović**

Problem *Životinjske farme* nije u tome da nije dobra, nego u tome da je mogla biti i bolja

**Praizvedba opere *Životinjska farma* Igora Kuljerića u sklopu 22. Međunarodnog biennalea Zagreb, 5. travnja 2003.**

Već drugog dana održavanja, 22. muzički biennale Zagreb ponudio je nedvojbeno jedan od najvećih događaja čitavog festivala, i to ne samo u produkcijskom smislu – praizvedbu opere-basne *Životinjska farma* Igora Kuljerića. To što nove hrvatske opere, mahom iz pera "časnih staraca", dočekujemo uglavnom u bijenalnom ritmu (i bijenalnom okviru), problem je o kojem bi se dalo nadugačko i naširoko raspravljati, kao što bi se dalo raspravljati i o tome zašto *Životinjska farma* nije stavljena na repertoar neke naše kazališne kuće, nego je golema produkcijska mašinerija pokrenuta za nešto što će, čini se, ostati jednokratnim događajem.

A šteta je da je tako, jer je praizvedba bila obilježena visokom produkcijskom razinom, u kojoj su svi sudionici, od izvođača do autorskog tima, dali svoj maksimum, zbog čega realizacija ovog projekta zaslužuje ako ne najvišu, onda svakako vrlo visoku ocjenu.

**Izvanredna solistička ekipa**

Prije svega, valja spomenuti izvanrednu solističku ekipu koju su, uz iznimku gostujućeg poljskog basa Piotra Nowackog, činili isključivo domaći pjevači mlađe generacije. Pritom osobito treba istaknuti Kristinu Kolar, Helenu Lucić, Martinu Gojčetu-Silić i Lucijana Batinića, a za njima su tek neznatno zaostajali Martina Tomčić, Adela-Golac Rilović, Antonija Boroša i Saša Ivaci. Voljen Grbac i Ivo Gamulin bili su, doduše, ispod razine ostatka ove *zvjezdane postave*, ali je njihov doprinos ipak bio na razini korektnog. Primjedbama treba izreći tek na uglavnom nevjerojatno slab izgovor engleskog jezika. Dirigent Tonči Bilić sigurno je vodio odlično uvježban Zbor i Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije, koji su također ovom prilikom pokazali da su u stanju izdići se iznad svog prosjeka.



foto: Damil Kalogjera

Praizvedba je bila obilježena visokom produkcijskom razinom

dramaturškoj suradnji s Paolom Magellijem – prvi je dio opere dvostruko dulji od drugoga, pa tako ključne trenutke treba predugo čekati, dok je rasplet možda i prenapao. Idiom popularne glazbe pokazao se sretno odabranim i primjerenim, ali Kuljerić, čini se, ne može zaboraviti da je skladatelj s klasičnim obrazovanjem, pa se tako *Životinjska farma* prečesto ljulja u nedefiniranom području između brodvejskog mjuzikla i tradicionalne opere. Ima tu, istina, vrlo upečatljivih trenutaka, ali, zapravo, niti jednog *broja* koji bi se pamtio. Konačno, ideja s ubačenim spotovima, koji nadomještaju prvotno zamišljene naratore, također nije dovoljno iskorištena, ostajući u realizaciji tek na razini plitke dosjetke.

**Nezaobilazna činjenica**

Nakon svega ovoga, valja ipak istaknuti Kuljerićevu majstorsko baratanje velikim izvodilačkim sastavom, pogotovo u ansambl-prizorima. Ovaj prekaljeni znalac glazbene scene dobro zna kako postići efekt, a gotovo nonšalantno baratanje elementima najrazličitijih glazbenih stilova još jednom dokazuje njegovu zavidnu skladateljsko-tehničku vještinu. Ukratko, problem *Životinjske farme* ne leži u tome da nije dobra, nego u tome da je mogla biti i bolja. Ako dobije priliku za još koje uprizorenje, Kuljerić će trebati dobru zavrnuti rukave, skratiti prvi dio, prekomponirati neke brojeve i doraditi ideju s naratorima ili spotovima. Ipak, nije pretjerano reći da je i u sadašnjem obliku *Životinjska farma* djelo koje će postati nezaobilazna činjenica hrvatske glazbene scene – i to, nadajmo se, ne samo na papiru. ▣



## glazba

## U vlastitoj pratnji

## Dina Puhovski

Oba su nastupa dobro predstavila moto ovogodišnjeg festivala

**Muzički Biennale Zagreb: Nastupi Blixa Bargelda, DK Gavella, 4. travnja, i Freda Fritha, MD Vatroslava Lisinskog, 5. travnja 2003.**

U "narodu" se Biennale često – i dalje – smatra događanjem na kojemu ljude polijevaju, instrumente razbijaju, ili ne rade uopće ništa – i sve traje predugo. U međuvremenu su se pak drugi pobunili da je manifestacija s vremenom postala previše benignom, vode se rasprave o tome što smije biti zastupljeno na Bijenalu, što ne, a vremena su čini se takva da je trebalo naći kompromisnu varijantu. Fred Firth je skladatelj, performer, multiinstrumentalist, a za ovu priliku moglo bi se reći i "multiinstrumentalist – na gitari". Na bijenalskom je nastupu sjedio s električnom gitarom na koljenima, pomalo je svirajući, ali i proizvođači njome zvukove na način koji se obično ne naziva sviranjem. Uz pedale za efekte, po gitari je svirao gudalom, udarao krpom, prospao po njoj stvari, provlačio trake ispod žica. Stvarao je istodobno zvučće slojeve, sve to neformalno odjeven i bos, pokraj sebe postavivši stolić (pokriven palestinskom maramom) s rekvizitima – pa je sve podsjećalo na kakva "taticu" koji nakon ručka, uz dužnu ozbiljnost, brzo pobjegne u improviziranu radionicu u garaži.

## Popularni multiuso

Naravno da se sve to može i mnogo ozbiljnije protumačiti – bez javljenja odjećom ili slaveći je takvu – kao deinstrumentalizacija, ali ujedno i reinstrumentalizacija gitare u vrijeme kada nas malo koji način proizvodnje zvuka može iznenaditi. Ne bježeći od njezinih masovno-rabljenih svojstava, Frith joj, uživo, daje i druge mogućnosti. Njegovo je "zvučanje" imalo promjene intenziteta i kombinacija, no bez kakve jasne cjeline, vrhunca ili drugih – staromodnih – elemenata, a s obzirom na to, moglo je trajati i kraće. Za pretpostaviti je da je riječ o eksperimentu za koju ni on sam unaprijed ne zna kad će završiti, ali čovjeku u garaži to što radi obično je zanimljivije nego njegovim ukućanima.

Zvučna bi slika Frithova nastupa možda bila savršen *soundtrack* za ovo post-post-doba (za post-post-popodneva u

garaži?), iako je već i sama ideja *soundtracka* (pretpostavljamo) strašno *passee* – samo što tolikim ljudima nitko to još nije rekao. Zagrebačka publika, međutim, zna što se nosi i velik je broj njih oduševljeno pozdravio njegov *multiuso* pristup. Među njima je zacijelo bilo i sasvim mladih, opijenih saznanjem da se i takvo što može – i smije – raditi, ali vjerojatno i iskusnijih koji možda misle da je upravo to "prava stvar". Dakle, kompromisna varijanta, s nešto udaranja i nekonvencionalnog zvučanja, ali bez polijevanja, novotarija, ili cjeline – pali.

## Sit-down komičar

Dan prije, Blixa Bargeld je nastupio s klasičnijom "formom", sastavljenom od jasnih segmenata s razvojem i vrhuncem unutar njih. Situacija je bila drukčija i zbog stalnog komuniciranja s publikom. Kao digresija, pitamo se je li moguće da je prvi dojam dijela publike (koji ga ne poznaje) bio utemeljen na nečemu neplaniranom, na predrasudi: na pozornicu je, naime, izašao čovjek u invalidskim kolicima koji je kasnije mahao štakama, zlokobno se smijao – i govorio engleski s očitim njemačkim akcentom: iako bi to bile najobičnije predrasude, zanimljivo bi bilo otkriti koliko je ljudi zbog svega toga pomislilo da je možda riječ o nečemu *tipično* njemačkom i postoji li negdje u kolektivnoj lokalnoj svijesti kakav "općeniti" njemački lik, poput, recimo, također šepajućeg, Herr Flicka. Da, publika u Gavelli zacijelo ima sofisticiranije asocijacije od onih na humoristične serije, ali ostaje pitanje jesu li ga doživjeli vrlo njemačkim, kao iz kakva filma u kojemu na "engleskome" kažu *ol chrman pipl zaund d zejrn*.

Već nakon nekoliko minuta, međutim, jasno da nastupa performer – individualac, za kojeg više nije toliko važno odakle je, iako je vještim zafrkavanjem na vječiti izgovor *ovo je Zagreb, ovo je Balkan* pokazao da je svjestan i tih tema. Nastup je počeo gotovo kabaretski, govorom bez drugog zvuka i tehnologije. Bargeld priznaje da dio svoga nastupačkog stila duguje *stand up*- (a ovdje, silom prilika, *sit down*-) komičarima, a cijeli je uvod sastavio od šaljivog prikaza nezgode zbog koje je u kolicima, poigravajući se ujedno s navodnim imidžem rock-zvijezde – potvrđujući da sebe, nekadašnjeg člana čak dvaju kulturnih "alternativnih" sastava, *Einstürzende Neubauten* i *Bad Seeds* Nicka Cavea, ne shvaća previše ozbiljno.

## Ozvučenje materijalnoga

Bargeld je nastupio rabeći mikrofon i četiri pedale (i samo jednu zdravu nogu) u sura-



foto: Damil Kalogjera

dnji s ton-majstorom Borisom Wilsdorffom za pultom, postavljenim dovoljno blizu da se mogu vidjeti i komunicirati. S obzirom na širi kontekst koncerta i na moto/ideju-vodilju *Bijenala* (zvuk – čovjek – tehnologija), možda je i šteta što nije sva publika bila u prilici vidjeti komunikaciju dvojice sudionika, umjesto da samo gleda Bargelda na pozornici. Znakove je uglavnom davao Wilsdorff, prstima, na očito uhodan način. Zvukovi koje Bargeld proizvodio govoreći, pjevajući, šapćući, vičući, modificirani su za pultom, a stroj koji rabe može uključiti od 31 sekunde zvuka. Ništa nije snimljeno unaprijed. Budući da se zvukovi perpetuiraju i da se istodobno čuje više slojeva zvuka, Bargeld je tako nastupio u pratnji – Bargel(a)da.

U prvom je segmentu izveo pentatonsku melodiju koja je, ponavljana, postala pratnjom na koju je potom dodavao oskudan niz tonova. U drugome je odlučio stvoriti – anđela. Ponavljajući početna slova aminokiselina koje čine DNA, Bargeld je "izmislio" svijet u kojem zvukom predstavlja materijalno, radeći pod pretpostavkom da će nizanjem pravilnog niza slova i dodavanjem efekata stvoriti anđela, kompletnog, s krilima – a za njih je čak spominjao zagrebačke golube. Pretakanje znanstvenih modela u zvučne slike posljednjih je godina vrlo popularno – i na Internetu možete naći zvučnu dešifriranja svakoga kromosoma – a Bargeldu je, čini se, omiljeno polazište jer u sljedećem je segmentu zvukom prikazao – Sunčev sistem. Najprije je ponavljanjem imena planeta i hodanjem po pozornici "prikazao" prostorni raspored planeta, a da bi dočarao kako između njih postoji i mnoštvo

asteroida, ponavljao je *asteroid*, *asteroid* (ipak ne 20.000 puta, koliko bi trebalo) i pridodao to zvučnim slojevima, kao i poseban efekt za komete. Na taj je način prostor, obično prikazivan *vodoračno*, pretvorio u *okomiti* sloj zvukova, jedan na drugome. Tražio je i uključivanje publike, od čijeg je "mumljanja" također stvorio *loop*.

## Radost dobila meč

Publika je bila važna i za sljedeću točku, zamišljeni dvo-

boj dvaju apstraktnih pojmova. Bargeld ih je predložio na engleskome, a publika prevela na hrvatski i predložila svoje. Naizmjeničnim ponavljanjem, u ovom slučaju riječi "radost" i "stega", i njihovom "obradom" kreirao je virtualni boks-meč u tri runde. Pritom je upozorio da svaka riječ za njega ima boju, odjeću i iako ih je dvobojem ogolio, obeznačio, gotovo ih sveo na *samo* riječi, ipak je ujedno vješto kreirana napetost oko toga koji će pojam pobijediti, "pozitivniji" ili "negativniji" (šaljivi prijedlog iz auditorija da se kao suprotnost riječi *stega* uzme *alkohol* ipak je odbijen zbog neapstraktnosti riječi). Pobijedila je *radost*, ali navodno ne pobijedi na svakom nastupu "pozitivniji" pojam. Za bis je još odigrao minijaturu o *Radiju Sunshine* koji ne pušta ploče nego kompjutorske programe uz banalne tekstove.

Blixa Bargeld kaže da se odlučio za ovaj tip nastupa *kako bi imao forum na kojemu ne bi znao što će sljedeće učiniti*. To možda nije sasvim točno, jer neke je od tih točaka izvodio već mnogo puta i ponavljanja su neizbježna. Neizvjesnom prvenstveno ostaje reakcija publike koja određuje atmosferu nastupa, a ona je u Zagrebu rado sudjelovala. Uspješan, intrigantan nastup bio bi efektiniji da je bio kraći, kako ukupno tako u pojedinim segmentima, jer koji od njih mogao je završiti i stepenicu prije kakofonije. Ipak, uz *radost* koja je pobijedila i doslovno i preneseno, i uz vješta poigravanja idejama i tehnologijom, Bargeldov duhovit, inteligentan, čak i topao pristup podsjetio je da u trojcu *zvuk-tehnologija-čovjek* potonji još sasvim dobro stoji. ■



foto: Damil Kalogjera

# Performativna pedagogija i politike izvedbe

**Charles R. Garoian**

Ono što predlaže Giroux jest performativna pedagogija prema kojoj studenti uče "pregovarati" i "prijeći" disciplinarne i kulturalne granice

Prema teoretičarima performansa kao što su Antonin Artaud, Augusto Boal ili Richard Schechner; prema antropologu Victoru Turneru ili progresivnim edukatorima kao što su Paolo Freire ili Henry A. Giroux, transformacija umjetnika/učitelja ili gledatelja/studenta iz objekta u subjekt kulturalne povijesti zahtijeva emancipatorske oblike djelovanja. U takvim okolnostima, povijesno određena "mjesta" umjetnosti i obrazovanja mogu biti preimenovana u "prostore", sajtove na kojima su unaprijed zacrtani, disciplinirajući i monokulturalni ciljevi izazvani otvaranju novim područjima značenja. Postmoderna pedagogija umjetnosti izvedbe takve prostore čini sasvim mogućima. Uzmimo na primjer performativne teorije Artauda, Boala i Schechnera, posebno s gledišta kritičke pedagogije.

## Znanje tijela

(...) Artaudova žudnja da preobrazi gledatelja u sudionika predstave nalazi svoju paralelu u *Kazalištu potlačenih* Augusta Boala. Boal vjeruje da je znanje o djelovanju tijela i jeziku tijela elementarno ako želimo izazvati ili se osloboditi opresivnih i historijski određenih performativnih tekstova. "U/Poznavanje tijela", "oblikovanje tijela", "kazalište kao jezik" i "kazalište kao diskurz" predstavljaju četiri strategije Boalove pedagogije. Slično duhu Kaprowljeve eksperimentalne pedagogije hepeninga, Boal traži način da oslobodi kreativno mišljenje i djelovanje od tiranije opresivne kulture.

Prema filozofiji Drewa Ledera, premda svi mi neprestano, tijekom čitava naša života naseljavamo i koristimo vlastito

tijelo, upravo *prisutnost tijela* uzimamo zdravo za gotovo, usmjeravajući radije svoju pozornost na izvanjski svijet. Drugim riječima, naša je prirodna tendencija pripisati samo *pretpostavljenu* prisutnost naših tjelesnih fenomena, držeći ih odsutnima iz naše svijesti. Uzimajući u obzir ovu odsutnost, Boal preporučuje da upoznamo svoje tijelo: seriju vježbi za izvođače i gledatelje, čiji je cilj postići svijest o fizičkim, konceptualnim i emocionalnim karakteristikama tijela. Isto to znanje upotrijebit će se kao materija ili sadržaj na izvedbi. Za Boala u/poznavanje tijela zahtijeva ponovnu ophodnju njegova/njezina terena kako bismo naučili, njegovim riječima, "ograničenja i mogućnosti, socijalne distorzije i šanse rehabilitacije" tijela. (...) Samo na taj način možemo slomiti stereotipe, odnosno kulturalne tekstove koji oblikuju i ograničavaju naša tijela i njihove identitete.

## Pedagogija granice

Turnerova pedagogija etnografske izvedbe preokreće poredak Artaudove ideje o kazalištu i njegovu dvojniku. Umjesto da život oponaša umjetnost, Turnerove "socijalne drame" vuku porijeklo iz kulturalnih izvedbi koje kasnije nalazimo i u "estetičkim dramama", tako stvarajući situaciju u kojoj život prethodi i utječe na umjetnost i kulturu. Slično Artaudovu "teatru okrutnosti", socijalne drame odolijevaju inerciji propisane kulturalne estetike. (...) Turnerova etnografija, nadalje, korespondira i s Girouxovom "pedagogijom granice", kritičkim procesom koji, kako veli Giroux, "nudi studentima mogućnost korištenja mnoštva referenci koje konstituiraju kulturalne kodove, iskustva i jezik. To znači da se studente obrazuje da istovremeno povijesno i kritički tumače ove kodove, pritom učeći granice ili ograničenja spomenutih kodova, uključujući i granice onih kodova koje koriste da bi konstruirali vlastite priče i povijesti". Ono što predlaže Giroux jest performativna pedagogija prema kojoj studenti uče "pregovarati" i "prijeći" disciplinarne i kulturalne granice. Kulturalni kodovi o kojima govori Giroux predstavljaju kodificirane predrasude s kojima se bore i koje ospo-



## Djelovanje i pre/vrednovanje

Što je još važnije, izvedba "pedagogije granice" studentima pruža mogućnost djelovanja, mogućnost da nešto poduzmu

te tako preuzmu odgovornost i za svoje obrazovanje. Ona pretvara studente iz pasivnih konzumenata dominantne kulture u "javne intelektualce" koji su se u stanju kretati diljem kulturalnih granica i različitih prostora saznavanja, kako bi izazvali i testirali politiku njihova vlastitog obrazovanja. Giroux određuje edukacijske politike na dva načina: jedno je političko obrazovanje koje decentrira moć unutar učionice tako da se možemo pozabaviti dominantnim ideologijama, a drugo je politizirano obrazovanje koje djeluje kao "pedagoški terorizam", zato što odbija preispitati vlastite ideološke konstrukte. Da bi studenti stekli moć djelovanja, moraju naučiti izazvati i uključiti se u ideološku politiku koju zastupa njihova kulturalna škola. (...) U usporedbi s performansima ranog modernizma, refleksivna priroda postmodernog performansa "osigurava otpor upravo time što ne nudi nikakve poruke, bilo pozitivne ili negativne, koje bi se mogle lako uklopiti u popularne reprezentacije političkog mišljenja, već se služi izazivanjem ili osporavanjem samog procesa reprezentacije, premda svoj vlastiti projekt također mora ostvariti pomoću određene reprezentacije." Upravo što se tiče izvedbene pedagogije, Giroux razlikuje "reprezentaciju politiku" kao modernističku strategiju, nasuprot *političkim reprezentacijama* u postmodernizmu. "Otpor" u postmodernoj umjetnosti i pedagogiji izvedbe nije vezan za postignuće nekakve kulturalne superiornosti, nego za stvaranje kontingentnih mjesta u kojima se ideje i načini njihove reprezentacije neprestance prevrednuju.

Stoga razlog za formuliranje izvedbene umjetnosti pedagogije ostaje vezan za liminalnu, kontingentnu i efemernu umjetnost performansa. Budući da je riječ o strategiji koja stvara kritičke prostore učenja, izvedbena umjetnost pedagogije omogućava svim promatračima da postanu sudionici, a svim sudionicima da postanu kreatori kulturalnih značenja. Na taj se način osvještava način na koji funkcionira kultura, kao i načini na koje možemo propitati hegemonijski autoritet ma koje kulture. (...) Kao otvoreni sustav ili diskurz, izvedbena umjetnost pedagogije uključuje sve oblike komunikacije, pa i one koje se temelje na tehnologiji i novim medijima. Ona služi svojim sudionicima da preuzmu konceptualne i emocionalne rizike, kao i odgovornost, za ono što zamišljaju i stvaraju. ■

ravaju napredni javni intelektualci, kao npr. Turner i Boal, kako bi otvorili razgovor o kulturi, omogućujući gledateljima i/ili studentima da postanu kritički stvaratelji znanja. U usporedbi sa "standardiziranim pedagogijama koje kodificiraju iskustvo i oblikuju proizvodnju značenja na predvidljiv i konvencionalan način", Girouxova kritička pedagogija reprezentacije, njegovim riječima, "odolijeva takvoj formaliziranoj produkciji značenja time što nam nudi nove kanale komu-

"Otpor" u postmodernoj umjetnosti i pedagogiji izvedbe nije vezan za postignuće nekakve kulturalne superiornosti, nego za stvaranje kontingentnih mjesta u kojima se ideje i načini njihove reprezentacije neprestance prevrednuju

nikacije, nove kodifikacije iskustva, kao i nove perspektive razumijevanja, kojima se demaskira politička povezanost između slika, načina njihove produkcije i recepcije te društvenih praksi koje ih sve zajedno legitimiraju". S obzirom na pedagogiju postmodernih izvedbi, značajno je reći da Girouxov preduvjet autorefleksivnosti čini opozicijsku strategiju u kojoj i studenti i predavači uče "provjeriti" kodove svojih vlastitih naracija. Razumijevajući kooptivne snage akademске karijere, korporativnog kapitalizma i povijesti koja kultivira našu žudnju prema modi, bogatstvu i slavi – dakako, služeći se sredstvima masovnih medija, Girouxovi imperativi pružaju nam načine da promislamo žudnju koja se temelji na tri politička i pedagoška principa. Prvo, iskazivanje žudnje "važan je početni korak za razumijevanje odnosa koje stvaraju studenti u formama dominantne i popularne kulture". Drugo, regulacija žudnje dovodi do političkog shvaćanja tijela, tako da studenti mogu odrediti na koji način tijelo funkcionira kao objekt, a na koji kao subjekt popularne kulture. Treće, proizvodnja žudnje osnažuje studente "da sebi prilagode kulturalne forme – i to pod uvjetima koji poštuju i proširuju njihove ljudske mogućnosti". Slično Schechnerovu (teatru kao) "dvaput ponovljenom" ponašanju i Turnerovoj izvedbi kao metaetnografiji, Girouxov autorefleksivan način čini mogućim kulturalni rad koji je odgovoran za svoja djela.

\* Tekst je, u skraćenoj i prilagođenoj verziji, preuzet iz knjige Charlesa R. Garoiana *Performing Pedagogy: Toward an Art of Politics*, New York: State Un. of New York Press, 1999.

Izabrala i prevela: Nataša Govedić



# Deipetalna i deifugalna pitanja

**Nataša Govedić**

Dječak od Drvetova apsolutnog darivanja postaje sve dalji od dobrote, razumijevanja, pa čak i osjećaja zadovoljstva ili ispunjenosti. On prema drvetu osjeća sve manje

**Uz predstavu / Drvo je bilo sretno redatelja Renea Medveška u zagrebačkom Teatru EXIT**

Čini mi se prikladnim u razgovor o najnovijoj predstavi Renea Medveška uvesti koncepte kao što su "deifugalno" (od božanskog središta udaljavajuće) i "deipetalno" (božanskom središtu približavajuće): oba je termina skovala filozofkinja i teologinja Simone Weil, baveći se mogućnostima dobrote, davanja, bezuvjetne i božanske ljubavi. I scensko djelo Renea Medveška bavi se istim pitanjima: je li istinsko davanje potpuno altruistično, asimetrično, ne očekuje ništa zauzvrat, nagrađeno vlastitom vrlinom. U tom se smislu, prema Medvešku, bezuvjetnoj ljubavi približavamo po modelu priče američkog pjesnika Sheila Silversteina *I drvo je bilo sretno* (originalni naziv: *The Giving Tree*). Glavni junak nesebičnosti jest Drvo, na engleskom jeziku ženskog roda, dok ga u hrvatskoj verziji izvodi muška ekipa saksofonista. U obje varijante, Drvo dječaku u postupnom odrastanju daruje sve što ima: hlad, jabuke, grane, deblu, pa čak i vlastite ostatke ostataka u obliku panja, pritom bivajući sretno već i kroz samu gestu davanja. Dječak, međutim, od ovog apsolutnog deipetalnog darivanja postaje sve više deifugalan, sve dalji od dobrote, razumijevanja, pa čak i osjećaja zadovoljstva ili ispunjenosti. Stareći, on prema drvetu osjeća sve manje. To nije samo tragički aspekt priče, to je i njezin etički problem. Ne uči li, naime, drvo dječaka lekciju o "pravu na uništenje" upravo onih koji nam čine dobro, bila to priroda ili ljudska zajednica? Ne nagrađuje li Drvo dječakovu sebičnost? Ne uči li ga da je u redu sudjelovati u neravnopravnim odnosima? Nije li jedna od poenta ovog odnosa kako dječak, ni unatoč svom altruizmu drvetu, nikada nije naučio lekciju o ljubavi? Znači li to eventualno da se etika ljubavi ni ne treba priklanjati kultu poništenja granica vlastita samopostovanja?

## Najviša ljubav

U različitim interpretativnim tradicijama, bezuvjetna ljubav ili grčka i kršćanska *agape*, budistička *karuna* i kineski (konfucijanski) *jen*, NISU shvaćeni kao koncepti pasivnog primanja. Naprotiv. Kršćanska je ljubav, dovoljno je pročitati Pavlovu poslanicu Korinćanima, najaktivniji mogući princip; ona *djeluje* i onda kada iščeznu sva

proroštva, kad umuknu jezici, kad se u prah stropošta ljudsko znanje. Meister Eckhart u 14. je stoljeću napisao kako kršćanska ljubav predstavlja *pretjecanje božanske kreativnosti u čovjeka*, dakle ljubav je princip stvaralaštva, a ne žrtve. Toma Akvinski napisao je da nigdje u Bibliji, apsolutno govoreći, ne postoji obveza da druge volimo *više* no što volimo sebe; naprotiv: potrebno je voljeti druge *kao samoga sebe*; ravnopravno, ne degradirajući nikoga. U krajnjoj liniji, Isusova je vjera da u čovjeku valja vidjeti Boga, kao i u Bogu čovjeka. Suvremena psihologija, začudo, pridržava se vrlo sličnih pretpostavki: ljubav je uvijek i u pravilu ravnopravan odnos, ostalo može biti opsesija ili pasija (kao ispaštanje), ali ne i duhovna intimnost, radost zajedništva. Simone Weil: *Vjerovati u postojanje drugih ljudskih bića jest ljubav. Um ne mora vjerovati ni u čije postojanje (subjektivizam, idealizam, solipsizam, skepticizam, Upanišade, taoizam, pa i Platon, svi oni prihvaćaju ovaj filozofski stav kao način prosvjetljenja). Upravo zato jedini organ kontakta s postojanjem jest prihvaćanje, ljubav. Zato su ljepota i istina identične. Zato su radost i osjećaj realnosti identični.* Vratimo se Medveškovoj predstavi: u njoj su izokrenuti pojmovi radosti i tuge. Umjesto da Drvo bude sve tužnije što ga Dječak/Čovjek više eksploatira (a Čovjek to čini bez zerice grizodušja; u klasičnom kapitalističkom duhu traganja za novcem i imetkom), Drvo je stalno jednako sretno; volio ga Čovjek ili ne volio; provodio s njim vrijeme ili ne provodio; pohodio ga ili ne pohodio. Izgleda da je ovaj emocionalni model bliži surovoj Racineovoj *Fedri* nego transcendentalnoj ljubavi: Drvo je spremno (sretno) *umrijeti* za Dječaka. Dječak, međutim, ne mari previše za Drvo: ako mu u početku i pjevuši nježnu repliku "Drvo, ja te volim jako, jako", kasnije je sve češće zaboravlja i otpjevati i osjetiti. Dječak se drvetu više ne raduje; odveć je zaokupljen vlastitim brigama. U njihovu odnosu više ne postoji ništa kreativno; također polako prestaje i uzajamnost osjećaja.

## Bo

Moram priznati da sam drugu polovicu Medveškove predstave provela u prilično potresenom raspoloženju. Žalosti je bilo više razloga. Prvo, drama o nerazmjernom i sve udaljenijem odnosu Drveta i Dječaka u kazališnom je smislu, dakle kao ambivalentna tragedija za gledatelje svih uzrasta, izvanredno napravljena; njezine emocije nepogrešivo pogađaju najosjetljivija mjesta publike. Drvo izvode četvorica vrsnih saksofonista (Damir Horvat, Ivan Kovačić, Ivan Pavić, Goran Jurković), što znači da nam se Drvo obraća golemom glazbenom sugestivnošću; ono zrači glazbom (skladatelj: Krešimir Seletković). Tim je teže podnijeti ravnodušnost koju mu nanosi Dječak. Drugo, Dječaka i Naratora, uz pomoć nekoliko lutki, igra odlična Davorke Horvat, kojoj s usana ne silazi zarazni osmijeh i koja arhetipsku ljudsku sebičnost igra s razumijevanjem, bez osude, smireno i duhovito, spremno na igru. Ako nam razum govori kako Dječak zlorabi ljubav Drveta, Medveškova



režija i izvedba Davorke Horvat govore nam kako u tome nema ničeg neobičnog, pa ni ničeg "lošeg": *takvi smo i gotovo*. Prema meni, to je veoma tužna, a i netočna konstatacija. Treće, nije se teško sjetiti situacija kada smo doživjeli emocionalne nesrazmjere: bilo da smo bili ti koji daju ili oni koji primaju previše. U mom iskustvu, to nikada nisu bile radosne situacije. Zbog toga je predstava *I drvo je bilo sretno* prožeta osjećajem povrede, a ne aurom radosti, recimo karakteristične za Medveškovu inscenaciju *Brata magarca*. Igra se gubitak ljubavi, prelazak zajedništva u uzvišenu i usamljenu žrtvu. Filozof John Caputo, pišući o etici Levinasa, postavio je i pitanje o granicama žrtvovalačkog altruizma: *Želim biti potpuno altruističan... Zaista želim. Ali ako je to ono što želim, onda se moj altruizam svodi na to da činim ono što želim.* U tome Caputo vidi osobiti oblik sebičnosti, o kojoj možemo raspravljati na primjerima mnogih svetačkih biografija, baš kao i Drveta, kao protagonista Medveškove predstave. Zbog ovog problema, budistička *karuna* (ljubav, davanje) definira se kao trenutni impuls davanja vlastitog odijela čovjeku kojemu je hladno ili davanja kruha gladnome, bez pretenzija da tim davanjem "spasimo" osobu koju pomažemo, ukinemo stvarnost boli ili smaknemo s lica veo iluzije. Za ovo posljednje potrebno je naučiti drugačije misliti, pa i prestati išta žudjeti. Medveškovo Drvo, međutim, ne prestaje žudjeti za svojim prijateljem; ono mu je dirljivo vjerno. Zanimljivo je da predstava završava njihovim konačnim sjedinjenjem "u nemoći": Panj i Starac posljednje dane provode zajedno. Ali i tada Drvo ostaje "sluga" svoga gospodara: nudi mu odmor i utočište, koje Dječak/Starac prihvaća kao nešto samo po sebi razumljivo.

## Uzvratanja

Ako ponašanje Drveta uzmemo kao "roditeljski model", u kojem roditelj tobože bezuvjetno voli dijete i "ništa" ne dobiva zauzvrat, tada se pogotovo ne bih mogla složiti s etičkom okosnicom predstave. Zato što djeca u pravilu roditeljima daju mnogo VIŠE no što su roditelji u stanju uzvratiti: ona inicijalno nisu nikakvi paraziti, nego istinski stvaratelji, sposobni za "sebičnost" samo *naknadno*, ako je nesrećom nauče od roditelja. Dječji terapeuti usuglašeno tvrde kako ne postoje djeca koja svim srcem ne vole svoje roditelje, pa i onda kada se radi o roditeljima kao istinskim zlostavljačima, dok, međutim, i te kako postoje roditelji koji nisu u stanju voljeti i/ili poštovati svoju djecu. Možemo li onda ulogu Drveta razumjeti kao ulogu djeteta? Ne, jer Drvo u predstavi govori jezikom odraslih: zna kako steći novac i položaj, što nije karakteristika dječjeg pogleda na svijet. Jesu li onda Dječak i Drvo *prijatelji*? I može li se u prijateljstvu "preskočiti" ravnopravnost? Uvjeren sam da je odgovor na ovo pitanje negativan. Ravnopravnost u davanju temelj je svakog voljenja. Iskustvom scenski magično "dobre" predstave, napravljene s velikim kazališnim talentom obraćanja pozornosti na svaki emocionalni, vizualni i auditivni detalj predstave, Medvešek nas i osvaja i uznemiruje upravo svojim radikalnim pesimizmom; radioaktivnom snagom ljubavi shvaćene kao neizbježni gubitak. Izgleda da je ovaj redatelj pronašao scensku formulu suvremene tragedije, u kojoj gubitak postaje princip goleme emocionalnosti i uzvišenosti. No, ima li to veze s ljubavlju? Na to pitanje bezuspješno pokušavamo odgovoriti još od vremena Sofoklove *Antigone*, dakle otkako poznajemo europsku tragediju kao dramsku vrstu. ▣

## Laganje u zdrav mozak

### Bojan Munjin

Ljubav na ovim prostorima u pravilu završava s deset tisuća mrtvih, a uz silan seks na koji toliko brijemo, godinama u Hrvatskoj više ljudi umire nego što se rađa

**Uz premijeru predstave *Plava soba* britanskog dramatičara Davida Harea, u režiji Ivica Šimića, na repertoaru Male scene, Zagreb**

Dok mi još u ušima bruja žamor naparfimiranog mnoštva iz foajea kazališta Mala scena nakon predstave, ili recimo seks-showa *Plava soba*, neki bljutavi okus motao mi se po ustima. Nešto opet nije u redu. Bit će rata. Jeste li, naime, primijetili da je u zadnje vrijeme cijela nacija opsjednuta seksom. Da je situacija posebno zabrinjavajuća pokazuje lakoća kojom se erotski sadržaji distribuiraju u javnosti, eterom, na kazališnim daskama, po novinama. Dok izbezumljeni narod muku muči kako da sastavi kraj s krajem vlastite egzistencije i svako malo izlazi na ulice zbog toga što plaće ne stižu godinama, svaka šuš sa srednjom školom i tečajem za manekenke danas dijeli lekcije o seksu, o tome se uči kao o nečem ultra ozbiljnom na faksu, zapljuskuju nas istraživanja o "seksualnim aspiracijama Hrvatica", okrugli stolovi tajkuna, pevaljki, konobara i ekonomista na temu seksa sijekaju na sve strane.

### Seksualna brbljaonica

Postalo je važno kako ševe nogometiški nacionalne vrste, a političari onako usput između dvije saborske rasprave o probijanju državnog budžeta odgovaraju novinarima vole li one stvari više oralno, u kuhinji ili na klasičan način. Svaki tjednik koji drži do sebe ima kolumne, od recimo poetike "češnjaka, sisa i motike" Ariane Čuline, preko *hard core* priloga Vedrane Rudan, do urbane onanije Milane Vuković-Runjić na istu temu. Trka posrnule, izbezumljene i razgolićene nacije koja jeca, ciči i vrišti upravo traje. U čemu je štos? Niti je naciji baš nešto posebno i baš sada prigustilo na planu libida, niti su tek prekjučer pušteni s lanca kakva zaguljenog političkog režima, a ruku na srce i nije da smo nešto iznimno *jebežljivo* narod. "Hrvati misle da je djevica Marija zanjela bezgrešno,

a Srbi po iskustvu znaju da je to nemoguće", još su prije sto godina zaključili Krleža i Rade Šerbedžija. Kada je na početku rata Milko Valent izjavio da on od svih ratova jedino priznaje rat u krevetu, bio je proglašen nacionalnim izdajnikom. Zapravo, u zemljama u tranziciji za njihove tupave narode i nacionalizam i seks predstavljaju izlaz u nuždi: onda kada se rasprše naša čvrsta uvjerenja o bratstvu i jedinstvu i ljetovanjima sa sindikalnim popustom potrebno je pronaći novi *image*. Formula na Balkanu već dugo glasi: majka božja, metak u čelo i seks bez kondoma.

Osam od deset predstava na redovitom kazališnom repertoaru u Hrvatskoj trenutačno se bavi seksom. *Plava soba* jedna je od takvih mentol pilula koje vam pet minuta osvježavaju usta, stvaraju toplinu u području donjih ekstremiteta i onda vas ostave praznim. Nije tu ništa kriv David Hare, autor komada, koji je za svoju zaposlenu britansku publiku napravio tekst, nešto kao *porno light*, bez mnogo muljanja. U kapitalizmu nema pardona: radi se od devet do pet a poslije se zabavlja i ide na pivo. Nakon dnevnog rintanganja zaslužili ste i dašak slobodnog vremena. "Čista kazališna viagra", kaže *Daily Telegraph*.

### Ključanica za siromahe

Ono što, međutim, predstavlja malu domaću laž jest uvjerenje da je seks *naša furka* i da smo mi već tako relaksirani i kao društvo i kao pojedinci da omamljeni Dom Perignonom ne raspoznajemo Ninu Badrić od ulaza u Charlie caffe. Stoga su igra prosječnog Tarika Filipović i solidne Bojane Gregurić i hinjeni osmijeh premijerne publike u Maloj sceni ostali visjeti u zraku. *Figurae veneris* pet parova iz Hareove plave sobe događaju se nekome drugome, a mi tek u redu gledamo kroz ključanicu. Seks upražnjavaju odlikaši, a hrvatska sitnež bavi se svojim fantazijama dok joj glava puca kako da preživi do ljeta. Taj veliki nered u glavama i u sistemu vrijednosti najbolje je komercijalno iskoristila upraviteljica Male Scene Vitomira Lončar, angažirajući dva trenutačno najveća seks simbola naše rahitične javne scene: Bojanu Gregurić i Tarika Filipovića za to umjetničko sjedinjavanje. Tom cilju poslužila je i "hercik" scenografija Dinke Jeričević i kostimografija rađena po principu "prije no što mi haljinu svučesh" Danice Dedićer. Skladatelj Matija Dedić bio je angažiran samo zato da, dok tiho prebire po klaviru, drži svijecu glumcima na sceni koji uzdišu, dahću i razmjenjuju pljuvačku sat i petnaest minuta. Kažu da su sve predstave rasprodane do Nove godine.

Dok izbezumljeni narod muku muči kako da sastavi kraj s krajem vlastite egzistencije i svako malo izlazi na ulice zbog toga što plaće ne stižu godinama, svaka šuš sa srednjom školom i tečajem za manekenke danas dijeli lekcije o seksu

### Prodavanje erotske magle

I ništa tu ne pomaže vjerovanje glavne glumice Bojane Gregurić kako *Plava soba* govori tek o seksu kao "nedostatku ljubavi". Ljubav na ovim prostorima u pravilu završava s deset tisuća mrtvih a uz silan seks na koji toliko brijemo, godinama u Hrvatskoj više ljudi umire nego što se rađa. Režiser Ivica

Šimić nesvjesno je u pravu kada kaže da je vrijednost ove predstave u tome što zapravo skriva najlascivnije scene seksa. Naciji u kojoj je brojkom i slovima milijun ljudi pogođeno alkoholizmom, uz milijun penzionera, oko pola milijuna nezaposlenih i isto toliko onih koji su zdimili, ima malo smisla bilo što "otkri- vati".



## TEATAR EXIT

### PROGRAM TRAVANJ 2003.

#### četvrtak, 10.4. u 11h i 20h

#### I DRVO JE BILO SRETNO

režija: Rene Medvešek;  
igraju: Davorka Horvat Dada, Damir Horvat, Ivan Pavić, Goran Jurković, Ivan Kovačić

#### petak, 11.4. u 20h

#### DEKADENCIJA Steven Berkoff

režija Matko Raguž;  
igraju: Nataša Lušetić, Vilim Matula

#### subota, 12.4. u 20h

#### DEKADENCIJA Steven Berkoff

režija Matko Raguž;  
igraju: Nataša Lušetić, Vilim Matula

#### nedjelja, 13.4. u 11 h

#### I DRVO JE BILO SRETNO

režija: Rene Medvešek  
igraju: Davorka Horvat Dada, Damir Horvat, Ivan Pavić, Goran Jurković, Ivan Kovačić

#### nedjelja, 13.4 u 20h

#### ŽABOKREČINA ILITI BABINA

KAŠA Iva Pavičić  
Trupa TO – premijera

#### ponedjeljak, 14.4. u 20h

#### ŽABOKREČINA ILITI BABINA

KAŠA Iva Pavičić  
Trupa TO

#### četvrtak, 17.4. u 20h

#### I DRVO JE BILO SRETNO režija:

Rene Medvešek  
igraju: Davorka Horvat Dada, Damir Horvat, Ivan Pavić, Goran Jurković, Ivan Kovačić

#### četvrtak, 24.4. u 20h

#### EVA BRAUN Stefan Kolditz

režija Edvin Liverić  
igra Daria Lorenci

#### petak, 25.4. u 20h

#### CABARES,CABAREI Zijaha A.

Sokolovića

#### subota, 26.4. u 20h

#### NOŽEVI U KOKOŠIMA David

Harrower  
režija: Saša Anočić  
igraju: Daria Lorenci, FranjoDijak, Hrvoje Barišić

#### nedjelja, 27.4. u 20h

#### MARLENE DIETRICH

predstava HNK Split u izvedbi  
Ksenije Prohaske  
(režija I.L.Lemo; text: A. Tonković-Dolenčić, I.L.Lemo, V. Broz)

#### ponedjeljak, 28.4. u 20h

#### NE JA-prema Samuelu Beckettu

Queer Festival Zagreb

#### utorak, 29.4. u 20h

#### DRED-DARING REALITY

Queer Festival Zagreb

#### srijeda, 30.4. u 11h

#### I DRVO JE BILO SRETNO

režija: Rene Medvešek  
igraju: Davorka Horvat Dada, Damir Horvat, Ivan Pavić, Goran Jurković, Ivan Kovačić

#### srijeda, 30.4. u 20h

#### FRITZSPIEL Boris Senker-Epilog

Teatar  
režija: Robert Raponja  
igraju:Marko Torjanac, Slavica Knežević, Dora Lipovčan, ŽeljkoVukmirica, Dražen Bratulić, Hrvoje Zalar

**Blagajna radi svaki dan osim nedjelje i ponedjeljka od 16:30 do 20h**









# Pravda za Maxima Billera

**Feridun Zaimoglu**

Portret najtalentiranijeg njemačkog polemičara uvjerenog da je potrebno postići suglasnost u vezi s istinskim osjećajima, a pogotovo što se tiče ljubavi, mržnje i srdžbe, i koji se nedavno oštro okomio na mlade predstavnike aktualne njemačke pop-književnosti

**G**alamdžija kojemu je jedino stalo do razaranja! Vivisektor! Stroj za borbu nadahnut građanštinom! Moralist koji uokolo baulja zaogrnut vučjim krznom! Gromoglasni propovjednik koji se obrušava na sve mekušce Republike! U konkavnom se zrcalu medijskih slika Maxim Biller pojavljuje kao podrugljivac koji se okomljuje na pristojan narod te ga poziva da se upusti u Hirove i lukavstva ovog pjesnika koji je narodu toliko stran. Nadaleko nigdje nikoga da mu potvrdi, kako tek glumi intelektualca koji tobože apelira na svoj auditorij, a zapravo svojom nemilosrdnom, osnažujućom prozom uvježbava ponašanje u slučaju prave opasnosti.

## Obnova sirovosti

Ono što pokreće Maxima Billera nije neka alternativna politička nastava ili čak prevladavanje trauma. Ne bi mu se bezuvjetno trebalo vjerovati kad tvrdi da rado piše o Njemačkoj. Daljina, tuđina, čežnja, zavičaj – ove riječi prosvijećenog malograđanina pojavljuju se u njegovim spisima samo onda kad nas ovaj prosvjećujući pjesnik mora informirati o teškom odnosu Nijemaca prema Nijemcima. Ionako se čini da svaki profesionalni promišljatelj kulture u ovoj zemlji mora trpjeti. Naime, krajnje je unosno javno iskazivati svoje afektima prožeto negodovanje zbog propasti i gubitka vrijednosti, a naročito zbog novih nečudorednih navada.



Biller je već zarana napade gundajućih svjetonazorskih vjetropira koji su se okomili na političku korektnost, kao i napade svojih oponenta koji su ga, i to ne uvijek na odveć spretan način, opominjali da se drži bontona, razotkrio kao akcije neotesanaca. No, mopsi se ionako okomljuje na klupko vune koje smatraju štakorom. Osamdesetih godina pojavili su se medijski hvalisavci koji su smatrali da su sposobni oblikovati neku vrstu zametka idealne barijere koja bi rušitelje normi spriječila u njihovoj aktivnosti, za što im je, pak, pljesak bio osiguran. Više se nije htjelo gubiti vrijeme na tankočutne rasprave, publika je zahtijevala grube galamdžije, tako da su novi esteti uz silnu buku prepričavali proleterske viceve koje su čuli za stolom u svojoj omiljenoj krčmi u neposrednom susjedstvu. Novu se njemačku ozbiljnost začudo prihvatilo kao nešto što u sebi sadrži mnogo humora ili su je mnogi, iako su znali da je to pogrešno, takvom smatrali. U sklopu tog procesa bivanja sve sirovijim, koji ni danas još nije dovršen, i umjetničkim je figurama – kojima se nekažnjeno predbacivala neodlučnost – bilo posve lako odigrati svoju ulogu.

Tko bi se ipak usudio spisateljski nastrojenog skupljača kukaca Ernsta Jüngera neposredno prije njegova proglašenja blaženim izložiti ozbiljnim kritikama? Maxim Biller, koji je u to doba bio poznatiji pod umjetničkim imenom *mrzitelj Biller*, nije baš odveć vjerovao ovim hvalospjevima te se stoga uputio na mjesto iskazivanja počasti ovoj starini i na tom mjestu u to doba vrlo popularnog majstora uzgoja mladih putem čelične kupke, pa ga je nimalo ne oklijevajući proglasio privatnim učiteljem lokalnih partijskih funkcionara.

## Odnjegovani ekstremizam

Njegov putopisni izvještaj iz Wilflingena majstorsko je djelo njemačke publicistike. Ovaj je izvještaj objavljen 1994. godine upravo u časopisu koji se inače tiskao na vrlo skupocjenom papiru i to u njegovu izdanju koje se, što je vrlo znakovito, naširoko i nadugačko upustilo u temu *tabua nezadovoljene žene*. Časopis *Tempo* bio je u to doba zapravo čitanka novinskog piskarala iz dobrostojeće obitelji, klipana s proslava stambenih komun koji je svoju palestinsku maramu demonstrativno strpao u vrećicu sa starom odjećom, a uokolo hodao u što boljem odijelu. No, usprkos tome, autor ovih redaka ne želi prikriti da je i on pripadao gomili fanatiziranih čitatelja *Tempa*. Reportaže iz pera mladih dendijskih šegrti bile su naprosto dosadne, savjeti pak u vezi s pametnim ponašanjem prilikom kupnje, a naročito detaljno opisane seksualne tehnike, nisu privlačili odveć veliku pozornost. Ovaj se *coolness* mogao dobiti za mnogo manje novca, a pritom se činilo da u ovome središnjem glasniku mlade Njemačke stasa generacija koja se svečano oprastala od povijesnog zaborava kao nemarne i neskladne stilske pogreške. Ove se novine isplatilo kupovati tek zbog Billerove kolumne, jer se nakon čitanja njegova teksta čovjek neko vrije-

me osjećao zaštićen od razmetljivih riječi autorâ lake kategorije.

Tu je bilo moguće zapaziti čovjeka koji je znao nabosti na ražanj sve ove nesposobnjakoviće iz medijske svakodnevice i njoj pripadajućeg kulturnog pogona koji je sve više tonuo u ono bulevarsko. Već se moglo naslutiti: i oni najbolji tek kopiraju, a njihova se originalnost – za koju tvrde da su upravo zahvaljujući njoj dospjeli u sam vrh društva – iscrpljuje u pukom deklamiranju tvrdnji. Pisao Biller o teutonskom užasu, bidermajerskom baroku *hippness*-suflera ili, pak, uvijek iznova o Njemačkoj – njegove su slike uvijek bile širokokutnog zahvata koji feljtonističkim kiselim facama nikada nije polazio za rukom. Ova se pametna glavica nije morala skrivati iza širom rastvorenih novina; njegov se odnjegovani ekstremizam učinkovito isticao među reklamnim tekstovima njemačkih kolumnista koji su rijetko bili raspoloženi za to da suvereno vladaju materinim jezikom. Istaknuo se svojim velikim umijećem da u tobožnjim kompleksnostima razotkriva obrede zataškavanja plitkih duša.

## Kraj oholim pozama

Ponekad je Biller polazeći od ispravnih argumenata izvodio pogrešne zaključke, možda stoga jer je njime, koji je sposobnost manevriranja smatrao svojstvom svekolikih aktivnih lupeža, zbog brojčane nadmoći ovih karnevalskih spodoba, ovladala njegova vlastita prezasićenost. Budući da se tijekom svoje kolumnističke djelatnosti ogriješio o svako moguće pravilo kolumnističkog bontona, vjerojatno ga se i iz tog razloga ubrzo proglasilo mizantropom i prokazivačem šefova.

Izmirenje s njime pošto-poto nije nikada, pa ni danas, bilo moguće. Nikako mu nije polazilo za rukom da mrtvački ples medijskih maski, izobličeni sve do njihove neprepoznatljivosti, prihvati kao motiv za to da ih poštedi svoje kritike. Tako je znao zagrepsti po tankoj, blještavoj površini, s lakoćom sastrugati prema te na danje svjetlo iznijeti pastelnu boju konformista. Njegova otkrića, nastala u zanosu istraživanja, nisu obećavala ništa dobra – čini se čak da se i sam majstor ponekad znao prepasti svojih otkrića pa je znao ustuknuti te ublažiti ton svojeg opisa svodeći ga na prihvatljivu mjeru: naposljetku je samome čitatelju prepustio da na temelju vlastita napora dokuči bit čitave stvari.

Maxim Biller je autor stare škole u vezi s kojim nije potreban faustovski nauk o dvije duše kako bi ga se uvrstilo među borbene idealiste. Njegov je kredo: potrebno je postići suglasnost u vezi s istinskim osjećajima, a pogotovo što se tiče ljubavi, mržnje i srdžbe – kad se zauzima stav koji nije moguće očuvati, potrebno je ipak vjerovati u to da je u zbiljskome životu oholim pozama došao kraj. Njegovi su se protivnici rugali ovoj naivnosti, nisu mu mogli vjerovati: što bi ipak trebalo značiti ono *časno*? Što bi se ipak, molim Vas lijepo, trebalo podrazumijevati pod *stopostotnim angažmanom*?



Samo što je izrekao pogrđnu riječ *književnost dupelizaca*, prozvao je po imenu i zaštitnika svekolikih ecstasyjem nabrijanih budala: Rainalda Goetza. Ali, nitko od Billera nije tražio da mu Goetzovi moralizirajući svesci namijenjeni marginaliziranim propalim gimnazijalcima prirastu srcu – je li onda bilo u redu da dugogodišnjeg prijatelja javno izvrgne ruglu? Kako god da bilo, psihološki efekt je bio ubitačan, auditorij se osjećao kao da ga je napao cijeli roj skakavaca

Moral? Rezervni položaj usamljenog lovca i skupljača! Biller, tvrde oni, taj umišljeni solist, ipak nam nudi tek teze na papiru isposnika koji se razbacuje krupnim riječima kako bi zapravo prikrio svoj intelektualni bijeg iz svijeta. No, majstor se već bio latio toga da započne pretposljednju rundu svojeg obračuna s trač-kolumnistima koji si rado umišljaju da su pravi književnici.

## Dvorska književnost

Književnost naših dana većim dijelom slični estetskim dobavljačima na kraljevskim dvorovima. Obilježje idealnog tipa autora koji stvara na njemačkom jeziku i koji očituje suvremena obilježja jest mladost, kao i to da ga ne izjeda čemer – on tumara uokolo na druženjima koja se organiziraju nakon zabava i na kojima tu i tamo ulovi poneku riječ koju poluprominentni bukači izbace u svojoj alkoholom ili tabletama izazvanoj opijenosti. Uvjeren je da mu neprestana promjena mjesta boravka dopušta da u svojstvu čovjeka, kojemu je profesija da bude odrastao, ima pravo na postojanost. Smatra da je poluistina istina više razine, zna da televizija uvelike određuje dnevnu politiku građana. Stoga se umjesto oko vizija trudi oko medijske vizualizacije i odriče se bilo kakva napora postizanja novih spoznaja ako taj napor iziskuje više vremena od onog potrebnog za praćenje dviju popularnih pjesama. Gorljivo se zalaže za nerazumljivu verbalnu tehnokrobatiku, a svoj nedostatak koncentracije prikazuje kao vrlinu svekolikih



## kritika

mladih, alergičnih na ideologiju.

Je li Maxim Biller ipak sretan zbog velikog tržišnog uspjeha na koji se rado pozivaju prozni vizažisti i tekstualni maseri? Nije li on bio jedan od prvih koji je zahtijevao da se prekine s olinjalom književnošću izdavačke kuće Suhrkamp? No, nova čitljivost nije ništa drugo nego samorazgoličenje generacijskih kroničara čiji nabožni brevijari svjedoče o ispraznosti i panici pred dodiro.

Čvrsti ljudi poput njega nikada nisu pogriješili, tvrdi Biller o Billeru, a ipak je često znao pogriješiti. Zazivao je veselu kulturu svakodnevice, a zauzvrat dobio veliku pop-prijevaru – morao je ipak znati da će biti teško othrvati se izazovima.

### Književnost dupelizaca

U travnju 2000. na Evangeličkoj se akademiji u Tutzingu okupilo više od stotinu pisaca i kritičara; odazvali su se Billerovu pozivu, ali nemali broj njih pomislio je nakon večernjeg uvodnog referata ovog majstora da bi bilo bolje da su taj poziv zanemarili. Zaključili su da Biller s vremenom nije postao ništa pomirljiviji; još njemačkim književnicima predbacuje duhovno maskiranje te, kao i prije, ponovo izvodi moral na optuženičku klupu. Zazivanje istinskog umijeća lijepog pisanja, koje bi umjesto kolaboracije trebalo pružiti sliku kolaborirajućih sustava novoga doba, svoj je vrhunac doseglo u općoj optužbi upućenoj njegovim (čak i prisutnim) kolegama. Samo što je izrekao pogrđnu riječ *književnost dupelizaca*, prozvao je po imenu i zaštitnika svekolikih ecstasijem nabrijanih budala: Rainalda Goetza.

Ali, nitko od Billera nije tražio da mu Goetzovi moralizirajući svesci namijenjeni marginaliziranim propalim gimnazijalcima prirastu srcu – je li onda bilo u redu da dugogodišnjeg prijatelja javno izvrgne ruglu? Kako god da bilo, psihološki efekt je bio ubitačan, auditorij se osjećao kao da ga je napao cijeli roj skakavaca. Maxim Biller sličio je neobrijanom baru odjevenom u ležernu, kućnu odjeću. Prošao je kroz okupljeno mnoštvo koje je izopćio, no ni u daljnjem tijeku skupa nije htio ništa od onog što je izrekao povući ili barem relativizirati.

Pravo središte događaja tvorili su, međutim, dame i gospoda predstavnici sedme sile – oni su se uputili ovamo nadajući se da će prisustvovati osnivanju književnog borbenog saveza ili prestrukturiranju kanona formi. Smatrali su da se ovdje trebalo raspravljati o tome kako su urednici kulturnih rubrika, koji više nisu toliko mladi, mogli pop-prevarante uzdići u Grasso ve unuke. Danas se oni, pak, prave da to nisu učinili. Istine radi, dodajmo da je Biller ukorenim pop-umjetnicima pružio dovoljno prostora i vremena za čitanje, no ravnoteža užasa ostala je sačuvana.

### Testiranje reakcije na šokove

Stoga se prijateljavanje s Billerom ne čini baš odveć bezopasnim. Nad njegovom neposrednošću ne zdvajaju tek oni koji ne upadaju u nedoumicu zbog njegovih mudrih prigovora. U svojoj je potrazi za istinom ovaj majstor prilično temeljit, a njegovi prikazi protivnika,

koji se znaju protegnuti na čitavu kolumnu, nimalo ne pridonose njegovoj simpatičnosti. Ponekad mu savjetuju da zaposli nekog menadžera za odnose s javnošću koji bi suspregnuo njegovu pomamnost i oduzeo oštrinu njegovoj napadačkoj strasti. Što bi se, međutim, time postiglo? Pod prigušenim svjetlima pozornice stajao bi autor kao iz neke knjige, a takvih ima mnogo.

Biller je još prisiljen upozoravati na to da bi trebalo razlikovati novinare i pisce – povlačenje je to granice kojemu je sklona tek nekolicina recenzenata. Neki recenzenti nisu se libili čak ni toga da u njemu prepoznaju židovskog autora, kao da bi to bio najlakši način na koji bi mogli izaći na kraj s ovom krticom. Pritom je ipak čitava stvar prilično jednostavna: Biller testira način reagiranja Nijemaca na šokove. Dapače, on uvijek piše i govori o tome da iz svojeg snajperskoga gnijezda *na nišan uzima Nijemce*. On ih promatra, ponekad u čitavoj širini snajperskog okulara, a ponekad kroz sam križić u okularu. No u razlici prema arogantnim hramskim slugama iz njegove branše, koji u najboljem slučaju očituju svoje zoološko zanimanje za ljude-mrave, Biller, *pobješnjeli ludak koji uzima na nišan sve oko sebe*, nije sklon tome da za svoje čitatelje tvrdi kako nisu slobodni od šund-kreatura. Oni ga mogu i trebaju razumjeti. Naposljetku, on napada određeni oblik trezvenosti, njegov briljantni stil ne dopušta da ga se pogrešno shvati.

### Šarlatani iluzija

Onaj koji svom svojom snagom demaskira šarlatane iluzija, taj mora biti spreman na to da će biti izložen omalovažavanju. Billerovi su književni prilozni grandiozni *trip noir*, njegovi se protagonisti kao pogonski robovi sudbine gube u mrtvim kutovima, u egzistencijalnim rupama, a s obzirom na to da svoje emocije mogu prikriti samo do određenog stupnja, naposljetku im nikakvo čeličenje ni sva mudrost svijeta ne pomažu. Pripremiti sređeni ulazak u raj organizacijskim talentima nije nikakav problem, a ipak svi ambiciozni planovi propadaju zbog sitnica. Neizbalansirana čudovišta uživljavanja predstavljaju čovjekotragače koji su zapravo na putu pronalazjenja nadomjeska za boga pri čemu se čini da usuglašavanje s hladnom zbiljom nadilazi mogućnosti toplokrvnih životinja.

Tako se događa čak i to da se preživi pakao jer se možda naprosto imalo nešto više sreće, možda je protivniku tek ponestalo municije, ili se možda jednostavno zažmirilo jer se ne mora pribivati baš svakoj grozoti. U tom je slučaju želja da se uhvati nešto zraka ipak još velika. Maxim Biller, ovaj istaknuti pjesnik židovskog srca, sklopio je dogovor s Bogom: pusti me da zapišem moje priče, a potom pusti neka ljudi odluče o tome, upravljaj li ti mojim perom ili ne. ♣

S njemačkoga preveo Tihomir Engler

\* Skraćena verzija članka objavljenog u *Die Weltu*, 16. veljače 2002., pod naslovom *Gerechtigkeit für Maxim Biller*

## Prema granicama podnošljivosti

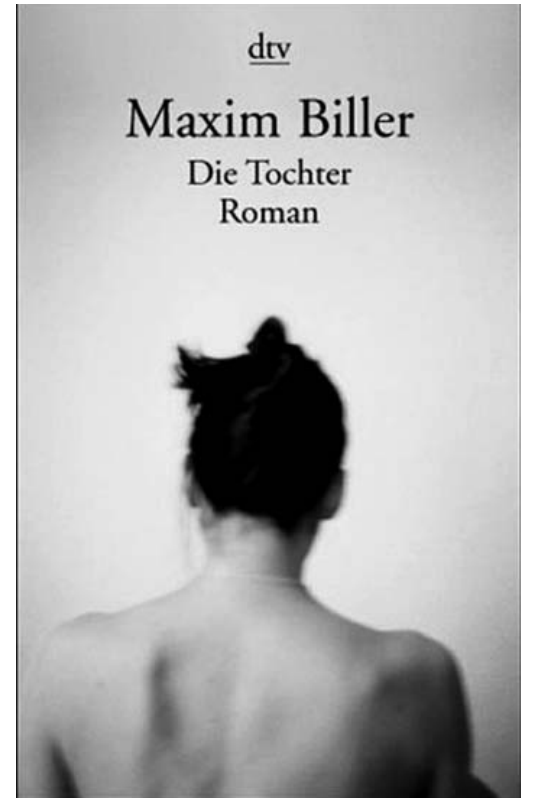
Karsten Herrmann

Radikalna knjiga koja provocira i koja nas katapultira duboko u ponor bezgranične ljubavi i očaja, u pomućenu stvarnost u kojoj glavni lik proživljava šizofrenu, i gotovo beskonačnu, osamljenu borbu sa samim sobom

Maxim Biller, *Die Tochter: Roman*, DTV, München, 2001.

Kratko nakon što se pojavio njegov prvi roman *Die Tochter (Kći)*, Maxim Biller na jednom je susretu autora u Tutzingu njemačkim književnicima i intelektualcima zadao glasnju pljusk i time pokrenuo žestoku raspravu. U svojem grandioznom, prezirnom govoru zemlju je nazvao *kukavičkom*, književnost *slabašnom*, nasuprot *gotovo bolnoj provincijskoj beznačajnosti i potpunom gubitku morala* naše sadašnje kulture. Kolumnist britkoga jezika u svojem je govoru Nijemce okarakterizirao kao *narod egoističnih, neurotičnih kukavica*. Mjesto utopijskih ili moralnih kategorija zauzeo je jedino i samo vlastiti osjećaj ugone – čime Maxim Biller također dotiče dilemu današnje literature. Jer ovdje sve vrvi *papirnatim leševima*, koji *ništa ne žele, ništa ne mrze, ništa ne vole*, a kao *najgore, najdiskretnije od svih sistemskih oportunist* ruglu je izvrnuo *mudre pristaše takozvanoga popa* i njihov *pravac potpune afirmacije*. Za kritičkoga prosvjetitelja Billera *moralna sposobnost predočavanja* ostaje, naprotiv, *osnovni preduvjet za svakog velikog pisaca*, a umjetnost je za njega *roman politike*. *Samo ga valja htjeti napisati. Ne smije se od njega pobjeći. Ne smije se biti mlakonja.*

Sada valja prijeći na Billerov prevarac – i da odmah unaprijed kažemo: *Kći* je radikalna knjiga koja provocira i koja nas katapultira duboko u ponor bezgranične ljubavi i očaja. Ujedno je to izrazito politička knjiga, koja nam pod nos stavlja Njemačku u kojoj vlada hladnoća iz ledenoga doba i iza čijih ravnodušnih fasada bubri latentni anti-



semitizam i fašizam. Djeluje kao *zemlja mrtvih*, u kojoj je tek prije nekoliko godina *sve još jednom postalo dvostruko veliko i sivo i mrtvo*.

*Kći* započinje neočekivanim iznenađenjem: Izraelac Motti Wind, koji živi u Njemačkoj, nakon deset je godina ponovo vidio svoju kći Nurit – na jednoj od onih pornografskih video-snimki koje s užitkom gleda svake nedjelje. U odiseji koja slijedi kroz snijegom prekriveni München i koja nalikuje noćnoj mori, posložit će se, uz pomoć mnogoslojnih *flashbackova*, komad po komad Mottijeva života. Otkako je sudjelovao u jednoj akciji u libanonskome ratu, njegov je život nepovratno rastrgan i njime je zavladao strašna krivnja kao i strah *koji je u njegovu želucu lepršao poput velike tople ptice koja ga već godinama sve više udaljava od vlastita života*. Mottijeva krivnja i strah iznenada su buknule u suludoj – kao što postaje jasno nakon mnogih površnih nagovještaja – incestuoznoj ljubavi prema njegovoj kćeri Nurit, koja odrasta u neobičnome *stanju polusna*. Maxim Biller nas gotovo do osjećaja odvratnosti upliće u Mottijevu šizofrenu i *gotovo beskonačnu, osamljenu borbu sa samim sobom* i u *njegove neprekidne padove i uspone, proklizavanja i puzanja*. Pritom Mottiju, kao i čitatelju, granice između stvarnosti i pretjeranih priviđenja postaju sve manje raspoznatljive.

Nakon jednog zapanjujućeg narativno-tehničkog vještog zahvata i nakon više od četiristo stranica, Maxim Biller svoju priču, koja je nalik na sliku-skrivalicu, napokon vraća na početak – a čitatelja ostavlja samog s ključajućom hrpom pitanja i oprečnim osjećajima. U vremenu kad su se mnogi nakladnici i čitatelji udobno smjestili u *lifestyle* književnost popa, Maxim Biller nas bezuvjetno goni prema granicama podnošljivosti, a u svojem eseju odmah navodi i zašto: *ondje gdje djela nikoga ne šokiraju, oduševljavaju, uzbuđuju, nedostaje metafizička nada, valjda život nije jedan jedini događaj u ovom usranom ponoru pod nama*. ♣

S njemačkoga prevela Gioia-Ana Ulrich

\* Objavljeno u *Titel - Magazin für Literatur und Film*, [www.titel-magazin.de/biller.htm](http://www.titel-magazin.de/biller.htm)



# Krijumčar nevidljivih stvari

**Tanja Tarbuk**

Nisu mitovi upitni, ne dovodi se u pitanje je li kameleon glasnik bogova ili nije, jer mitovi ionako u sebi sadrže stoljećima sublimirane mudrosti, nego se preispituju aktualni društveni problemi i stvarni ljudi koji se s njima suočavaju

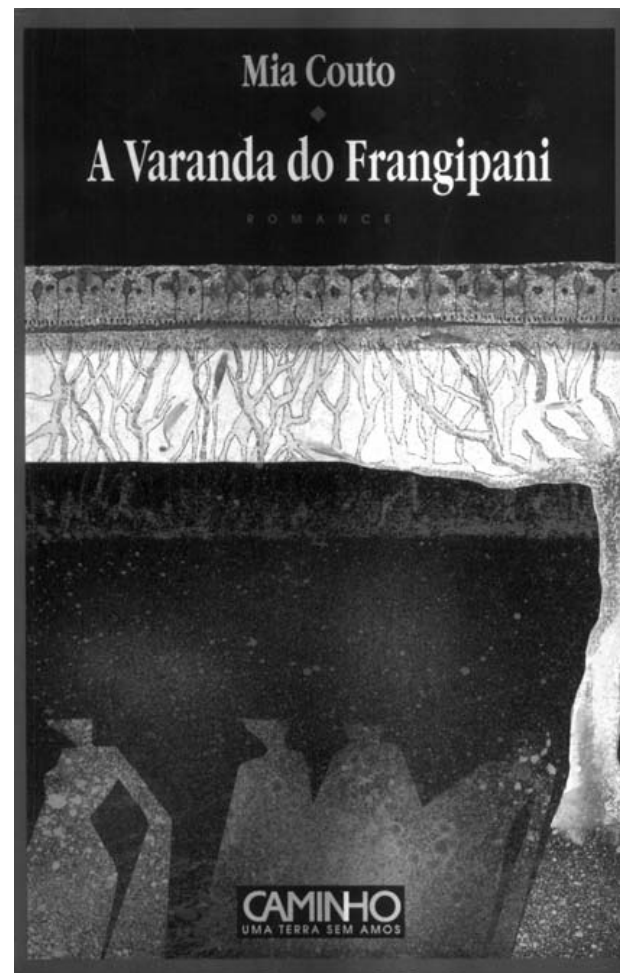
**M**ia Couto, danas jedan od najpoznatijih afričkih pisaca, za sebe kaže: "Ja sam Afrikanac, ali dijete Europljana, s po jednom nogom u svakoj kulturi. Ja mogu omogućiti razmjenu tih svjetova, djelovati poput krijumčara nevidljivih stvari..."

Rođen u Beiri, u Mozambiku, 1955. u obitelji Portugalaca, Mia Couto provodi djetinjstvo kao bilo koji drugi Afrikanac. Njegovi su prijatelji crnci iz susjedstva koji se navečer skupljaju oko ognjišta i pripovijedaju priče. Te priče, neizostavni dio afričke kulture i obrazovanja kojima se prenose sva poznata znanja i vjerovanja toga svijeta, ostavile su duboki pečat u Coutovu pisanju. To su priče koje uvijek polaze od nekoga stvarnoga događaja, čak i kada je riječ o vjerovanjima koja jednome Europejcu mogu izgledati posve fantastična, jer, kao što znamo, ono u što vjerujemo, to i postoji, samo što drugo postojanje, onu tuđu realnost, Zapadna civilizacija, čini se, negira i ne shvaća upravo stoga što to nije njezina realnost. Mi jednostavno zaboravljamo da osim našega postoje i drugi svjetovi. Otuda i mnoge zablude u tumačenju magijskoga realizma koji nam je čak i egzotičan u našem neshvaćanju da je zapravo riječ o nečijoj banalnoj ili okrutnoj svagdašnjici. Tako je i s afričkim realizmom, kojega je primjerenije nazvati animističkim realizmom. U Coutovim se djelima često pojavljuju čarobnjaci, vračevi, duhovi, utvare, "natprirodne" pojave kao REALNI okvir u koji je smještena fabula, izmišljena priča koja se kritički odnosi ne prema mitovima ili likovima koje bismo mi smatrali izmišljenima, nego prema stvarnim društvenim događajima. Nisu mitovi upitni, ne dovodi se u pitanje je li kameleon glasnik bogova ili nije, jer mitovi ionako u sebi sadrže stoljećima sublimirane mudrosti, nego se preispituju aktualni druš-

tveni problemi i stvarni ljudi koji se s njima suočavaju. Drugim riječima, u Coutovim se djelima dodiruju mit i povijest – ono bezvremeno i ono vremenito, mudrost i prolaznost.

Stvarni događaji, povijesni okvir dan u romanu *Pod stablom frangipanija*, vremenski je razdoblje koje se proteže od proglašenja nezavisnosti Mozambika 1975., preko agresije Rodezije, i rata između dviju političkih stranaka u zemlji – FRELIMO-a i RENAMO-a. U nekoliko slojeva u ovome je romanu prikazana cijela mozambička društvena stvarnost u razdoblju od dvadesetak godina – mrtvac koji se buni protiv toga da ga posthumno proglašuje junakom iz doba pokreta otpora (demistifikacija i autokritika nove vlasti), žaljenje staraca u utvrdi zbog toga što ih djeca više ne poštuju kao nekad (isticanje važnosti tradicije), nesnalaženje policijskog inspektora koji se školovao u Europi i koji je zaboravio stara vjerovanja (važnost religije u društvenom životu), urota i krijumčarenje oružja (povijesni okvir građanskog rata). Zanimljivo je da je duboke probleme mozambičkog društva Couto uspio iznijeti u jednom romanu koji se može žanrovski svrstati u detektivske romane, jer ovdje imamo sve elemente "krimića": ubijenoga, osumnjičene, policijskog inspektora i radnju koja je neprestano traganje za krivcem.

Vrlo važan aspekt u Coutovu pisanju je i jezik. Mia počinje pisati pod utjecajem drugoga velikog afričkog pisca, Angolca Luandina Vieira, a kasnije i Brazilca Guimarães Rose. Naime, portugalski jezik u bivšim portugalskim kolonijama – od Brazila, preko Cabo Verde, Angole, Mozambika, pa sve do Istočnoga Timora – podvrgnut je, u odnosu na jezik u matičnoj zemlji Portugalu, znatnim promjenama, pogotovo u slučaju stvaranja kreolskih jezika u Cabo Verdeu ili Gvineji Bissau. Portugalski jezik u Mozambiku i danas je pod snažnim utjecajem afričkih jezika. To je živi proces što se odvija među ljudima iz drugih kultura koji "posežu



za portugalskim, obnavljaju ga i potom rade s njim što hoće." Sloboda u tom neprestanom reinventiranju jezika sadržana je upravo u mogućnosti izbora onih koji mogu i žele birati između dviju kultura. Tako Mia, kao i Luandino, neprestano stvara "nove riječi", neologizme, složenice i kovanice koje bi uskoro mogle postati i predmet nečijeg studija. Njegove se složenice/kovanice, ili "coutizmi", mogu razvrstati u nekoliko grupa:

- imeničke složenice – mjesječarolija (zulular)
- pridjevske složenice – blagosnovljen (abensonhado: abengoado + sonhado)
- glagolske složenice – zamlaznuo (salpingar: salpicar + pingar)
- antitetičke složenice – sveodsuce (omniausência)

Mia svoje priče izvlači iz usmene predaje koristeći popularne tehnike kazivanja priča, te su njegove rečenice kratke i jezgrovite, pune alegorija i metafora pučke tradicije. Koliko mu je ta tradicija važna, sam kaže: "Treba shvatiti da ne postoji velika barijera između nepismenosti i pismenosti, nego između svijeta pisanja i svijeta usmene tradicije. I da svijet usmene tradicije nije manje vrijedan, to je velika škola, drugi način razmišljanja. U tom sam načinu mišljenja naučio sve ono što mi je danas najvažnije." ▣

## Ispovijest starog Portugalca

**Mia Couto**

Ulomak iz romana *Pod stablom frangipanija* koji uskoro izlazi u izdanju V.B.Z.-a, Zagreb

**K**ako je more lijepo na ovome mjestu!

Tako sam govorio to poslijepodne. Nisam govorio ni sa kim? Ne, razgovarao sam s valovima ondje dolje. Ja sam Portugalac, Domingos Mourão, to mi je ime od rođenja. Ovdje me zovu Xidimingo. Zavolio sam to prekrštenje: takvo me ime ne umara od sjećanja na sebe. A vi sada, inspektore, tražite da se sjetim nedavnih događaja. Ako želite znati, ispričat ću vam. Sve se uvijek događalo na ovoj terasi, ispod ovoga stabla, stabla frangipanija.



Moj se život opio miomirisom njegovih bijelih cvjetova žutoga srca. Sada ne miriši ni po čemu, sada nije vrijeme cvjetanja. Vi ste crnac, inspektore. Ne možete shvatiti kako sam oduvijek volio ove cvjetove. Jer ovdje, u vašoj zemlji, nema drugih stabala koja ostaju bez lišća. Samo se ovo stablo ogoli, pretvara se da je došla zima. Kad sam došao u Afriku, više nisam osjećao jesen. Kao da vrijeme više nije teklo, kao da je uvijek bilo isto godišnje doba. Samo mi je frangipani vraćao taj osjećaj protjecanja vremena. Danas mi nije potrebno osjećati kako dani prolaze. No miomiris ove terase liječi mi čežnju za tim vremenom proživljenim u Mozambiku. A kakva su to samo bila vremena!

Kada je proglašena Nezavisnost, prije dvadeset go-

dina, moja je žena otišla. Vratila se u Portugal. Odvela je moga dječaka koji je već bio u dobi kada je počinjao hodati. Kad je odlazila, supruga me je još prekorila:

– Ti ćeš ostati, i ja te više nikada ne želim vidjeti.

Osjećao sam se kao da sam zašao u močvaru. Volja mi je bila žitka, moje su želje zaglibile u blatu. Da, mogao sam otići iz Mozambika. Ali nikada ne bih mogao otići u nov život. Što sam ja, tek ostatak ničega?

Pripovijedam vam jednu priču. Onako kako su je meni pripovijedali. To je stara priča, iz doba Vasca da Game. Govori se da je u to vrijeme živio neki stari crnac koji je hodao po plažama i skupljao ostatke brodova. Skupljao je ostatke brodoloma i pokapao ih. Dogodilo se da je nekom komadu tih dasaka što ih je zabadao u tlo, izraslo korijenje i oživjelo u stablu.

Ja sam, gospodine inspektore, to stablo. Dolazim iz jednoga komada drva s drugoga svijeta, ali ovo je moje tlo, ovdje se moje korijenje ponovno rodilo. Ovi me starci svakoga dana sade. Govorim li im, pričam li im? Primičem se poput bumbara koji napravi dva kruga prije no što uđe u rupu. Oprostite mi na ovome mom portugalskom, ne znam više kojim jezikom govorim, gramatika mi je umrljana, nalik boji ove zemlje. Ne samo da govorim drukčije. I mislim drukčije, inspektore. Čak se i stari Nhonhoso rastuži kad vidi kako sam se rasporgalio. Sjećam se da mi je jednoga dana rekao:

– Vi Xidimingo, pripadate Mozambiku, ova vam zemlja pripada. To je nesumnjivo. Ali ne zadržite li od pomisli da ćete ovdje biti pokopani?

– Ovdje, gdje? – upitao sam.

– Na nekom groblju ovdje, u Mozambiku?

Slegnuo sam ramenima. Ni groblje nisam imao u tom utočistu. Ali Nhonhoso je bio uporan.



HT mobilne komunikacije d.o.o. u suradnji s Institutom za suvremenu umjetnost iz Zagreba raspisuje:

## Natječaj za umjetničku fotografiju u boji na temu "Zaljubljeni u kretanje"

U sklopu promotivne akcije **HTmobile Art Cluba** raspisuje se natječaj za fotografiju u boji koja će na suvremen, inventivan i kreativan način dočarati strast za kretanjem i mobilnošću!

Stručni odbor, koji čine predstavnici organizatora, pregledat će sva prispjela djela te između njih odabrati dvadesetak najuspjelijih. Odabrano djelo otkupit će se od autora za **7 500 kuna** (netto), a ugovorom o otkupu autor će se obvezati na organizatora prenijeti sva autorska prava te mu dopustiti da se djelom koristi u promotivne i propagandne svrhe, bez ikakvih naknadnih ograničenja. Organizator natječaja postaviti će izložbu odabranih djela, popraćenu tiskanim katalogom, koja će tijekom godine biti predstavljena u nekoliko hrvatskih gradova.

Natječaj je otvoren za sve fotografe i likovne umjetnike, građane Republike Hrvatske, i to zaključno do 2. svibnja 2003. Svaki autor ima pravo na natječaj poslati do 10 originalnih, dosad neobjavljenih djela ili serija djela (jedna serija - najviše 10 fotografija), a od svakog je moguće odabrati i otkupiti samo jedno djelo. Autori jamče da poslana djela nisu opterećena zahtjevima trećih osoba te da autorska prava, ni u cjelosti ni djelomično, nisu prenesena na treće osobe.

Uz prijedloge djela - fotografije u boji maksimalne dimenzije 10x15 cm, dijapozitive Leica formata ili

slike na CD-romu, s navedenim nazivom, godinom nastanka te tehnikom izrade, potrebno je priložiti:

- osobne podatke - ime, prezime, adresu, telefon, e-mail
- kratki profesionalni životopis
- sažeti opis načina izlaganja djela (dimenzije, oblik izrade, vrsta podloge, tip okvira, dodatni sadržaj...) te, eventualno, dodatnu dokumentaciju (kataloge, tekstove i slično)
- izjavu o broju kopija (reprodukcija) prijavljenih djela

Prijave se dostavljaju osobno ili poštom na adresu:  
**Institut za suvremenu umjetnost**  
**Berislavićeva 20/1**  
**10 000 Zagreb**

Priložena dokumentacija se ne vraća, a djela u neodgovarajućem formatu te nepotpune, zakašnjele ili elektronskom poštom dostavljene pošiljke neće se razmatrati. Autore odabranih djela telefonski ćemo obavijestiti o rezultatima natječaja do 12. svibnja 2003.

Najkasnije do 1. lipnja 2003. autori su dužni odabrana djela dostaviti u formatu u kojem će biti izložena.

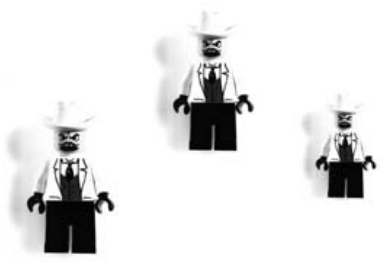
Za dodatne informacije nazovite na **01/4872 111**, **01/4872 112** ili pošaljite e-mail na [info@scca.hr](mailto:info@scca.hr)

# HTmobile

**scca**

INSTITUT ZA SUVREMENU UMJETNOST SCCA - ZAGREB

## poezija



## Pokušavam biti ozbiljan



Vlado Bulić

## nije se javljala nikome

nije se javljala nikome.  
nije odgovarala na poruke.  
nije postojala.

skoro dva tjedna.

pa su me uvjerali  
da leži mrtva u stanu.

preskočio sam ogradu od balkona,  
podigao roletu.

vidio se samo mrak.

zamotao ruku u košulju,  
naciľjao sredinu stakla

i poslao joj poruku:  
“daj neki znak zivota ili  
ces morati kupiti novu staklo u sobi!”

“sve je OK. u gradu sam.”  
glasio je replay.

trebao joj je godišnji od dva tjedna.  
a uopće nije zaposlena.

## dop

nisam kužio što ljudi  
vide u heroinu.  
dok ga nisam probao.

tako je i s ostalim stvarima.

ali, heroin.  
pruži ti sve što ti inače nedostaje.  
za samo sto kuna.

prva tri puta.

kasnije je i on  
samo stvar koja ti nedostaje.

## prekid

njih dvoje nedavno prekinuli.  
sad svako na svojoj web-stranici  
objavljuje kolumnu o toj vezi.

čudno mi je to kako  
ljudima treba dvije godine  
zajedničkog življenja  
da zaključe kako je onaj drugi totalni  
kreten.  
a još se i ševe kroz to vrijeme.

i to ih, redovno, oboje  
dođe do istog zaključka.

pa sam im poslao mail.  
“koji vam je kurac?!?!?!”, pisalo je.

oni su odgovorili sa  
“ne kužiš ti tu ništa. on/ona je u  
totalnom kurcu!”  
oboje.

tako to i inače ide.

ali ovog puta je vrijedno spomena jer:

nismo se vidjeli zadnja tri mjeseca,  
a živimo u istom domu.

## skinsi

“normalni” ljudi pišu knjige,  
snimaju filmove, glume  
i na ine načine se  
trude zalagati za mir, ljubav  
i tome slične stvari.

onda se pojave skinheadsi i iz čista  
mira im,  
kolokvijalno rečeno,  
slome pičku.

imam frenda kojem su jednom,  
kolokvijalno rečeno,  
također slomili pičku.

pa je skupio još pet-šest  
“istomišljenika” i vratio se  
na mjesto zločina.

tako su skinheadsi (barem u lokalnom  
kontekstu)  
prvi put,  
kolokvijalno rečeno,  
dobili po pički.

dozvolite mi da njegov akt,  
u kontekstu postmoderne *na ovim  
prostorima*,  
smatram  
vrhunskim umjetničkim ostvarenjem.

## englez

visili smo u tom bircu  
osam sati. sami.

najprije je pričala o tipu  
kojeg je ustopala prošlu večer.  
ubio je nekog murjaka prije godinu-  
dvije.  
kaže da se bojala kad joj je to rekao,  
ali da je na kraju ispao OK.

onda smo igrali biljar.  
pobijedila je 6:4.  
u pivama također.

pa nam se desio nedostatak tema i  
dosada, tlaka, crnjak, tupilo.

onda se dosjetila.  
“zadnji tip mi je bio Englez. ajmo  
mrzit Engleze.”

pa smo ostalih par sati  
mrzili Engleze.

## ljubavna 2

OK, gutaš antibaby pilule, piješ  
previše  
i ševiš se okolo.  
još ti nije dosadilo.

OK, gutam kekse, ševim se okolo (ne  
bi o brojkama. ti vodiš.)  
i pišem poeziju. (jebote, stvarno sam  
nisko pao.)

ni meni još nije dosadilo.

ali za pet, deset godina,  
kad prođe sve ovo (pubertet, poezija,  
itsl.)  
možda bi mogli, ne znam,  
imati djecu.

nemoj se smijati. pokušavam biti  
ozbiljan.

## malograđani

moj jedanaestogodišnji rođak:  
svira klavir,  
trenira nogomet,  
rastura matematiku,  
i ima curu.

za obiteljskim ručkom ga:  
maze po glavi,  
govore mu da je pametan,  
pilaju da im svira  
i šopaju janjetinom.

nakon ručka:  
ne trči za ostalim klincima,  
ne gleda TV,  
ne priča o politici  
i kaže da mu je dosadno.

onda:  
odemo do kafića,  
zapalimo cigaru (dam mu dim-dva),  
igramo flipper  
i razglabamo o  
*apsurdima malograđanske egzistencije*.

slažemo se u većini stvari.

## ferolegure

znam dobro čovjeka  
koji radi od rođenja.

koji voli raditi.  
koji uživa dok radi.  
nije uopće bitno što.

ima ženu,  
kćerku,  
dva sina,  
tri vinograda  
i posao  
u tvornici ferolegura.

plaću nije dobio već  
godinu i nešto  
ali ne psuje državu  
nego zasađi još loza.

on i sinovi. (kćerkicu samo voli.)

već godinama pokušavam naći  
zajeb u cijeloj toj priči.

nisam uspio.

u svakoj mojoj,  
on ga locira brzinom elektrona.

često zavidim njegovim sinovima.

## bodycount

kad me pitaju od čega živim  
kažem da brojim leševe.  
u zemlji i svijetu.

na to se svede posao  
unosaač a vijesti  
na web-stranici  
vijesti.net.

leševi *s ovih prostora*,  
leševi s Bliskog istoka,  
leševi iz Vijetnama (utopljeni klinci),  
leševi iz Afrike,  
. . .

## u slikama.

mjesto na naslovnici određuješ  
prema brojkama.

u omjerima:  
jedan Amerikanac = stotinjak  
Vijetnamaca (utopljeni klinci).

na kraju se sve to slijepi  
spermom Borisa Beckera,  
koju ju je  
anonimna ženska, nakon pušenja,  
zadržala u ustima  
pa se oplodila,

u jeben koktel.

zato, molim sve protivnike legalizacije  
za malo razumijevanja.

## anarhisti

meni su likovi što  
svako malo vole istaknuti  
da su anarhisti  
baš simpatični.

takav je bio i Bešla  
sa šesnaest godina.

sad projektira stanove  
u makarskom predgrađu  
za obitelji s tri  
ili više članova.

odjeb`o je čak i bubnjeve čime  
punk, istina, i nije puno izgubio.

kad me pukne nostalgija za tim  
danima,  
spustim rolete i odem spavati.  
bez obzira što je tri popodne.

tako nekako zamišľjam prosvjed  
protiv poretka stvari u svemiru.

**Vlado Bulić** rođen je 1979. u Splitu.  
Student je kroatistike na Filozofskom  
fakultetu u Zagrebu, objavljuje prozu  
u *Libri Liberi* i *Godinama novim*. Ovdje  
donosimo izbor pjesama iz njegove  
zbirke koja je pobijedila na natječaju  
Studentskog centra za prvu knjigu  
gdje će biti i objavljena u sklopu  
novopokrenute biblioteke.

## reagiranja

Proza svakodnevice  
umjesto ideologije

Damir Radić

U povodu reagiranja Andreje Dragojević Radić – idealan  
gledatelj filma *8 milja*, Zarez, broj 101

Andrea Dragojević točno kaže da sam se svojedobno zalagao, i još se zalažem, za interpretativni pluralizam na metodološki nadasve skučenoj hrvatskoj filmskokritičarskoj sceni, ali sam se uvijek zalagao i za ozbiljnost filmskokritičarskog, interpretativnog pristupa, posvećenost samom tekstu koja uključuje težnju za preciznošću, osjetljivost za detalje, uopće poštovanje teksta, a ne izvođenje nasilja nad njim, kako to često biva u ideološko-političkim čitanjima. Ili drukčije rečeno, kreativna maštovitost u iščitavanju teksta ne bi trebala prijeći u učitavanje značenja, mada su granice između jednog i drugog često, naravno, vrlo tanke pa i neutvrđive, stoga dragocjenom postaje intuicija kao posljednji oslonac. No uz sve uvažavanje intuicije (i Crocea), mislim da nije sporno kako se u interpretativnom pristupu umjetničkom djelu temelji ipak dominantno oslanjaju na razum i njegove sposobnosti. Takozvani pak zdravi razum često je bio predmetom kritike, napose one marksistički inspirirane, čemu pribjegava i Andrea Dragojević pozivajući se na Gramscija i Althussera (te Lennarda Davisa), zaboravljajući pritom da marksistička odnosno marksizmom inspirirana ili s njime blisko povezana kritika i sama nerijetko zapada u indoktrinaciju u svojim pokušajima tzv. dubinske analize; upravo u tom smislu, nije se mudro odreći oslonca i u tzv. zdravom razumu, kao korektivu pokatkad odveć nesputanoj ideološko-političkoj izvedbi. Uglavnom, primjedba Andreje Dragojević da ona ide drumom, a ja šumom propušta uočiti da je šumski put ponekad itekako zahvalan i da nema razloga, kad je u službi temeljitijeg uvida u svijet djela, ne kombinirati putovanje drumom i šumom, tj. koristiti se popudbinom različitih metodologija (u ovom slučaju rabiti i autonomnofilmska i ideološko-politička saznanja, odbacujući pri tom pretjeranu skepsu prema tzv. zdravom razumu).

Zanimljivo je da mi Andrea Dragojević prigovara zaboravljanje iskonstruiranosti navodne očiglednosti, prirodnosti i zdravorazumskosti u ponašanju junaka filma, prigovara mi dakle navodno nasjedanje na prvi sloj djela, nezavirivanje ispod njegove površine; no pritom sama u istom tekstu definirano odbija uložiti minimum napora u zaobilaženju prvog, rekao bih poprilično banalnog medijskog sloja u recepciji istog filma, sugerirajući da bi medijskom pompom neopterećeno gledanje valjda trebalo biti posljedicom nekog neshvatljivog purgatorijskog procesa. Drugim riječima, Dragojević, kad joj to odgovara, traži nenasjedanje na navodne autorske intencije (afirmacija neoliberalizma pod krinkom individualizma “u univerzalističkom ključu”), ali zato neupitno prihvaća medijskom mašinerijom iskonstruiranu, podrazumijevaću tezu da je *8 milja* zapravo biografski film o Eminemu, ni jednog se trena ne upitavši zašto je protagonistu filma promijenjeno ime, zašto je učinjen taj znakovit pomak. To je jedna od onih sitnica koje unose sumnju u mogućnost ultimativno jednoznačnog ideološko-političkog iščitavanja, jedan od onih detalja koje Andrea Dragojević, zaokupljena sklapanjem

ideološke interpretacijske konstrukcije, previda ili podcjenjuje. Ti su previdi posebno zanimljivi u njezinom tumačenju protagonistove seksualnosti.

Andrea Dragojević ustraje u viđenju lika Jimmyja kao zastupnika tradicionalnog seksualnog morala, “barem u onom vidu u kojem se seks svodi samo na penetraciju”. Kao ključni dokaz toga Dragojević nudi scenu u kojoj Jimmy ne želi da mu njegova majka priča o svojim seksualnim frustracijama uzrokovanim odbijanjem njezina seksualnog partnera, Jimmyjeva vršnjaka, da ju oralno zadovoljava. Autorica pritom zaboravlja da je ipak riječ o odnosu majke i djeteta te da mnoga djeca, makar i odrasla, doživljavaju svoje roditelje kao aseksualna bića, a vrijedi i obratno. Stoga se teško složiti s tvrdnjom da nepristajanje na eksplicitno verbalno raspravljanje o majčinim seksualnim frustracijama Jimmyja čini konzervativcem. Takav bi argument bio sasvim na mjestu da Jimmy odbija razgovor s vlastitom djevojkom zbog njegova eventualna nepristajanja na njezino oralno zadovoljavanje, no proglašavati sinovo nepristajanje na sudjelovanje u seksualnoj dimenziji majčina života ključnim izrazom njegova tradicionalnog seksualnog morala čini mi se daleko pretjeranim. Ništa u odnosu majke i sina ne navodi na pomisao da bi u erotskom odnosu s djevojkom Jimmy bio zatočenik seksualnog tradicionalizma, štoviše njihov seks s nogu u tvorničkoj hali, nakon dvodnevnog poznanstva, upućuje u sasvim drugom smjeru. Uglavnom, Andrea Dragojević morala bi uvažiti činjenicu da postoje ljudi, a onda i fiksijski likovi (zbilja i umjetnička fikcija ipak imaju neke dodirne točke uza svu autonomnost i iskonstruiranost potonje) koji u erotsko-seksualnom pogledu bitno različito doživljavaju roditelje i druge ljude iz svog okruženja, napose (potencijalne) seksualne partnere, umjesto da ignorirajući tu nevinu datost kreira ideološku konstrukciju. Tim prije što nije točna tvrdnja autorice da je lik majke kojeg igra Kim Biesinger osmišljen za svaku osudu. Upravo suprotno, taj je lik prikazan kao izrazito simpatična, šarmantna i atraktivna žena-djevojčica koja je dođe nezrela, dezorijentirana, smušena pa joj treba vodstvo, a zanimljivo ne pronalazi ga u iskusnom muževnom muškarcu, svom vršnjaku ili starijem od sebe, nego, kao što i Dragojević dobro primjećuje, u vlastitom sinu, stoga ga i ne može prepoznati. Ovdje je zapravo na djelu rušenje patrijarhalno-gerijatrijskog, radikalni bi možda dodali gotovo kriptopedofilskog obrasca klasičnog Hollywooda, gdje su iskusni muževni muškarci a la John Wayne nepogrešivo zadobivali srca dvostruko mlađih žena-djevojaka, nerijetko u konkurenciji s daleko mlađim i ljepšim muškarcima. Nepristajanje Jimmyja na verbalno intimiziranje s majčinim seksualnim problemima također ruši još jedan hollywoodsko-američki mit, onaj o silnoj bliskosti roditelja i djece koji o svim, pa i najintimnijim problemima, mogu razmijeniti mišljenja i međusobno si pomoći. Kad se tome doda u ranijem tekstu spomenuta sklonost odustajanju od mita o muškom prijateljstvu, dolazi do zanimljivog zaključka da je *8 milja*, navodna oda Eminemu te republikanskom spoju konzervativnosti i neoliberalizma, zapravo u značajnoj mjeri dekonstrukcija hollywoodskih, znači američkih, ideologema.

Andrea Dragojević dalje tvrdi da Jimmy odnos sa svojom djevojkom “vrlo brzo žrtvuje u ime patrijarhalnog morala i vlastitog uspjeha”, jer će javno, u stihoklepačkom natjecanju s (muškim) konkurentom, “ispričati sve o svojoj vezi s djevojkom i njezinoj nevjeri (...) javno obznanjujući najintimnije trenutke”. To bi trebao biti dokaz njegova tradicionalizma i patrijarhalnosti. Dragojević, međutim, već drugi put zaboravlja da je upravo ta, seksualno emancipirana ili po tradicionalnom shvaćanju nemoralna, djevojka bila odlučujući motiv Jimmyjeva dolaska na natjecanje (on je, dakle, upravo takvu kakva je, i dalje voli), a potpuno prešućuje krucijalnu činjenicu da je obznanu njezine tzv. nevjere bilo nemoguće izbjeći. Naime, Jimmy ju je spomenuo isključivo stoga što je znao da je to najjači adut kojeg će njegov patrijarhalni konkurent potegnuti kontra njega, stoga ga je morao preduhitriti nema-

jući na raspolaganju drugi izlaz. To nipošto ne znači da je zaboravio “na svaki romantizam”, kako kaže Andrea Dragojević, upravo suprotno, on je na taj način poput pravog romantičarskog pjesnika podijelio s recipijentima svoju ljubavnu bol.

U oba svoja teksta na temu filma *8 milja* Andrea Dragojević lakoćom poseže za terminom neoliberalizam, tvrdeći da je upravo neoliberalizam ono što, u sprezi s konzervativnošću, film promovira. Dragojević pritom neoliberalizam opisuje kao “zahtjev za samoostvarenjem isključivo putem rada na samome sebi, ne daj bože i putem rada na npr. (političkom) osvješćivanju zajednice”. Bojim se da je ovim začuđujuće nepreciznim određenjem autorica otvorila prostor shvaćanju neoliberalizma kao neke istočnjačke ideje, učenja, religijske prakse, a posve promašila pravu bit neoliberalizma koja tu političko-ekonomsku doktrinu odvodi u sasvim suprotnom smjeru od izvornog liberalizma. Postoji dakako podosta tumačenja neoliberalizma, ali danas se pod njim dominantno podrazumijeva ultimativni zakon tržišta kojim dominiraju nezajazljive, socijalno neosjetljive korporacije, marksističkim rječnikom rečeno otuđeni centri moći, nerijetko utjecajni i jači od same države. Neoliberalizam podrazumijeva radikalno agresivnu, rigidnu natjecateljsku logiku, krajnje diskriminacijsko gomilanje bogatstva i svojevrsni sustav oligarhija zasnovan na svakojakim, izravnim ili neizravnim, široko postavljenim monopolima. Neoliberalizam je nešto poput barbarskog čitanja izvornog liberalizma, njegova čudovišna interpretacija koja je u krajnoj liniji, kad smo već na američkom tlu, suprotna i izvornoj republikanskoj doktrini kao intrigantnom spoju liberalizma i konzervativizma. Uglavnom, skučeni opis neoliberalizma koji daje Andrea Dragojević nema previše veze s onim što neoliberalizam zaista jest; no zato ima veze s izvornim sartreovskim egzistencijalizmom (čovjek pojedinac sam je odgovoran za svoju sudbinu), prije njegova naivna povezivanja s marksizmom, ima veze s anarhoindividualizmom i dakako izvornim liberalizmom kojem je pojedinac i njegova sloboda u središtu svijeta, pri čemu je sloboda pojedinca ograničena samo isto takvom slobodom drugog pojedinca, a država je nužno zlo u funkciji zajednice slobodnih pojedinaca (koja nipošto ne podrazumijeva socijalnu neosjetljivost, uostalom liberalizam je zarana bio upućen na određenu spregu sa socijalno angažiranim idejama). Dakle, ono što je za Andreu Dragojević afirmacija neoliberalizma, zapravo je afirmacija izvornog liberalizma, izvornog egzistencijalizma i anarhoindividualizma, tj. upravo ono što sam i tvrdio da film *8 milja* jest. Tvrdnja Andree Dragojević da se Jimmy “priklanja dominantnom sustavu vrijednosti (fordizam, obiteljski konzervativizam itd.)”, nema stvarnog uporišta, što sugerira i činjenica da ju se ona i ne trudi argumentirati.

Spominjući usput klasičan vestern Freda Zinnemanna *Točno u podne*, autorica možda nije ni svjesna koliko je na pravom tragu. U tom briljantnom filmu lik šerifa u izvedbi Garyja Coopera u samo nekoliko sati prolazi put od svojevrsnog entuzijastičnog socijaldemokrata do u društvo i ljude razočaranog anarhoindividualca. *Točno u podne* je film-metafora, dok se *8 milja* pokušava realističkije utemeljiti, stoga u njemu nema mjesta za drastične obrate i životne ugroze kao u Zinnemannovu uratku. Upravo zato *8 milja* ne želi govoriti o životno opasnim rizicima protagonista, kakvi su u zbilji rijetki, nego slijedeći svoju umjereno realističku liniju zbori o onim malim, ali dragocjenim pomacima u stvaranju individualnog identiteta i svjetonazora, zasnovanog na individualnom senzibilitetu. Shvaćam da nedostatak tzv. velike priče Andrea Dragojević doživljava manjkom filma, taj nedostatak joj uskraćuje spontaniju mogućnost ideološke konstrukcije (naspram one mehaničke kojoj je prionula), no možda je pritom nije naodmet podsjetiti na mudrost koja kaže da su promjene koje čovjek ostvari na samome sebi one najdragocjenije koje može postići. Jimmy iz *8 milja* zapravo je šerif iz *Točno u podne*, ali u novim uvjetima u kojima “metaforu poeziju” zamjenjuje “proza svakidašnjice”. ▣

## Noga filologa

## Rat



## Neven Jovanović

Rat nadilazi mogućnosti ljudske spoznaje. Možemo vidjeti i shvatiti ono što se događa oko nas; možemo gledati i razumjeti gibanje zastavica na karti; shvaćamo individualnu tragediju i shvaćamo apstraktan birokratski proces; ali što s dvadeset tisuća individualnih tragedija?

**R**ujan 413. prije nove ere. Pošto je dvije godine neuspješno opsjedala Sirakuzu, najveći grčki grad na Siciliji, vojska Atenjana i njihovih saveznika našla se u vrlo teškoj situaciji. Potučeni su u odlučnoj pomorskoj bici; izgubili su flotu – dio brodova zarobili su Sirakužani, dio su spalili sami Atenjani da ne padne u ruke neprijatelju – i nije im preostalo drugo nego napustiti logor; čitava vojska, od oko 40.000 ljudi, morala se probiti pješice preko neprijateljskog teritorija do najbližeg savezničkoga grada. Na uzroku su, dakako, bili izloženi neprestanim napadima protivničkih snaga, Sirakužana i njihovih peloponeskih pomagača – Spartanaca i ostalih. Napokon je atenska vojska razbijena na dvoje, snage pod vodstvom jednog zapovjednika predale su se, drugi se dio – čiji se zapovjednik zvao Nikija – našao u okruženju.

## Žeđ

*Kad je svanulo, Nikija je vojsku poveo dalje; Sirakužani i njihovi saveznici progonili su ih na isti način kao i ranije, zasipajući ih odasvud strijelama i kopljima. Atenjani su nastojali što prije doći do rijeke Asinara, budući da su ovdje trpjeli ne samo od brojnog konjanništva i mase neregularnih snaga – ti su napadali sa svih strana, a Atenjani su se nadali da će pritisak oslabiti ako prijeđu rijeku – nego i od iscrpljenosti i žeđi. Kad su stigli do rijeke, svi nahrupeli u nju; više nije bilo nikakva reda, svatko je htio prijeći prvi. Neprijatelji su ih već dostizali i počnili ometati prijelaz; zato su Atenjani bili primorani kretati se u gusto zbijenoj skupini, tako da su se saplitali jedni o druge, padali i gazili se međusobno, pri čemu su neki na mjestu poginuli od vlastitih kopalja i opreme, a druge je, u sve to zapletene, otplavila riječna struja. Na suprotnu obalu rasporedili su se Sirakužani (bilo je strmo i visoko) i odzgo su strijeljali po Atenjanima; no atenska je obična vojska navalila halapljivo piti, a kako je korito rijeke bilo duboko, jedni su drugima smetali. Do rijeke su se spustili Peloponežani i počeli one u njoj masovno ubijati. Voda se odmah zagađila, ali su je Atenjani svejedno i dalje pili, zajedno s blatom i krvlju; ljudstvo se čak za tu vodu i borilo međusobno. Napokon, kad su u rijeci leševi već ležali jedni preko drugih, pošto je dio snaga uništen kod rijeke, a ono malo što se uspjelo izvući zatukla je konjica, Nikija se predao spartanskom zapovjedniku Gilipu... (Tukidid, Povijest, 7, 84-85)*

Nakon predaje, zarobljenici koje je preuzela država (takvih je bilo manje; mnogo ih je više zatajeno, da bi završili kao privatno roblje, financijski vrlo zanimljiv artikl) zatočeni su u priručnim konclogorima sirakuških kamenoloma, gdje su, ostavši deset tjedana bez ikakve

skrbi, masovno umirali od rana, izloženosti vrućini i hladnoći, zaraznih bolesti, gladi i žeđi.

## Totalni kretan

Takozvana Sicilska ekspedicija, najveći vojni pohod tijekom dvadesetogodišnjeg Peloponeskog rata (431.-404. p.n.e.), završila je, kako vidimo, katastrofalno po Atenu, velesilu grčkog svijeta; na Siciliji je uništen najbolji dio vojske i flote Atene i njezinih saveznika. Sicilsku ekspediciju i katastrofu opisao je Tukidid, Atenjanin i povjesničar, nekih dvanaestak godina kasnije.

Tukididov sam prikaz onoga što se 16. rujna 413. p.n.e. zbivalo na rijeci Asinar prvi put pročitao pri kraju srednje škole, u jednoj engleskoj povijesnoj monografiji, sjedeći u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici (koja se još nalazila na katu Novinarskog doma). Sve ove biografske banalnosti navodim jer sam ih dobro zapamtio; a dobro sam ih zapamtio zbog Tukidida – i komentara kojim ga je pročitao engleski povjesničar.

Taj je gospodin napisao otprilike sljedeće: "Krv, blato i ljudska patnja – ništa se tu nije promijenilo tijekom dvije tisuće godina; iste sam prizore imao prilike vidjeti u Drugom svjetskom ratu. No, mnogo je zanimljivije potražiti na Siciliji točno mjesto na kojem se taj događaj odigrao..."

Ako me šokirala drama ljudi koji usred blatnjave rijeke, potpuno izbezumljeni od žeđi, piju i piju dok ih drugi ljudi s vrha kanjona strijelama smiču kao marvu – šokirao me i elegantni obrat engleskoga pisca, ali na posve drukčiji način. Mogu vam reći da se sve u šesnaestogodišnjem meni pobunilo protiv znanstvenikova pristupa. Nisam knjigu s gnušanjem odbacio – bila mi je ipak previše zanimljiva, a i slike sam još morao pregledati – ali autor je u mojim očima bio pokopan, barem moralno i etički; mislio sam da je totalni kretan.

## Veliki nevidljivi brojevi

Danas bih malo korigirao svoju ocjenu; ni sad ne odobravam to što je povjesničar napisao, ali mogu zamisliti nekoliko olakotnih okolnosti kojih jednostavno nema na srednjoškolskom horizontu (barem ne mene kao srednjoškolca; nisam bio osobito delikatan). Pubertetu je tuđa plemenita vještina *understatement*, jednako kao i mogućnost da netko ne misli ono što je napisao; sa šesnaest godina uzimao sam pisanu riječ zdravo za gotovo, vjerovao joj bez ostatka i zadržke. Danas, upoznavši donekle puteve i stranputice znanstvenog rada, vidim u povjesničarevoj izjavi barem naznaku poštenja; čovjek je bar nakratko izvirio iz tenka znanstvene objektivnosti i bezličnosti, bar nam je spomenuo *osobni razlog* zbog kojeg se bavi Peloponeskim ratom, bar je pokušao, kako god trapavo, povećati svoj život i svoju znanost (ono što se, kako nas uči akademska askeza, drži u strogo odvojenim ladicama). Danas mi je sama činjenica da je čovjek tih par osobnih napomena *ostavio u knjizi* važna bar jednako kao i sadržaj tih napomena, ako ne i više.

Osim toga, danas mi je posve jasno da su pojednostavljivanje i apstrahiranje važni elementi ljudske spoznaje općenito; bez odabira nečega i odbacivanja svega drugoga izgubljeni smo u bujici podataka. Ovdje se, naravno, nameće pitanje zašto je engleski gospodin odabrao baš topografiju, a ja-pubertetlija baš dramu; ali ima još nešto.

I dramu i topografiju vidi *svatko*; patnja i stradanje zaista jesu općeljudski fenomen, geografska realija zaista jesu tamo gdje jesu. No u Tukididovu opisu nekoliko detalja stoji kao znak većeg, teže spoznatljivog fenomena. *Atenska je vojska brojila 40.000 ljudi*; do Asinara ih je stiglo barem dvadeset tisuća. Zamislite ovaj događaj; koliko ljudi vidite? Deset, stotinu? *Kako zamisliti dvadeset tisuća vojnika?*

## Statistika strave

Zamislimo, recimo, da svaki vojnici dok stoji zauzima minimalno pedeset kvadratnih centimetara. To znači da dvadeset tisuća ljudi treba pet tisuća metara kvadratnih prostora za stajanje; to je potpuno ispunjen kvadrat čija stranica iznosi oko sedamdeset metara, ako se ne varam (što je od vas ovoga časa udaljeno sedamdeset metara?). Onda zamislite taj 70x70 kvadrat u hodu; koliko treba vremena da svi samo *krenu*, čak i kad su dobro uvježbani – zamislite, na primjer, da ste sedamdeseti u redu automobila pred semaforom, da svakim kolima trebaju liberalne tri sekunde za start; to će trajati tri i pol minute. Pokušajte sad zamisliti maneve ovakve skupine; tako se nešto zapravo vrlo rijetko vidi, čak i u naše mnogoljudno doba – na prosvjedima i rock-koncertima ljudi se ne kreću koordinirano, tamo masa stoji na mjestu.

Sad zamislite dvadeset tisuća kompleta borbene opreme, dvadeset tisuća mačeva, štitova, kopalja, vojničkih porcija; zamislite dvadeset tisuća lica; zamislite sedamdeset metara kvadratnih straha, bola, umora toliko teškog da nadjačava samu želju za opstankom; zamislite dvadeset tisuća istovremenih događaja, misli, krikova.

Rat nadilazi mogućnosti ljudske spoznaje. Možemo vidjeti i shvatiti ono što se događa oko nas; možemo gledati i razumjeti gibanje zastavica na karti, ili geometrijskih oblika po pejzažu (sjetite se Bruegelove slike Saulova samoubojstva, na kojoj mora ustalasanih kopalja postaju graf neke matematičke funkcije); shvaćamo individualnu tragediju, i shvaćamo apstraktan birokratski proces; ali što s *dvadeset tisuća individualnih tragedija*? Na toj je razini previše lako pokleknuti, pristati na to da je rat "nešto" što se događa neovisno o ljudima, gotovo bez ljudi, da su ciljevi i objekti samo nakupine piksela koje na ekranima eksplodiraju ili ne, ovisno o tome koliko smo sreće imali. Kad broje od desetaka i stotica narastu do tisućica, rat se previše lako – đavolski lako – pretvara u video-igricu, u kafansko-strateška mudrovanja, u temu za doktorat.

Ali dvadeset tisuća Tukididovih usta još halapljivo guta vodu punu blata i krvi. ■



Nizozemska

## Van Goghov 150. rođendan

U povodu 150. godišnjice rođenja Vincenta van Gogha amsterdamski istoimeni Muzej, uz stalni postav, organizira dvije izložbe. Prva, pod nazivom *Vincent's Choice – The "Musée imaginaire" of Van Gogh*, otvorena je 14. veljače, a predstavlja 150 umjetničkih djela umjetnika kojima se slavni slikar divio. Posjetitelji će biti iznenađeni slikarevim eklektičnim ukusom. Izloženi su radovi starih majstora poput Rembrandta i Van Goyena, Van Goghovih suvremenika kao što su Hubert van Herkomer i Jean-Léon Gérôme, zatim radovi slikara Milleta i Delacroixa, koji su mu bili uzor, te oni njegovih prijatelja Toulouse-Lautreca, Bernarda, Signaca i Seurata. Radovi ovih umjetnika izloženi su zajedno s Van Goghovim slikama, što posjetiteljima omogućava da otkriju vezu između inspiracije i konačnoga rezultata. Izložba će biti otvorena do 15. lipnja.



*Gogh Modern – Vincent van Gogh and Contemporary Art* izložba je čije se otvorenje najavljuje za 27. lipanj i trajat će do 12. listopada 2003. Osim u prostorijama muzeja Van Gogh, izložba će biti proširena i na susjedni muzej Stedelijk, a bit će izložena umjetnička djela značajnih poslijeratnih umjetnika koji su imali poseban odnos s Van Goghom te umjetnika

čija bi umjetnost bez njega bila nezamisliva. Izložba će prikazati radove na kojima je jasno vidljiv Vincentov utjecaj, kao i izbor iz radova umjetnika koji su, poput Van Gogha, modernu umjetnost pokušali uputiti u drugi smjer i koji su, kao i njihov uzor, bili odlučni u svojim nastojanjima. Izložba će biti organizirana s ciljem da javnosti pokaže koliko su Van Goghovi radovi aktualni te da on i dalje ima značajnu ulogu u stvaranju suvremene umjetnosti.

Vincent Van Gogh rođen je 30. ožujka 1853. godine u nizozemskom selu Zundert. U razdoblju od desetak godina naslikao je više od tisuću crteža i gotovo devetsto ulja. Oduzeo si je život krajem 1890., u dobi od trideset sedam godina. Njegov je muzej 29. ožujka posjetilo više od tisuću štovatelja, ulaz je bio slobodan, a osoblje muzeja posjetitelji je dočekalo odjeveno u kostime iz devedesetoga stoljeća.

## Gioia-Ana Ulrich

Španjolska

## Umro Terenci Moix

Smrću španjolskoga pisca bestselera Terencija Moixa Španjolska je izgubila jednog od najčitanijih suvremenih književnika. Moix je umro 2. travnja u svojem rodnome gradu Barceloni od posljedica kronične bolesti pluća. Katalonski autor dobitnik je mnogobrojnih književnih nagrada, a njegov najuspješniji roman *No digas que fue un sueño (Nemoj reći da je to bio san)*, za koji je 1986. ovjenčan španjolskom nagradom *Planeta*, u Španjolskoj i Latinskoj Americi prodan je u više od milijun primjeraka. Njegovo najopsežnije književno djelo obuhvaća trilogiju memoara, putopisa i romana poput *El día en que murió Marilyn (Dan kada je umrla Marilyn)* ili *El sexo de los ángeles (Spol anđela)*. Moix je bio zaljubljenik u staru egiptasku kulturu i filmsku umjetnost. Neposredno prije smrti dovršio je djelo o filmskim zvijezdama šezdesetih godina. Osim toga, bio je veliki borac za prava homoseksualaca.



Velika Britanija

## Art deco u Londonu

U londonskome muzeju Victoria & Albert otvorena je velika izložba dizajna pod nazivom *Art deco 1910.-1939.*, a moći će se razgledati do 20. srpnja. Izloženo je oko tristo trideset predmeta iz različitih područja života: namještaj, posude, staklo, nakit, odjeća, slike, fotografije te isječci iz filmova onoga vremena, među kojima i film s tadašnjom zvijezdom Josephine Baker. Gotovo svim predmetima, koji su prikupljeni iz mnogobrojnih zemalja, zajednička je sklonost simetriji, jasnom linearnom obliku i boji, kao i funkcionalnosti.

Najupadljiviji eksponati svakako su luksuzan automobil Auburn 851, *Boat Tail*, iz 1935. godine, krevet s baldahinom te restaurirano predvorje londonskoga hotela (1930.-1931.) kojega je 1969. u posljednji čas od propasti spasio muzej Victoria & Albert, a njegov interijer jedan je od najraskošnijih toga razdoblja i prvi je put nakon restauracije izložen očima javnosti. Velik dio raskošne izložbe dokumentira internacionalno širenje stila koji je svoje ime dobio tek šezdesetih godina. Na to je posebice utjecala jedna izložba u Parizu 1925. posvećena dekorativnim umjetnostima koja je ujedno obilježila vrhunac Art decoa. Za aktualnu izložbu ta je pariška



izložba posebno rekonstruirana. Art deco koristio je egzotične, primitivne i staroegipatske motive. S druge strane, bio je slavljen zbog svojih nebodera, strojeva i geometrijskih linija.



Izložba *Art deco* nastavlja se na izložbu *Art nouveau* iz 2000., koja pripada najuspješnijim projektima muzeja Victoria & Albert, a tijekom sljedećih godina namjerava se nastaviti s ovom serijom izložaba iz razdoblja moderne.



## Strip kojem se ne može odoljeti

Iva Boras

*Daireja* je neugoda, smetnja uperena protiv svih zala s kojima se civilno društvo susretalo u proteklih petnaest godina; ona je iz tjedna u tjedan britko pogađala u bit i ispisivala suvremenu povijest na jedinstven način

*Daireja 1988 i 2002, Mladina* ČP, Ljubljana, 2002.

Krajem prosinca 2002., u slovenskim se knjižarama pojavila mala, debela, žarko crvena knjiga s nazivom *Daireja 1988 i 2002*. Ovu tvrdo ukoričenu knjigu teško je žanrovski odrediti; ona je zbirka



kratkih stripova objavljivanih u časopisu *Mladina* i možda je najpravičnije smjestiti je na policu s oznakom – povijest. Glavni lik stripa nacrtan je u jednom potezu, a karakter mu se mijenja minimalnim intervencijama ovisno o temi koju autor obrađuje. Teme koje su krajem osamdesetih bile aktualne u Jugoslaviji kao da su se bolje vidjele iz Slovenije, a autor, dugo anonimac, hrabro je o njima progovarao. Kroz humor i lucidne dosjetke pratimo naoružavanje i stanje u vojsci ("Drugovi, ako vam je danas teško, utješite se. Sutra će, naime, biti još teže."), odnosu prema radničkim štrajkovima ("Dajte im sendviče i pošaljite ih doma"), reformama u JNA ("Uvijek ćemo bit s Vama. Htjeli vi to ili ne."), AIDS-u, cenzuri...

## Loša probava

Likovi u kojima se *Daireja* pojavljuje prvih godina, prepoznatljivi su u cijeloj bivšoj državi, to su oficiri JNA, političari, vojnici, a najčešće običan čovjek koji naglas razmišlja o svakodnevi. Jednakom oštrim proziva se nejednak položaj Slovenaca u bivšoj vojsci, ali i položaj Bosanaca u Sloveniji, komentiraju afere koje potresaju državu i predviđaju promjene. Autor se često poslužuje vicem na svoj račun, a u duhu dobre karikature na taj način govori više o trenutnoj situaciji nego neki analitičan članak, primjerice na temu slobode medija progovara lik policajca koji pita "Tko stoji iza diareje?", a odgovaraju mu "Loša probava". *Daireja* je neugoda, smetnja uperena protiv svih zala s kojima se civilno društvo susretalo u proteklih petnaest godina; ona je iz tjedna u tjedan britko pogađala u bit i ispisivala suvremenu povijest na jedinstven način.

Knjiga je koncipirana u tri dijela. Prvi dio čine osnovni podaci o autoru, koji je napokon izašao iz anonimnosti i predstavio se javnosti. Tomaž Lavrič, po zanimanju slikar, svoj glavni izraz je našao u stripu i ilustraciji tjednika *Mladina*, za koju

piše i kratke angažirane pjesme. Za stvaranje stripa sam kaže da je – osim stola, papira, svjetla, rapidografa – najpotrebnija ideja, po mogućnosti *bistra*. Drugi dio knjige čine sve dosad objavljene *Daireje*, njih više od 1400. Složene su pregledno po godinama uz napomene na početku svake godine o događajima koji su je prema mišljenju autora obilježili. Za lakše razumijevanje pri ruci su fusnote uz manje razumljive događaje, kao i rječnik pojmova na kraju knjige. U trećem dijelu nailazimo na eseje o *Daireji*, tekstove objavljene o stripu, intervju s autorom i projekte novijeg datuma – objavljeni su stripovi s Internet stranica časopisa *Mladina* na kojima se svakom nudi mogućnost vlastita stvaranja stripa. Ta interakcija, demokratizacija kojoj prije ili kasnije podliježu svi autoriteti, zbiljski je odraz vremena u kojem se Slovenija sad nalazi.

## Vodič kroz slovensku zbilju

Rane devedesete u Sloveniji su obilježili problemi s kojima se Hrvatska tek sad susreće. Vladajuća elita koja je u demokraciji jednako daleko od pojedinca kao što je bila u prošlom

režimu, privatizacija, brojne afere u vojsci, sudstvu, i na neki je način utješno pogledati u susjedstvo i vidjeti kako su se oni s tim stvarima borili. Na prelomu stoljeća Sloveniju sve više zanimaju *prave europske* teme, potrošačko društvo, položaj Slovenije ("Nevjerojatni dosezi u otkrivanju novih svjetova. Amerikanci na Marsu, Slovenci u Europi") i smjer koji zauzima. Omiljena tema je Crkva i njezina tvrda stajališta, primjerice u vezi s umjetnom oplodnjom ("Dijete mora biti začeto na prirodan način", tvrdi Crkva i dodaje "hmmm... ponekad i natprirodno").

*Daireja* je bez sumnje obilježila i komentirala svaki važniji događaj u proteklih petnaest godina, a ovaj je mjesec na njezinoj osnovi postavljena i kazališna predstava. Većina tekstova pisana je u ljubljanskom dijalektu te je razumijevanje otežano, međutim u pripremi je hrvatsko izdanje ove knjige, nešto kraće od originala, u kojem će nas *pogled izvana* na bliske teme nasmiati, podsjetiti i upozoriti... Do hrvatskog izdanja, *Daireju* koja sad funkcionira kao vodič kroz slovensku zbilju, možete naći na [www.mladina.si/](http://www.mladina.si/) projekti/daireja.



## festival



Zvonimir

Dobrović



## Svi smo mi queer

## Agata Juniku

Queer Zagreb održavat će se od 25. do 30. travnja 2003. i osnovna mu je namjera raznovrsnim programom senzibilizirati javnost na širu društvenu, između ostalog i gay-lezbijsku, problematiku te potaknuti raspravu koja će biti iznad razine skandala

Queer Zagreb multidisciplinarni je festival što ga organizira i krajem mjeseca otvara Lokalna baza za osvježenje kulture (BLOK), udruga dosad poznata prije svega po mladom, ali već referentnom Urbanom festivalu. Kako je riječ o prvom izdanju mlađeg festivala, potreba za uvodnim slovom voditelja programa Zvonimira Dobrovića tim je veća.

– Queer je kao pojam u Hrvatskoj bitan zato što izlazi iz medicinskog i političkog konteksta unutar kojeg se bilo kakav diskurs o svemu što nije heteroseksualno obično nalazi. Queer, dakle, podiže razinu raspravljanja i sagledavanja stvari iznad skandala. To je ujedno i namjera ovog festivala. Za Hrvatsku, kao tranzicijsku zemlju, bitno je da se taj pojam uvede, da se pokuša promovirati i otkriti što zaista znači.

**Festival je koncipiran tako da konferencija pokriva teorijski dio, a onaj praktični bavi se prezentacijom odabranog umjetničkog programa.**

– U praktičnom dijelu pokušali smo zahvatiti što šire područje umjetničke prakse – ples, kazalište, performans, filmove, likovne i vizualne umjetnosti. Gotovo sam najponosniji na izložbu o postsocijalističkom queer identitetu zato što je ona rijedak dio u našem programu u kojemu se možemo pohvaliti da je i netko iz Hrvatske radio na tu temu. No, u natječaju smo postavili vrlo širok koncept, tako da su se prijavljivali umjetnici koji se bave odnosima spolova, društvenom hijerarhijom, pozicioniranjima moći, dakle vrlo širokim spektrom tema što ih, međutim, sve sagledava i queer teorija. Izložba će biti postavljena u Galeriji primijenjenih umjetnosti, tj. foajeju kina SC-a, a kustosice i selektorice su Jasna Jakšić i Antonija Majača.

**Koje su bile odrednice kazališnog programa?**

– Kazališni dio tematski se bavi uglavnom rodnim pitanjima, pri čemu smo nastojali da program bude kompletni. Festival otvaramo plesnom predstavom *Muškarci* belgijske kompanije Kopergetery & Ives Thuwis. Riječ je zapravo o dječjem teatru koji, kroz igru petorice mladića između 16 i 20 godina, pokušava rekonstruirati odrastanje u muškarca i odgovoriti na pitanja

što znači biti muškarac u društvu i koji su njegovi “oblici postojanja”. S druge strane, festival zatvaramo predstavom *Pretvaranje* Ursule Martinez koja se bavi pitanjem ženskog, i svog lezbijskog, identiteta. Ona je inače poznata performerica iz Velike Britanije i surađivala je s nekim bitnim grupama, npr. Forced Entertainment. U kazališnom svijetu slovi za *queer queen* jer je u svom neaktivizmu vrlo politična. Ona, naime, ne propituje zašto je lezbijska, nego se prihvaća takvom kakva je, i to je upravo taj queer moment u njezinoj izvedbi. Naša poznata kazališna aktivistica Anica Tomić režirala je, u koprodukciji Théâtre des Femmes i Queer Zagreba, performans temeljen na tekstu Sammuela Becketta *Ne ja*, koji se bavi pitanjem društvene manipulacije i traženja osobnog identiteta. Dramaturg je Jelena Kovačić, a izvođač Luka Dragić, mladi glumac kojeg smo dosad imali prilike gledati samo u institucionalnom kazalištu. U tom smislu, i njegov “transfer” u ovakvu vrstu performansa može se sagledavati u okvirima queer teorije.

## Prosvjetljenje roda

DRED of DRED Love Experience (TM), tj. predstava *Prosvjetljenje roda* ironijskim pristupom rodnom identitetu pokušava na performativan način pokazati što je *muško*, naime bavi se ženskim maskulinitetom. Dred je američko-haićanska performerica iz New Yorka, aktivistkinja, pjesnikinja i pjevačica; bavi se pitanjem rasa, roda, seksualnosti i etniciteta i predstavlja jednu od najboljih Drag Kingova na svijetu (obično se govori o drag queen), a o njoj je snimljen i poznati film *Venus Boys*. I napokon, tu je predstava *Drakulin sin* Davida Drakea, njujorškog umjetnika koji se bavi osobnim putovanjem do svojih predaka, tj. do Drakule. Njemu je, naime, prezime Drakula i boravio je prošle godine u Hrvatskoj i Rumunjskoj, ne bi li istražio svoje porijeklo i put svojih predaka do Amerike. Njegova predstava bitna je za program zato što uvodi cijelu tu mitsku priču, znači priču krvnih srodstava, a u kontekstu svog osobnog identiteta.

**Filmski program je najopširniji...**

– Da, zato što najviše umjetničkih radova na temu queera nastaje upravo u tom mediju. Filmove smo selektirali Vanja Jambrović i ja, a prvi blok smo emitirali u net.kulturnom centru mama već početkom travnja. Svakog četvrtka do početka festivala tamo prikazujemo kratkometražne i animirane filmove, s

početkom u 19 sati. Za vrijeme festivala prikazivat ćemo dugometražne dokumentarne i igrane filmove. Podijelili smo ih u tematske blokove – bavimo se, naime, pitanjima homofobije, militarizma, odnosa religije i seksualnosti, *commingouta*, gay i lezbijskog roditeljstva... Filmski program je doista atraktivan, riječ je o radovima visoke produkcije koji, osim jednog ili dva izuzetka, nikada nisu igrali u Hrvatskoj, a koji su bili prikazani na svim bitnim mainstream i off festivalima na svijetu – od Sundancea do Cannesa, Venecije i Berlina. Možda najzanimljiviji film je *Prije noći* koji govori o životu kubanskog pjesnika i novelista Reinalda Arenasa, u kompleksnom odnosu s Castrovom revolucijom. Za ulogu u tom filmu Javier Bardem nominiran je za *Oscara*. *Felixove pustolovine* – je film koji propituje modernu strukturu obitelji, promjenu koncepta nakon seksualne revolucije, s posebnim naglaskom na homoseksualce koji su često prinuđeni stvarati nove obitelji, ne nužno temeljene na krvnoj vezi. Jedan od najatraktivnijih naslova je svakako *Amée i Jaguar*, veliki film snimljen prema istinitoj ljubavnoj priči jedne Židovke i žene njemačkog oficira u nacističkoj Njemačkoj. Od dokumentaraca, izdvojio bih *Članak 175* koji se bavi nacističkim progonom homoseksualaca i *Tresući se pred Bogom* – film o odnosu ortodoksnih Židova i homoseksualnosti.

**Kako je koncipirana konferencija i koji su njezini najzanimljiviji sudionici?**

– Trodnevnom konferencijom *Cheers Queers* želimo locirati mjesto i važnost queer teorije u svijetu te promovirati, povezati i stimulirati queer teoriju u regiji. Nadamo se pritom da će jednog dana queer izričaj dovoljno osnažiti da ga i poneko sveučilište prepozna kao eventualni dio kurikuluma, što je u inozemstvu već gotova stvar. Ideja konferencije je napraviti teoretsku podlogu queer diskursima kao što su seksualnost, umjetnost i aktivizam. Želimo preispitati ima li se pravo biti queer, na koje se to načine može biti, i što queer uopće znači.

## Cheers Queers

Na konferenciji će sudjelovati svi oni koji se značajnije bave queer tematikom u zemljama bivše Jugoslavije, a posebno smo sretni što smo uspjeli dovesti neka od najzanimljivijih imena u svijetu koja se trenutačno bave queer teorijom. Spomenuo bih Davida Halperina koji, nastavljajući se na Foucaulta, istražuje

konstrukcionizam seksualnosti i izdržljivost identiteta, Dennisa Altamana – politologa koji se bavi političkim implikacijama seksualnosti i najpoznatijeg australskog aktivista koji mnogo radi na prevenciji širenja AIDS-a i HIV-a u južnoazijskom i pacifičkom području, Jonathana D. Katza – voditelja odsjeka za *gay and lesbian studies* na Yaleu koji se bavi traženjem kodova identifikacije queer momenata kroz povijest umjetnosti te Corinnu Genschel – politologinju iz Berlina koja se bavi se mogućnostima prevencije diskriminacije u neoliberalnim društvima.

**Ima li festival Queer Zagreb neki uzor, ili ekvivalent, u svijetu?**

– U svijetu je vrlo malo queer festivala ovog tipa, odnosno pokušaja da se umjetnički program potkrijepi i teorijski. Osim toga, većina ih se bavi isključivo gay i lezbijskom tematikom te su žanrovski uglavnom orijentirani prema filmu jer je to najlakše raditi. Problem s njima je da su oni – upravo zbog tog uskog određenja – vrlo getoizirani i nemaju nikakva efekta. Gay teatar kao takav je u principu dosadan teatar kabaretskog broadwayskog štihla koji ima dobru prođu, odličnu zaradu, ali nikakav značajniji socijalni impact. Naravno, u većim gradovima kao što su New York, San Francisco ili Sidney, za takvim nečim nema ni veće potrebe pa su takvi festivali namijenjeni samo zajednici koja je za to “živo zainteresirana”. U hrvatskom kontekstu, međutim, festival mora – osim čiste prezentacijske – imati i neku dugu, edukacijsku i aktivističku, vrijednost. Ovdje se treba baviti podizanjem svijesti, senzibiliziranjem šire javnosti prema raznoraznim pojavnostima kojima nije često izložena. Zato smo i uvrstili umjetnike koji se ne bave isključivo uskim određenjem queer tematike.

**Svojevrsno testiranje stanja svijesti bilo je apliciranje na natječaje fondova državnih institucija. Kakva su iskustva s financijerima i, s druge strane, što očekujete od medija?**

– Jedan od naših glavnih ciljeva je otvaranje institucija za ovu vrstu tema, što se i dogodilo, s obzirom na to da su nam najveći financijeri Gradski ured za kulturu i Ministarstvo kulture te mnogo stranih fondacija i veleposlanstava. Osim toga, uspjeli smo program smjestiti u Gavellu, ZKM, EXIT, Kinoteku... neki pomak se dogodio, nismo gurnuti na marginu, no treba nastaviti u tom smislu.

Medijski – s obzirom na to da ovo tek počinje – siguran sam da će senzacionalizma biti jer to, nažalost, za sobom povlači tematika. Ali, s druge strane, vjerujem u zrelost medija, pogotovo imajući u vidu prošlogodišnji *Gay Pride*. Nadam se da će ovaj program biti shvaćen kao nešto dobro i pozitivno za grad. Osim toga, mediji trebaju biti svjesni svoje uloge u stvaranju atmosfere oko našeg festivala, kao i odgovornosti koju u tom smislu nose. ■





**General Tribune**  
**SLOBODA NARODU!**

**25. 4. petak**

10:00 MM Centar, Savska 25 / radionica

Young Gay America, SAD

'Iskustvo u Hrvatskoj'

18:00 Galerija primijenjenih umjetnosti, Savska 25 / izložba

'Postsocijalistički queer identitet'

Young Gay America, SAD "Izobilje!"

19:30 GDK Gavella, Frankopanska 8 – otvorenje festivala / ples

Kopergietery &amp; Ives Thuwis, Belgija

'Muškarci'

**26. 4. subota**

10:00 – 17:30 Goethe Institut, Ulica Grada Vukovara 64 / konferencija

Dean Vuletić (Hrvatska) "Homoseksualnost i politika u Hrvatskoj: povijesne perspektive"

Mark Blasius (SAD) "Pitanja queer politike"

Corinna Gencshel (Njemačka) "Politika seksualnog državljanstva u kontekstu neoliberalnih socijalnih svjetova te starih i novih načina isključenja: izazovi za queer politiku i teoriju društva"

Mandy Merck (Velika Britanija) "Queer ekonomsko potčinjavanje"

David Halperin (SAD) "Izdržljivost identiteta"

Nina Wakeford (Velika Britanija) "Istraživanje queer tehnologija"

Dennis Altman (Australija) "Neokolinijalizam ili oslobođenje: tko je izmislio globalnog gaya?"

Matias Waldemar (SAD) "Promjena senzibiliteta u svijetu"

18:00 MAMA, Preradovićeveva 18 / film

"Lijepa stvar" / 'Beautiful thing' (Hettie MacDonald, Velika Britanija, 1996)

19:00 Centar za ljudska prava, Ulica kralja Držislava 6 / izložba

otvorenje izložbe Lezbijske organizacije LORI iz Rijeke

20:00 ZKM, Teslina 7 / kazalište

"Drakulin sin", David Drake, SAD

21:30 Kinoteka, Kordunska 1 / film

"Felixove pustolovine" / 'Drole de Felix' (Oliver Ducastel, Jacques Martineau, Francuska, 2001.)

**27. 4. nedjelja**

10:00 - 17:30; Goethe Institut, Ulica Grada Vukovara 64 /

# QueerZagreb

April 25 - 30, 2003

konferencija

Pawel Leskowitz (Poljska) "Prema demokratskoj javnoj sferi: seksualne manjine u društvu i umjetnosti danas"

Jonathan D Katz (SAD) "Zamišljanje nevidljivog: Queer studije u povijesti umjetnosti"

Ivica Buljan (Hrvatska) "Kultura žudnje"

Vanja Hamzić (Bosna i Hercegovina) "Percepcija queer identiteta u religijskoj, medijskoj i umjetničkoj matrici"

Roman Kuhar (Slovenija) "Mediji o homoseksualnosti u Sloveniji"

Tea Nikolić (Srbija) "Mediji o homoseksualnosti u Srbiji"

17:00 MAMA, Preradovićeveva 18 / video prezentacija / predavanje

Out North Aljaska, "Oživljavanje demokracije", SAD

18:00 MAMA, Preradovićeveva 18 / film

"Članak 175" / 'Paragraph 175' (Rob Epstein, Jeffery Friedman, SAD, 2000)

20:00 MM Centar, Savska 25 / slide prezentacija / predavanje

Young Gay America, 'Mlade gay osobe u post gay Americi', SAD

21:30 Kinoteka, Kordunska 1 / film

'Prije noći' / 'Before Night Falls' (Julian Schnabel, SAD, 2000.)

**28. 4. ponedjeljak**

10:00 - 17:00 - Goethe Institut, Ulica Grada Vukovara 64 / konferencija

Gordan Bosanac (Hrvatska) "Queer u balkanskoj tranziciji"

Svetlana Đurković (Bosna and Hercegovina)

"Identitet i tranzicija"

Zvonimir Dobrović (Hrvatska) "Postsocijalizam i queer identiteti"

Okrugli stol 'LGBT aktivizam i prava u regiji'

kratka uvodna izlaganja:

Ninoslav Mladenovic (Makedonija) "LGBT prava u Makedoniji"

Tatjana Greif (Slovenija) "Pravna situacija LGBT osoba

u Sloveniji: proces legalizacije istospolnih zajednica'

Jelena Poštić (Hrvatska) "Lezbijski aktivizam u Hrvatskoj"

Dorino Manzin (Hrvatska) 'LGBT situacija u Hrvatskoj'

18:00 MAMA, Preradovićeveva 18 / film

"Drhteći pred Bogom" / 'Trembling Before G-d' (Sandi Simcha DuBowski, SAD, 2000)

20:00 Teatar Exit, Ilica 208 / kazalište

QZ &amp; TDF, "Ne ja", Hrvatska

21:30 Kinoteka, Kordunska 1 / film

"Aimee i Jaguar" / 'Aimee &amp; Jaguar' (Max Färberböck, Njemačka, 1999.)

**29. 4. utorak**

10:00 – 14:00 MM Centar, Savska 25 / dodatni program

'International Lesbian and Gay Cultural Network' I

1. faza svjetskog kongresa 'Homo kultura'

18:00 MAMA, Preradovićeveva 18 / film

"Tata i tata" / 'Daddy &amp; Papa', Johnny Symons, SAD, 2002

20:00 Teatar Exit, Ilica 208 / kazalište

DRÈD of DRÈD Love Experience™, SAD

'Prosvjetljenje roda'

21:30 Kinoteka, Kordunska 1 / film

"Spaljeni novac" / 'Plata Quemada', (Marcelo Pineyro, Argentina, 2001)

**30. 4. srijeda**

10:00 – 14:00; MM Centar, Savska 25 / dodatni program

'International Lesbian and Gay Cultural Network' II

1. faza svjetskog kongresa 'Homo kultura'

16:00 Galerija primijenjenih umjetnosti, Savska 25 / predavanje / instalacija

Bojan Đorđev / Siniša Ilić, Srbija 'Dobro došli u pustinju slike'

18:00 MAMA, Preradovićeveva 18 / film

'Simon &amp; ja' / 'Simon &amp; I', Beverley Palesa Ditsie, Nicki Newman, Južna Afrika, 2001.

19:30 GDK Gavella, Frankopanska 8 / kazalište

Ursula Martinez, "Pretvaranje", Velika Britanija

21:30 Kinoteka, Kordunska 1 / film

"Ljepota" / 'Bishonen' (Yonfan, Hong Kong, 1998)

organizator: Lokalna baza za osvježavanje kulture

www.queerzagreb.org

queerzagreb@email.hinet.hr


**General Tribunale**  
**SLOBODA NARODU!**